

**LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ZINĀTNISKIE RAKSTI**

ACTA UNIVERSITATIS LATVIENSIS

589

VĒSTURE

FEODĀLISMA PROBLĒMAS BALTIJĀ

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Seno un Rietumeiropas viduslaiku vēstures
katedra

FEODĀLISMA PROBLĒMAS BALTIJĀ

Zinātniskie raksti

389.sēj.

Latvijas Universitāte
Rīga 1993

589

BBK 43.3

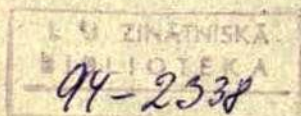
Feodālismā problēmas Baltijā: Zin. raksti / Atb. red.
V.Pāvulāns. - Rīga: IJ, 1993. - 160 lpp.

1983.gadā iznāca pirmais Seno un Rietumeiropas vi-
duslaiku vēstures katedras zinātnisko rakstu krājums. Šis
krājums turpina iepriekšējo četru krājumu tradīcijas. Ta-
jā ieviestotie raksti atspoguļo katedras zinātniskā darba
rezultātus. Vienlaikus tajā ietverti arī raksti, ko saga-
tavojuši doktoranti un muzeju līdzstrādnieki. Krājumā do-
minē divas tēmas: amatniecība un latviešu garīgā kultūra.
Krājums domāts vēstures speciālistiem, studentiem, visiem,
kas interesējas par Latvijas vēsturi.

REDKOLEĢIJA

V.Ķāvilāns (atb. red.), I.Leinasars, V.Pāvulāns

© Latvijas
Universitāte,
1993

NEAPDZĪVOTAS UN MAZAPDZĪVOTAS ZEMES
ZEMGALE UN TAI PIEGUŠAJĀS TERITORIJĀS IĶ. GS.

Ilgstošas agrārās kolonizācijas, demogrāfisko procesu un citu izmaiņu rezultātā Latvijas apdzīvotības ģeogrāfiskā struktūra un ainava gadsimtu gaitā ir stipri mainījusies. IĶ. gs. Austrumbaltijas iedzīvotāju aptuvenais skaits¹, lūk-saimniecības attīstības līmenis, arheoloģisko pieminekļu izvietojums un rakstīto vēstures avotu ziņas liecina, ka līdzās samērā blīvi apdzīvotiem rajoniem pastāvēja lieli mazapdzīvoti un neapdzīvoti apgabali. Tos veidoja purvu un mežu masīvi, tāpat zemes ar mezauglīgu augsni². Bieži šīs teritorijas veidoja dabisku robežu starp novadiem, valstiskiem veidojumiem³ un atsevišķiem etnosiem, iespējams, pat noteica kaimiņu tautību atšķirīgo pasaules ģeogrāfisko uztveri⁴.

Kurzemes iedzīvotāju izvietojums IĶ. gs. atspoguļojas tā laika dokumentos, kuros minēts diezgan liels apdzīvoto vietu skaits. Ar vēl lielāku precizitāti, izmantojot vēlāku laiku muižu dokumentus, apdzīvotu un neapdzīvotu apgabalu stāvoklis izsekojams Rietumvidzemē⁵. Daudz sarežģītāka historiogrāfijā ir bijusi Zemgales⁶ izpēte, jo IĶ. gs. rakstītajos avotos minēts salīdzinoši neliels vietvārdu skaits, turklāt vairāki no tiem vēl nav identificēti, bet muižu dokumenti lielākoties gājuši bojā.

Tomēr pēdējos gadu desmitos arheologu veiktie izrakumi un arheoloģisko pieminekļu apzināšana paver jaunas iespējas Zemgales IĶ. gs. apdzīvotības ģeogrāfiskās struktūras pētniecībā. Zemgaļu un to kaimiņu tautību IO. - IĶ. gs. arheoloģisko pieminekļu izvietojums ir jāaplūko saistībā ar rakstīto avotu ziņām. Dažu hipotēžu pamatošanai retrospektīvi var izmantot 16. - 18. gs. kartes. Šajā rakstā uzmanība pievērsta galvenokārt tiem Zemgales apgabaliem, kur arheologiem līdz šim nav izdevies atrast mūs interesējošā laika iedzīvotāju pēdas.

Šodien zināmie IO. - IĶ. gs. zemgaļu kapulauki un pils-

kalni ir koncentrēti Zemgales līdzenumā dienvidos no Jelgavas. Šo reģionu aptuveni iezīmē nosacīta līnija - Vadakste - Blīdene rietumos, Bērzes upe ziemeļrietumos, apgabals starp Lielupes un Iecavas upēm ziemeļos un ziemeļaustrumos⁷, Mūšas upes baseins Lietuvā - dienvidos⁸. Šajā rajonā atrodas arī vēsturisku A. Bīlenšteina, A. Bauera, V. Biļķina u.c. identificētās Iž. gs. zemgaļu apdzīvotās vietas. Tādejādi samērā skaidri izceļas blīvi apdzīvotās Zemgales daļas ģeogrāfiskās kontūras. Kā redzams, zemgaļi bija apguvuši teritorijas ar grūti apstrādājamo, bet ļoti auglīgo velēna karbonāta un velēngleja māla augsni⁹. Pēc ļoti aptuveniem mērījumiem zemgaļu intensīvi apdzīvotā teritorija varēja būt 4000 - 5000 km² liela. Ja vēsturisku H. Lovņajaska¹⁰ un F. Benninghofena¹¹ pētījumi par zemgaļu skaitu Iž. gs. pieņemami, tad vidējais iedzīvotāju blīvums tur bija 4 - 5 cilvēki uz 1 km². Blakus esošās arheoloģiski un toponīmiski "tukšās" zemes bija mazapdzīvotas vai neapdzīvotas. Avotu materiāls ļauj tās precīzēt un raksturot sīkāk.

Zemgaļu zemes rietumos no Kurzas šķīra 1253.g. Kurzas daiļšanas līgumā minētā "zeme starp Skrundu un Zemgali" (terra inter Scrunden et Semigalliam)¹². Šī apgabala nosaukums vien liecina, ka tas nav bijis blīvi apdzīvots, jo apzīmēts kā robežnovads starp divām apdzīvotām zemēm. Rakstītie vēstures avoti "zemē starp Skrundu un Zemgali" min tikai dažas apdzīvotas vietas - Saldu, "Celne", "Sasile" un "Medenme"¹³. Šīs zemes iedzīvotāji, kā rāda nedaudzie kapulauki, bijuši kurči¹⁴. Reizēm historiogrāfijā sastopams viedoklis, ka "zeme starp Skrundu un Zemgali" bijusi klāta neapauļējiem mežiem, lai gan šādas ziņas Iž. gs. avotos tieši nav sastopamas. Iespējams, ka uz novala mežainību norāda "Medenme" nosaukums, kura sastāvdaļā varētu būt vārds "mežs"¹⁵, kā arī samērā lielais mežu īpatsvars šajā apgabalā mūsdienās.

Līeli mežu masīvi atradās ziemeļos un ziemeļaustrumos no "zemes starp Skrundu un Zemgali", rajonā starp Imulas, Aulas un Abavas upju augštecēm un Bērzes upes kreiso krastu. Cauri šiem apgabaliem Iž. gs. 70. - 80. gados Kuldīgas kontūra

vadītie pulki vairākkārt veica karagājienus pret zemgaļu Dobeles pili. Iebbrukumi samērā sīki aprakstīti Atskapu hronikā. Tās autors, stāstot par ceļu uz Dobeli, piemin grūti pārvaramas un mežainas teritorijas: "bôse wege und dicken walt"¹⁶, "sie wunden bôser wege will, bruch und welde"¹⁷. Lai izietu tām cauri, ordeņa brāļiem un pat vietējiem kuršiem bija nepieciešami izmeklēti ceļveži¹⁸. Kursas 1253.g. dalīšanas līgumā šis apgabals vai vismaz tā austrumu daļa zīmīgi nosaukta par "tukšu (vai neapgūtu) zemi starp Kandavu un Zemgali" (terra desertis inter Candowe et Semigalliam)¹⁹. Precīzāk lokalizēt aprakstīto rajonu rakstīta vēstures avoti neļauj, vienīgi Atskapu hronika stāsta, ka meži esot bijuši starp Dobeli un 13. gs. pamesto Babotes pili (Jaunpils Karātavu kalns), jo zemgaļu valdnieks Namešis te dzinies pa mežiem pakaļ ordeņa pulkam²⁰. Vēsturnieks A. Pauers domā, ka netālu no Babotes atradies 13. gs. minētais zemgaļu ciems "Sateigalen" vai "Sascegale", ko viņš identificē ar Jaunpils Jumprēvniekiem²¹. Iespējams, ka tas bijis tālākais senās Zemgales ciems rietumu virzienā. Mežainas platības, kuras šķīra Ziemeļrietumzemgali no Kursas, saglabājās vēl ilgi pēc vācu ienākšanas. 16. gs. beigās tapušajā un 17. gs. sākumā izdotajā Merkatora - Hondija Livonijas kartē²² īpaši izcelts mežains apvidus starp Dobeli un Kuldīgu. Lai gan karte ir ļoti kļūdaina un neprecīza, tā tomēr ir viena no senākajām kartēm, kur atainots Zemgales regions.

Mīklains ir jautājums par apdzīvotību abiem Lielupes krastiem pieguļošajā teritorijā, sākot no Jelgavas apkārtnes līdz upes ietekai jūrā. Vairāki dokumenti norāda, ka Zemgales bīskapa piederējušas Lielupes kreisā krasta teritorijas līdz upes grīvai un zemes strēle starp Lielupi un Babītes ezeru²³. Savukārt 1254.g. Zemgales austrumu daļas - Upmales dalīšanas līgumā teikts, ka Livonijas ordenis ieguvis to zemes daļu, kas sākas pie Mūsas un gar Lielupes kreiso krastu stiepās līdz "Carajai salai" (longe insule, que Longua Holmen vulgariter appellatur)²⁴. A. Bilenšteins "Garā salu" identificējis ar zemes strēli starp Lielupi un Babītes ezeru²⁵, bet R. Šēglis ar Puļļa salu²⁶. Līdz ar to senās Zem-

gales vēstures pētnieki uzskatīja, ka zemgaļu apdzīvotās zemes ziemeļos pletušām līdz Babītes ezeram vai pat Rīgas jūras līcim. Šis viedoklis kļuvis par vispārpieņemtu²⁷.

Tomēr atsevišķas norādes rakstītajos avotos, kā arī 13. gs. militāri politisko notikumu attīstība liek apšaubīt minēto teritoriju piedrību zemgaļiem, īpaši tas sakāms par mūsdieru Jūrmalas apkārtni. Cauri šai zemes strēlei 13. gs. gāja satiksmes ceļš no Rīgas uz Kursu un tālāk: tas veda uz Klaipēdes pili un Prūsiju²⁸. Ceļš 13. gs. tika intensīvi izmantots gan Livonijas ordeņa militārajās akcijās Kursā, gan sakaru uzturēšanā ar Vācu ordeņa brāļiem Prūsijā. Līdz Zemgales pakļaušanai tā bija vienīgā vieta, pa kuru vācieši no Rīgas varēja nokļūt Kursā un pretēji. Atskatu hronika stāsta, ka vācieši šo ceļu izmantojuši ļoti droši un zemgaļu klātbūtne nevienā no vācu pulku pārvietošanās aprakstiem nav minēta. Interesanti, ka kādā 1237.g. dokumentā zemes gabals starp Lielupi un jūras līča piekrasti tiek piešķirtīts Kursai²⁹. Liekas, ka pretruna, kas sastopama 13.g. avotos attiecībā uz Jūrmalas apvidus piedrību vai m. Zemgalei vai Kursai, izskaidrojama ar tā mazapdzīvotību vai pilnīgu neapdzīvotību.

Avotos atrodamas arī ziņas par Lielupes lejteces labajam krastam un Babītes ezeram pieguļošajām zemēm. 1225.g. un 1226.g. dokumenti, kas ataino Zemgales bīskapa Lamberta un Rīgas pilsētas strīdu³⁰, liek secināt, ka gan bīskaps, gan rīdzinieki jau 13. gs. 20. gadu pirmajā pusē bija nostiprinājušies minētajās teritorijās. Namnieki Lielupes krastos plāva sienu un cirta malķu, bet Babītes ezerā zvejoja zivis³¹. Savukārt Zemgales bīskaps bija uzcēlis pili (castrum Babath) pie Gātes ietekas Lielupē³². Šajā sakarā var uzdot jautājumu: kāpēc Rīgai tik tuva apgabala pakļaušana, vienalga vai tā notikusi militārā vai mierīgā ceļā, neatspoguļojās rakstītajos avotos? Vēlens no skaidrojumiem varētu būt meklējams teritorijas mazapdzīvotībā. Pipķu arheoloģiskie savrupatradumi rāda, ka Lielupes lejteces labā krasta un Babītes ezeram pieguļošo zemju nedaudzie iedzīvotāji bijuši lībieši³³. Tā kā šīs zemes atradās līdzās zemgaļiem svarīgajam Lielupes satiksmes ceļam (sk. tālāk par Zemgales os-

tas vietu) un, iespējams, bija ar Zemgali saistītas politiski un saimnieciski, tās tika iekļautas Zemgales bīskapijā³⁴.

Arheoloģisko pieminekļu izvietojums un atsevišķas norādes rakstītajos avotos liecina, ka zemgaļu apdzīvotie rajoni meklējami dienvidos no Jelgavas. Atskatu hronikā teikts, ka vācu celtā Jelgavas (Mitau) pils atradusies Zemgales priekšā vai pirms Zemgales (ja dodas uz Zemgali no Rīgas gar Lielupi): "daz, hus Mytove ist genant und liget vor Semegallen lant"³⁵, "die Mitove ist sie genant und liget vor Semegallen lant"³⁶. Tā nevar būt hronista patvarība teksta labskanības dēļ, jo šādas norādes atkārtojas. Tai pašā laikā zemgaļu saimnieciski apgūtās zemes atradušās tuvu Jelgavai. Uz to norāda iepriekšminētais 1254. g. Zemgales dalīšanas līgums, kurā teikts, ka Livonijas ordenis ieguvis Zemgales daļu Lielupes kreisajā krastā līdz "Garajai salai" ziemeļos. Tātad "Garā sala" bija tas orientieris, kas iezīmēja Zemgales ziemeļu robežu, turklāt salai vajadzētu būt tuvāk upes kreisajam krastam. Šālam ģeogrāfiskajam stāvoklim atbilst 4,5 km garā Driksas jeb Pils sala Jelgavā, kur ordenis 1266. g. uzbūvēja pili. Varbūt tieši šeit meklējama zemgaļu Mitava jeb mainītava, kas 1200. g. Indriķa hronikā nosaukta par Zemgales ostu³⁷.

Jādēvējami redzams, ka 13. gs. zemgaļu zemes no mazapdzīvotiem lībiskiem apgabaliem pie Lielupes lejteces un Babītes ezera šķīra lieli purvāju rajoni un neapgūtas mežainas. Kā rāda Merkatora - Londija karte, 18. gs. izdotās Stuarts³⁸, Barnikela - Grota³⁹ un Čermans⁴⁰ Kurzemes un Zemgales hercogistes kartes, rajons starp Jelgavu un Babītes ezeru arī 16.-18. gs. palika neapgūts. 20. gs. pūri un meži te aizņem vairāk nekā 50% no visas platības⁴¹.

Neapdzīvotu un mazapdzīvotu mežu apsevi 13. gs. Pīrijas Misas un Lecvas upju baseinus. Caur šīm teritorijām agrajos viduslaikos gāja ļoti nozīmīgais Salespils - Mežoznes satikšanās ceļš⁴². 13. gs. apburcējā militārā darbībā to izmantēja gan vācieši un lībieši, gan zemgaļi. Tāpēc Atskatu hronikas autors, aprakstot militāros notikumus, vairākkārt piemin šī rajona ģeogrāfiskās atrašanās īpatnības. Piezēram, 1266. g. ordeņa pulki tur tika ievilināti koku

aizcirtumos⁴³. Tie ordeņa karavīri, kas izglābās no zemgaļu uzbrukuma, mājup (Salaspils virzienā) bēga cauri mežiem: "an manchen enden durch den walt"⁴⁴, un pēc citas vācu sakāves tajā pašā gadā: "und vlohen durch den walt von in"⁴⁵. Savukārt zemgaļi ordeņbrāļiem uzbruka tādā pašā veidā: "die Semegallen er vernam mit Zorne komen durch den walt"⁴⁶. Īoti zinīgs ģeogrāfiskās vides apraksts sastopams tai hronikas daļā, kur runāts par ordeņa pulku sagrāvi kaujā pret zemgaļiem 1287. g. Vācieši mestra Vilekina vadībā dzinās paņēma zemgaļiem, kas pirms tam bija izlauzījuši Ikšķili, un atgriezās Zemgalē. Ordeņa brāļi kopā ar lībiešiem trīs dienas esot maldījušies pa mežonīgiem mežiem: "sie vunden manchen bösen wec, da verid brucke noch stec nieken zīt gemachet wart"⁴⁷, "der walt was enge und dicke, sie endorften keiner ricke, das sie die piert bunden an"⁴⁸. Kaujas laikā zemgaļi bieži atkāpušies mežā: "die heiden dicke wichen von den bruderen in den walt"⁴⁹. Hronikas tekstā, kur aprakstīti notikumi, kas risinājušies apskatāmajā rajonā kopumā, slikti caļi pieminēti arī⁵⁰, bet meži astoņas reizes⁵¹. Mežu masīvi zinīgi atainoti arī Merkatora - Hondija Līvonijs, Švengelna un Opermana Kurzemes kartēs. Daļēji tie saglabājušies līdz mūsdienām. Apgabalā starp Daugavas, Misas un Iecavas upēm meži aizņem pāri 50 % no visas teritorijas⁵².

Pēc visa spriežot 13. gs. mežainie apvidi ap Misas un Iecavas upju vidustecēm atdalīja Zemgali no lībiešu vai pārlībiskoto zemgaļu zemēm pie Daugavas kreisā krasta. Tā mežu daļa, kas sniedzās tuvāk augšai, piederēja lībiešiem. Par to liecina bīskapa Alberta 1210. g. dāvinājums domkapitulam, kurā teikts, ka lībiešu īpašums tiesības uz mežiem starp Daugavas un Iecavas (aqua Australis) upēm ir neaizskaramas⁵³. Turpretī Zemgalei piederošā zeme sākās rietumos no Misas upes⁵⁴. Zemgales dalīšanas līgumos šī pierobežas zeme saukta par Pūteļi vai Pūteļeni (Putelene)⁵⁵, bet vairākos 13. - 14. gs. lēpu dokumentos par "Pūteļenes zemi" (terra Putelene, terrula Putelene)⁵⁶.

1254. g. Zemgales dalīšanas principi rāda, ka saimnieciski mazaugūta bija visa Austrumzemgale jeb Upmale. Ja oriens un bīskapi, daļot Rietumzemgali, ka orientālus ir

mantoja zemgaļu apdzīvotās vietas un novadu robežas, tad Upmali sadalīja, vedoties pēc upju krastiem un mežiem. Turklāt, dalot Upmali, atšķirībā no Rietumzemgales, abas puses nesolītas, ka turpmāk neatpēms viena otrai jauniegūtās teritorijas, tāpat tās bija maziektas vai neiektas. 10. - 13. gs. kapulauku izvietojums liek domāt, ka zemgaļi dzīvoja galvenokārt tikai Lielupes krastiem pieguļošajās zemēs. Lai gan skopi un netieši, taču to apstiprina arī Atskapu hronikas un Vartberges Hermana hronikas rīpas. Tā, piemēram, Atskapu hronika stāsta, ka 1287.g. pirms kaujas uzsākšanas ar vāciešiem, vietā, kuru Vartberges Hermanis nosauc par "Grose"⁵⁷ un kuru identificē ar Garozu⁵⁸, zemgaļi iekšlīdē salaupītās mantis esot aizsūtījuši uz Zemgali: "der roub wart von in gesant kein Semegallen zu hant"⁵⁹. Aizredzot Atskapu hronikas autors ar apzīmējumu "Semegallen" saņrata blīvi apdzīvotās zemgaļu zemes. Tāpat virzienā no austrumiem uz rietumiem Garozes apkārtnē toreiz vēl bija mazapdzīvota vai neapdzīvota, jo pēc hronista domām tā nav atradusies Zemgalē.

16. - 13. gs. kartēs atēlotie meži⁶⁰ un to lielais blīvums vēl 20. gs.⁶¹ liek secināt, ka arī 13. gs. mežains apvidus ap Mīsas augšteci, mūsdienu Kurmeni, Taurkalni, Valli un Bārbeli šķīra senā zemgaļu un sēļu zemes. Zemgale tur robežojās ar kādu sēļu novadu, kas 13. gs. avotos nosaukts par "Medene"⁶². Iespējams, ka šis vietvārds saistīts ar vārdu "mežs"⁶³. Šajā sakarā interesants ir kāds 1226.g. dokuments, kur teikts, ka bīskaps Alberta likvidēja Sēlijas bīskapiju, kas bija pakļauta Zemgales bīskapam Lambertem. Zemgales bīskaps ar sēdekli Mežotnē nav varējis tās abas vienlaicīgi pārvaldīt, jo Sēlija atradusies tālu no Zemgales (essent distantes ad invicem Selonis et Semigalliam)⁶⁴. Tāpat, pēc visa spriežot, robežteritorijas bija plašas, mežainas un grūti pārvaramas.

Lielāki un mazāki mazapdzīvoti apgabali konstatējami arī senās Zemgales centrālajos rajonos. Piemēram, mežu masīvs iezīmējās ziemeļos no zemgaļu Sidrabes pils (pie Jorišķiem Lietuvā). Atskapu hronika stāsta, ka no Jelgavas vai Tērvetes uz Sidrabi un otrādi bijis jāiet cauri lielam me-

šiem: "durch bruch und machen bösen walt, die wege varen so gestalt"⁶⁵, "man müste durch machen grōzen walt zu in rīten unde gân"⁶⁶, "er brachte machen helt belt bei Sydobre in den walt"⁶⁷, "durch walt und manche owe kegen der Mitowe"⁶⁸. Hronikas autors, kurš, iespējams, pats piedalījies šajos karagājienos uz Sidrabi, minētie meži ģeogrāfiski sakrīt ar Merkatora - Hondija Livonijas kartē izcelto mežu masīvu starp Šauļiem, Žagari un Žemeli. Verbūt šī apgabala austrumu daļa identificējama ar Zemgales dalīšanas aktā minēto "Plānes zemī" (terra Plane), kas atradusies starp Mūsas upi un Šauļiem (Saulen)⁶⁹ un kuras nosaukums uzglabājies vairākos toponīmos līdz mūsdienām⁷⁰.

Snāgs Zemgales vēstures pētniekiem vienmēr ir bijis jāsaduras ar jautājumu: kā izskaidrot to, ka Sidrabe, kas neapšaubāmi bija liels un atiprs zemgaļu centrs, netiek pieminēta ne 1254. g., ne 1271. g. un 1272. g. Zemgales dalīšanas dokumentos? Pēc raksta autora domām viens no skaidrojumiem varētu būt saistīts ar šo mežaino apgabalu, kas Sidrabi atdalīja no centrālās Zemgales. Sakarā ar to, vāciešiem vēl 13. gs. 50. - 70. gados priekšstats par Dienvidzemgali varēja būt samērā nenoteikts. Ne velti Zemgalei tika pieskaitīta pat attāla lietuviešu zeme - Upīte (Opiten)⁷¹, bet par mežos ieskaito Sidrabes pili vācieši, iespējams, vispār vēl neko nezināja. Dienvidzemgali viņi iepazīna tikai pēc Svētkalna pils ((Heiligesberg) tag. Tērvetes Zviedru kalns) uzcelšanas 80. gadu vidū, kad sākās sistemātiski ordeņa pulku iebrukumi visos zemgaļu novados. Pirmais mums zināmais vācu uzbrukums Sidrabei notika 1209. g.

Zemgales dalīšanas aktā pie Mūsas ūpes minēts arī kāds mežs, ko sauca par Vēri (silva que Vere dicitur)⁷². Šķiet, ka 13. gs. dokumentos piesauktais Vēris identificējams ar Merkatora - Hondija Livonijas kartē attēloto mežu starp Mūsas un Mēmeles upēm. Te atrodas arī Ceraukstes "Vārenu" mājas, kuru nosaukumā pēc A. Bilenšteina pētījumiem uzglabājies "Vere" nosaukums⁷³. Tāpat kā iepriekš aplūkotojā jautājumā par Sidrabi, mežs varēja būt cēlonis tam, ka 13. gs. spdzīvotie Kamardes un Aužēļu pilskalni⁷⁴ netiek minēti ne-

vienā no tā laika rakstītajiem vēstures avotiem. Tikai 1416. g. kādā dokumentā šis novads nosaukts "Hogaylen"⁷⁵. Tas sākās pie Mūsas un Mēmeles upju satekas un stienās dienvidu virzienā līdz Radvilišiem un Biržiem Lietuvā⁷⁶.

Kopumā pamot, var secināt, ka mazapgūtas un neapgūtes, mežiea un purviem bagātas zemes, kas atainojās 13. gs. rakstītajos vēstures avotos un daļēji 16. - 18. gs. kartēs, no rietumiem, ziemeļiem un austrumiem ieskāva zemgaļu apdzīvoto rajonu, tādējādi atdalot zemgaļu zemes no kuršu, lībiešu un sēļu apgabaliem. Mežaini apvidi lokalizējami arī senās Zemgales vidienē. Visumā šos mazapgūtos un neapgūtos apgabalus veidoja teritorijas ar vāji, vidēji un stipri podzolētu augsni, kā arī purvu augsni⁷⁷. Apmērojot apskatītajām teritorijām bija zināma loma 13. gs. militārajā vēsturē. Zemgaļu - vācu cīņu gaitā bruņinieki lielākās sagrāves piedzīvoja tieši mežainās un purvainās vietās. Dienvidzemgali ordeņa armija spēja sasniegt tikai 70. - 80. gados. Tāpēc varbūt arī ar Zemgales un tai pieguļošo teritoriju purvu un mežu ģeogrāfisko stāvokli daļēji⁷⁸ skaidrojams zemgaļu "simtgadu cīņu" fenomens.

P. S. Raksta autors apzinās, ka izvirzītā problēma līdz galam nav atrisināta, jo šajā nelielajā pētījumā nav izmantoti 14. - 16. gs. rakstītie vēstures avoti. Rakstā mēģināts ieskicēt tikai vienu no problēmas risināšanas ceļiem.

I Pēc H. Mooras domām Igaunijā 13. gs. dzīvojuši 150 000 - 200 000 cilvēki (История Эстонской ССР. - Таллин, 1961. - Т. I. - С. 82).

P. Johansens uzskata, ka Igaunijā dzīvojuši 125 000 cilvēki (Johansen P. Siedlung und Agrarwesen der Esten im Mittelalter // Verhandlungen der Gelehrten (estnischen) Gesellschaft. - Dorpat, 1925. - Bd. 23. - S. 2).

H. Lomajāpskis iedzīvotāju skaitu 13. gs. Latvijā rēķina apmēram uz 150 000 cilvēkiem (Lomajāpski H. Studja nad pouzýtkami spoleczestwa i państwa Litewskiego. - Wilno, 1931. - T. I. - S. 95), bet visā Austrumbaltijā -

- 500 000 cilvēkiem (Zowmiański H. Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich - Warszawa, 1953. - S. 243 - 244).
- 2 Pāvulāne V. Zemnieku un muižas iedarbība uz mežu Līvoniņas laikā (XIII - XVI gs. pirmā puse) // Feodālisma problēmas Baltijā: Zin. rakstu krāj. - R., 1988. - 27. lpp.
 - 3 Zowmiański H. Studja nad początkami... - S. 106. ; Zowmiański H. Studja nad dziejami Wielkiego Księstwa Litewskiego. - Poznań, 1983. - S. 91 - 92.
 - 4 Куликос В. Межплеменные пространства и мир умерших в мировоззрении балтов: Резюме // Vakarų baltų archeologija ir istorija. - Klaipėda, 1989. - P. III5 - III6.
 - 5 Павулане В. Мзыные документы как исторический источник изучения населенности и внутренней колонизации территории Латвии (Западная Видземе XIV - первая половина XVI вв) // Feodālisms Baltijēs reģionā: Zin. rakstu krāj. - R., 1983. - 29. - 47. lpp.
 - 6 Te Zemgale domāta kā Latvijas kultūrvēstures novads. Tā ģeogrāfiskās robežas ne visur sakrīt ar 13. gs. zemgaļu apdzīvotās zemes - Zemgales (Semigallia, Semegallen) robežām.
 - 7 Karte: Vēlā dzelzs laikmeta kapulauki // Latvijas PSR arheoloģija. - R., 1974. - 178. lpp.
 - 8 Karte: II - XIII a. senkapiai ir pilikapis // Lietuvos TSR archeologijos atlasas. - Vilnius, 1977. - Kn. 3. - Pielikums.
 - 9 Karte: Augšņu karte // Latvijas PSR enciklopēdija. - R., 1984. - 5.(2.) sēj. - starp 624. un 625. lpp.
 - 10 Zowmiański H. Studia nad początkami... - T. 2. - S. 65.
 - 11 Pēc F. Beringhofena pētījumiem zemgaļu sknits 13. gs. bijis no 17 000 līdz 24 000 cilvēkiem (Benninghoven F. Der Orden der Schwertbrüder. - Köln, 1965. - S. 390 - 391.).
 - 12 Senās Latvijas vēstures avoti // Latvijas vēstures avoti. - R., 1937.; 1940. - Nr. 359. (turpmāk: SLVA).

- 13 Turpat. - Nr. 359., 360.
- 14 Karte: Vēlā dzelzs laikaeta kapulauki.
- 15 Kiparsky V. Die Kurenfrage. - Helsinki, 1939. - S. 125.
- 16 Liviländische Reimchronik. - Paderborn, 1879.-8975 (turpmāk: LR).
- 17 Turpat. - 9129. - 9130.
- 18 Turpat. - 9125. - 9128.
- 19 SLVA. - Nr. 358., 359.
- 20 LR. - 9038 - 9100.
- 21 Bauer A. Semgalen und Upmale in frūngeschichtlicher Zeit // Baltische Lande. - Leipzig, 1939. - S. 318 - 328. Šo hipotēzi atbalsta arī V. Biļkins (Biļkins V. Zemgaliešu brīvības cīņas. - 2. papild. izd. - Minessopolisa, 1973. - 136. lpp.
- 22 Spekke A. Baltijas jūra senajās kartēs. - Stoholms, b. g. - starp 38. un 39. lpp.
- 23 SLVA. - Nr. 117., 122.
- 24 Turpat. - Nr. 389.
- 25 Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache. - St. Petersburg, 1892. - S. 124 - 125 ; Atlas der ethnologischen Geographie des heutigen und praehistorischen Lettlandes. - St. Petersburg, 1892.
- 26 Ērglis R. Zemgales nestkarības vēsture. - R., 1936. - 23. - 26. lpp.
- 27 Piemēram karte: Valstiskie veidojumi Latvijā agrajā feodālismā // Latvijas PSR vēsture. - R., 1986. - I. sēj. - starp 96. un 97. lpp.
- 28 Мугуревич Э. С. Восточная Латвия и осадные земли в X - XIII вв. - Рига, 1965. - С. 100 - 102.
- 29 Bunge F. G. Liv - Estn - und Curländisches Urkundenbuch. - Reval, 1853. - Ed. I. - N CCCLXXIII (turpmāk: LUB) ; Bauer A. Semgalen... - S. 319.

- 30 SLVA. - Nr. II7., 122.
- 31 Turpat. - Nr. 122.
- 32 Turpat. - Nr. II7.
- 33 Pēc arheologa M. Atgāža stāstītā dažas vēlā dzelzs laikmeta senlietas, kas atrastas pie Pipkiem, arheologi L. Van-
kīns un E. Šturms klasificējuši kā lībiskas. Lielupes lej-
tecei pieguļošās zemes par lībiskām uzskata arī P. Johan-
sens (Johansen P. Siedlungsforschung in Estland und Lett-
land. - S. 229 - 233).
- 34 Buer A. Sengalen... - S. 319.
- 35 LR. - 7405 - 7406.
- 36 Turpat. - II868. - II869.
- 37 Indriķa Līvoniņas hronika. - R., 1936. - IV, 6.
- 38 Dunsdorfs Z. Kurzener kara kartes (17. un 18. gadusimtenī). -
Melburna, 1984. - 72., III. lpp.
- 39 Turpat. - 144. lpp.
- 40 Krigsarkivet. Stockholm. - Bd. 32. - N° 85.
- 41 Karte: Vegetations - Skizze des Ostbaltischen - Gebietes //
Kupfer K. R. Baltische Landeskunde: Atlas. - Riga, 1911.
- 42 Мутуревич Э. С. Восточная... - С.102 - 103.
- 43 LR. - 7320 - 7325.
- 44 Turpat. - 7341.
- 45 Turpat. - 7491.
- 46 Turpat. - 7454. - 7465.
- 47 Turpat. - 10478. - 10480.
- 48 Turpat. - 10487. - 10490.
- 49 Turpat. - 10658. - 10660.
- 50 Turpat. - 7443., 10478., 10640.
- 51 Turpat. - 7341., 7465., 7491., 10477., 10487., 10493.,
10580., 10659.

- 52 Karte: Vegetations - Skizze des Ostbaltischen - Gebietes.;
Karte: Mežu tipologija // Latvijas PSR mazā enciklopēdija.-
R., 1968. - 2. sēj. - starp 592. un 593. lpp.
- 53 SLVA. - Nr. 56.
- 54 Bauer A. Sergalen... - S. 322 - 323.
- 55 IAB. - Bd. I. - N CDXXI, CDXLVII, DXXIV
- 56 Livländische Güterurkunden (aus den Jahren 1307. - 1545.)/
Hrsg. von H. Bruiningk und K. Busch. - Riga, 1908. -
Ed. I. - N 32, 41, 79.
- 57 Ливонская хроника Германа Бартоберга // Сборник статей и
материалов по истории Балтийского края. - Рига, 1879. -
Т. 2. - С. 95.
- 58 Feldmann H. Verzeichniss lettlandischen Ortsnamen. - Riga,
1938. - S. 180.
- 59 LR. - 10541 - 10542.
- 60 Dunsdorfs E. Kurzemes kara kartes. - 33., 72., III.,
145. lpp.
- 61 Karte: Vegetations - Skizze des Ostbaltischen - Gebietes. ;
Karte: Mežu tipologija.
- 62 SLVA. - Nr. 125.
- 63 Milenbahs K. Latviešu valodas vārdnīca. - R., 1925. -
1927. - 2. sēj. - 590. lpp.
- 64 SLVA. - Nr. 125.
- 65 LR. - II239 - II240.
- 66 Turpat. - II432. - II433.
- 67 Turpat. - II575. - II576.
- 68 Turpat. - II509. - II510.
- 69 SLVA. - Nr. 358., 359.
- 70 Bielenstein A. Die Grenzen... - S. 122 - 123 ; Bielen-

stein A. Atlas... ; Biļķins V. Zemgāliešu brīvības cīņas - 130. lpp.

71 SLVA. - Nr. 389. ; Eielenstein A. Die Grenzen... - S.I22 - I23 ; Eielenstein A. Atlas...

72 SLVA. - Nr. 389.

73 Eielenstein A. Die Grenzen... - S. I43.

74 Latvijas PSR arheoloģija. - 201. lpp. ; Gaune A. Jaunraules Silipu kapulauks // Arheoloģija un etnogrāfija. - R., 1987. - I5. - 53. lpp.

75 LVB. - Rd. 5. - N 3330

76 Eauer A. Sengalen... - S. 318 ; Biļķins V. Zemgāliešu brīvības cīņas. - 242. lpp.

77 Karte: Augšņu karte.

78 Zemgaļu ilgstošākai neatkarībai bija vairāki vēsturiski apstākļi: Krustneši, vācu tirgotāju atbalstīti, vispirms centās sagrābt svarīgākos tirdzniecības ceļus, kas veda uz Krievzemi - Daugavu un Gauju, bet Zemgale atradās nostāk no tiem. Tāpat Zemgāli neskāra Vācu ordenim nozīmīgais satiksmes ceļš no Livonijas uz Prūsiju, tāpēc līdz pat 13. gs. vidum Zemgale piedzīvoja tikai retus ordeņa un bīskapa uzbrukumus. Kad 13. gs. otrajā pusē sākās sistēmātiska vācu agresija pret zemgaļiem, pēdējiem ievērojamu palīdzību sniedza militāri spēcīgā Lietuva. Domājams, ka zināma loma zemgaļu sekmīgajās cīņās ar vācu bruņiniekiem bija zemgaļu kareivīgunam, kas izrietēja no viņu sabiedrībā vēl izteiktajiem kara demokrātijas elementiem.

PAKAVSAKTAS AR RIPU GALIEM
LATVIJAS VIDUSLAIKU ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Pakavsaktas Latvijas teritorijas arheoloģiskajā materiālā pamatoti var uzskatīt par vienu no visdaudzveidīgākajām un ilgāk izmantotajām saktu grupām. To nepārtrauktā vietējā attīstība sākas 6./7. gs., savu kulmināciju sasniedzot vēlajā dzelzs laikmetā, bet pakavsaktu izmantošana konstatējama līdz pat 17./18. gs.¹, kad no rotu sfēras tās galīgi un neatgriezeniski izspiež citu grupu saktas (riņķsaktas, sirdeveida saktas u.c.). Raksturojot viduslaiku pakavsaktas, pieņemts uzskatīt, ka viduslaiku arheoloģiskajā materiālā to attīstības beigu posms viennozīmīgi iezīmējas ar formu degenerāciju un saktu primitivizēšanos². Viduslaiku pakavsaktu klāstā patiešām vērojamas tendences uz apdares vienkāršošanos un apakšgrupu (pēc galu formas) daudzveidības samazināšanos, tomēr šī attīstības tendence nav skatāma viennozīmīgi. Paralēli minētajam var konstatēt arī neapšaubāmi jaunu šo saktu formu rašanos un, atsevišķos gadījumos, ornamentācijas un apdares relatīvi augstu līmeni.

Viena no šādu pakavsaktu kopām ir saktas ar ripu galiem. Tipoloģiski tās pieder pie pakavsaktām ar noplacinātiem uzliektiem galiem (rozeteveida, naglu, stūrainām galiem), kas arheoloģiskajā literatūrā pamatoti raksturotas kā vienote pakavsaktu apakšgrupa³, no kuras pakavsaktas ar ripu galiem izdalāmas nosacīti. Šādu pieeju noteica raksta mērķis detalizētāk analizēt hronoloģiski (14. - 17. gs.) un tipoloģiski plašāe minētās apakšgrupas vienu noteiktu daļu, kā arī parādīt šo saktu vēlīno formu genēzi, savdabību un vietu latviešu rotu klāstā, izmantojot tās kā iespējamu avotu estētisko un ideoloģisko uzskatu dažu aspektu raksturošanā. Jāpiezīmē, ka pakavsaktas ar noplacinātiem uzliektiem galiem, kuras kopējā apakšgrupā saista galu darināšanas tehnoloģiskais paņēmieni un iekšējā ciešā saistība dažādu tipoloģisko formu starpā (pārejas no vienas formas

otrā), aptver ļoti plašu materiālu, kura vispārēja apstrāde ir plašāku pētījumu uzdevums. Līdz ar to apakšgrupas vienas daļas (kopas) atsevišķa analīze ir metodoloģiski attaisnojama.

Pretēji senākajām (14. - 15. gs.) saktām ar noplacinātiem uzliektiem galiem, kuri, sākot no loka pamatnes, platāki kļūst pakāpeniski, un, no sāniem skatoties, atgādina izstieptākas vai saplacinātākas piltuves, ripu gali izdalās ar apzinātu darinātāju tendenci galus maksimāli noplacināt, darinot tos samērā plānus un regulāri apaļus. Rakstā aprakstītās pakavsaktas ar ripu galiem var definēt kā saktas ar vienmērīgi noplacinātiem (vēlākajos tipos veidošanas tehnika mainās, gali tiek uzkniedēti), regulāri apaļiem ripveida galiem, kuru biezums svārstās 1,0 - 2,5 mm robežās. Ripas parasti ir ornamentētas, bet to rotājums bieži nodilis un grūti nolasāms. Tas netieši liecina, ka šīs rotas nav bijušas tikai svētku apģērba piederums, bet nēsātas arī ikdienā. Pakavsaktas ar ripu galiem ir raksturīgas Vidzemes un Igaunijas teritorijām⁴, retāk tās sastopamas Zemgalē un Kurzemē.

Līdz šim arheoloģiskajā literatūrā pakavsaktas ar ripu galiem nav tikušas detalizētāk analizētas, lai gan attāls, kas uzlūkojams par pirmo pakavsaktas ar ripu galiem zīmējumu, publicēts jau 19. gs. pirmajā pusē Fr. Kruzes "Neocrolivonica..."⁵. Plašāk pazīstama un vairākkārt pārpublicēta ir Saikavas apkārtnē atrastā sakta, kura tika eksponēta X arheoloģiskajam kongresam veltītajā izstādē⁶.

Šo saktu datējums tiek pakāpeniski precizēts 20. - 30. gados. Ja vēl "Latvijas arheoloģijā" tās datētas ar vēlo dzelzs laikmetu vai viduslaikiem vispār⁷, tad jau 30. gadu beigās pakavsaktas ar ripu galiem attiecinātas uz 16. - 17. gs.⁸

Pēckara periodā, aktivizējoties viduslaiku arheoloģijas pieminekļu pētniecībai, lielāka uzmanība tiek pievērsta tajās atrastajām pakavsaktām, aplūkojot arī saktas ar ripu galiem citu atradumu kontekstā⁹. Igaunijas viduslaiku pakavsaktas, to vidū arī saktas ar ripu galiem, raksturotas

K.Kirmes pētījumā "Igaunu saktas"¹⁰, gan nesniedzot dziļāku tipoloģisku analīzi.

* * *

Raketā analizēta 141 pakavsakta, kas galabājas Latvijas Vestures muzejā, Zinātņu akadēmijas Vestures institūta Arheoloģijas nodaļas kolekcijās un republikas novadpētniecības muzejos (skat. tabulu).

Pakavsaktas ar ripu galiem pēc to galu ornamentācijas un izmēriem, kā arī loka darināšanas veida, atsevišķos gadījumos arī pēc galu darināšanas tehnoloģijas iedalāmas vairākos tipos un to variantos.

I tipā ietilpst neliela un vidēja izmēra (loka diam. 30 - 45 mm, lielāki eksemplāri sastopami reti) ar nelielām - vidēji 10 - 11 mm - ripām, kuras rotā nesarežģīta ornaments. Ornamenta variācijas savukārt ļauj izdalīt vairākus variantus.

I tipa 1. variantam galus rotā četrstūri ierobežots slīpais krusts. Saktu izmēri variē samērā plašās robežās - no 30 līdz 50 mm. Galu ripas dažām saktām (Mārtiņsalas kapsētas 391. kapa un 4 A laukumā savrupatrastajām saktām¹¹) vēl samērā biezas (2 - 2,5 mm). Iespējams, tas saistāms ar šo saktu hronoloģiski senāko izcelumi un genētisko saistību ar saktām ar noplacinātiem uzliektiem naglveida galiem, uz kuriem konstatējams analogs rotājums¹². Vēlākajām saktām vērojamas rūpīgi noplacinātas, plānas (0,8 - 1 mm) ripas¹³.

Varianta saktām vidēji masīvs no torētas bronzas stieples (4,5 - 5,5 mm) darināts loks, vēlākajām saktām loka stieple kļūst smalkāka (2,5 - 3,5 mm). No kopējā raketurojuma izdalās atsevišķas saktas ar griezumā trīsstūrveida loku (Mārtiņsalas un Stukmaņu Vinakalna kapsētu eksemplāri¹⁴).

Pakavsaktām dominē viegli izliekta vai taisna zosla ar nedaudz paplatinātu, bieži rotātu, pēdu, vēlākajām saktām raketurīga taisna vienmērīgi plata zosla¹⁵. Ar retiem izņēmumiem zoslas adata rotāta ar vairākiem slīpiem krustiņiem (parasti trim), kurus vienu no otra atdala vertikālas

linijas.

Sprīžot pēc saktu zozu formām un ģenētiskās saistības ar 15. gs. pakavektām ar noplacinātiem galiem, 1. varianta hronoloģisko ietvaru sākumi attiecināmi uz 15./16. gs. miju, tās plaši izplatītas 16. gs., vēlākajām formām iesniežoties 17. gs.¹⁶.

I tipa 2. variants pamatpazīmēs analogs 1. variantam, tikai ripas rotājošie krusti izcelti kā galvenais elements, atmetot ietverošo kvadrātu¹⁷. Varianta saktām tordēts loks un šaura, taisna adata. Pēc saktu ārējām tipoloģiskajām pazīmēm variants datējams ar 16. - 17. gs.

I tipa 3. variantā ietilpst tipoloģiski samērā vienkārša saktu kopa. Variantu raksturo vidēji lielas (35 - 40 mm) saktas ar rūpīgi noplacinātām, plānām galu ripām, kuras rotā elipšveida krusta ar apliem krusta iekšējās stūros. Saktām parasti tordēts, ļoti reti - vīts loks un vienmērīgi plata, taisna, 16. - 17. gs. raksturīga zozla. Atšķirībā no 1. varianta, zozlas parasti neornamentētas, kā izņēmumu atzīmējamas tikai atsevišķas lielākas saktas (50 - 60 mm), kuras no kopējā materiāla izdalās arī ar nelielu zozlas pēdu¹⁸.

Mārtiņsalas kapeštas 1148. kopā I tipa 3. varianta pakavektas ietilpst kapa inventārā kopā ar 15. gs. beigu monētām¹⁹, tomēr saktas taisnā, šaurā zozla un plānie gali neļauj to datēt ātrāk kā ar 15./16. gs. miju vai 16. gs. sākumu. Varianta tipoloģiskajām īpatnībām atbilstošāks ir Mārtiņsalas 500. kapa 3. varianta saktas datējums, kurā konstatēta kopā ar Zviedrijas 1. firkas 1624. gada klipi²⁰. Salīdzinot ar 1. varianta saktām, 3. variants ir nedaudz vēlāks un datējams ar 16. gs. - 17. gs. vidu.

I tipa 4. varianta saktām ripu ornamentācija analogā 3. variantam, to atšķirošā pazīme, kas izdala šīs saktas atsevišķā variantā, ir profilēts loks ar izceltu vidusšķautni. Mārtiņsalas kapeštas 292. kapa saktai vidusšķautne atdala divas zigzagveida līnijas, kas rotā loka malas. Trūkstot tuvākam datējošam materiālam, variants attiecināms uz 16. - 17. gs.

I tipa 5. varianta saktu plāni noplacinātos galus rotā trīju apļu ornaments. Kā starpforma uzlūkojama sakta, kuras ripas rotā četri apļi, kas izvietoti četrstūrī, bet bez 3. un 4. variantam raksturīgā elipā krusta starp tiem²¹. 5. varianta saktas ir nelielas (loka diametrs - 38 - 42 mm), tām raksturīgs tordēts loks un šaura, trīšņa zosla.

Par varianta hronoloģiski senāko saktu analizējamā materiālā uzlūkojama Mārtiņsalas kapsētas 56. kapa sakta²², kas konstatēta kopā ar 13. - 14. gs. raksturīgu krusttipu²³. Sakta viegli izliekta zosla ar nelielu pēdu, kuru rotā paviršs skujiņveida ornaments. Zoslas forma un plānie ripu gali neļauj tipoloģiski saktu uzskatīt par vienlaicīgu ar krusttipu, tā datējama, agrākais, ar 15./16. gs. miju. Iespējams, šajā kapā inventārā vērojama hronoloģiski senākā piekariņa (krusttipa) ilgstoša saglabāšanās rotu materiālā. Pārējo saktu tipoloģiskās pazīmes - vēlās formas zoslas, loka smalkā stieple (diam. 3 - 4 mm) ļauj variantu attiecināt uz tipam kopšjam hronoloģiskām robežām - 16. - 17. gs., senākajiem eksemplāriem, iespējams, ietiecoties 15. gs. pašas beigās.

* * *

II tipu sastāda salīdzinoši lielākas pakavsaktas (vidējais loka diametrs 54 - 56 mm, atsevišķos gadījumos saņemot 70 - 71 mm²⁴), ar lieliem ripu galiem, salīdzinot ar I tipu, raksturīgs sarežģīts, bagātāks ornaments. Ornamenta pamatā krustveida motīvi ar apļu kombinācijām, kuru variācijas sastāda vairākus tipa variantus. II tipa saktām vidēji masīvs (4,5 - 6 mm) tordēts loks un bagātīgi rotātas zoslas, kurām ornaments kļāj ne tikai pēdu, bet arī adatu.

II tipa 1. varianta saktas uzlūkojamas par senākajām tipa pārstāvēm, tām daudz kopēju iezīmju ar 14. - 15. gs. pakavsaktām ar noplacinātiem izliektiem naglu un daudzstūru galiem, kuras pamatā izpaužas ornamentācijas paralēlās vai pat tiešās analogijās. Varianta saktu ripas atsevišķos gadījumos vēl nav pilnīgi regulāras, tās saglabā relatīvi lielu biezumu (2 - 3 mm²⁵), pie pamatnes vērojama pāreja uz loku piltuvveida formā. Ripu rotājumam raksturīgs no divām paras-

tām un vienas t.s. "zobrata" līnijas vai vairākām "zobrata" līnijām veidots četrstūris, kurā ievietots krustveida motīvs, nereti kombinācijā ar apliem. Līdzīgi veidots ietverās četrstūris konstatējams daudzām Mārtiņsalas 14.-15. gs. saktām ar noplacinātiem uzliektiem daudzstūru galiem²⁶. 15. gs. atbilst arī saktu zoslas ar liela pēdām, kas rotātas ar izspiestiem izciļņiem.

II tipa 1. varianta saktas datējamas ar 15. gs. beigām - 16. gs.

II tipa 2. varianta saktām raksturīgas lielas - 15 - 17 mm diametrā - ripas, kurās kvadrātā iekomponēts slīpais krusta ar apliem tā stūros. Visām saktām taiņas vai nedaudz izliektas zoslas ar nelielu pēdu, zoslas adatu parasti klāj slīpu krustu rotājums, tie nodalīti ar divām vertikālām līnijām, kuru starpā apli, punkti vai "zobrata" līnija. Ikšķi-les Tindžu 2. varianta saktā konstatēta kopā ar 16. gs. vidus - 17. gs. vidus monētām²⁷, variantam piederīga arī Cēsu pilsdrupās atrastā sakta ar ripu galies un savdabīgi rotātu zoslas adatu²⁸. Varianta hronoloģiskie ietvari - 16. gs. - 17. gs. vidus.

II tipa 3. varianta saktu gali pēc rotājuma tuvi 2. varianta ripām, tikai to, slīpais krusts veidots no dubultām līnijām. Tāpat kā iepriekšējā variantā, saktu zoslas adatas rotā viens vai divi ar vertikālām līnijām nodalīti slīpie krusti. Variantam pieskaitāma arī Jaunrauskas Baiškaina savrupatrastā sakta²⁹, kurai kvadrātā ietverta slīpo krustu veido trīs paralēlas līnijas. Variants datējams ar 16. gs. - 17. gs. vidū.

II tipa 4. varianta saktām ripu galu rotājošo slīpo krustu, kas ietverts četrstūrī, papildina apli krusta galos³⁰, atsevišķos gadījumos (Dundagas apkaimē savrupatras-tai saktai) aplis novietots arī krusta centrā³¹. Piecu ap-ļu krustveida kombinācija plaši konstatējama Mārtiņsalas kapsētas saktām ar noplacinātiem uzliektiem daudzstūru ga-liem³², bet vistiešākās analogijas saskatāmas atsevišķās 15. gs. saktās ar četrstūru galiem³³, kā arī bronzas skārdē

rombveida piekariņos³⁴. Ņemot vērā minētās paralēles, 4. variants datējams ar 15. gs. beigām - 16. gs.

II tipa 5. varianta saktām³⁵ līdz 20 mm diametrā lie-
li, samērā biezi ripu gali, kurus rotā no četrām izliektām
līnijām veidots krusts ar paplatinātiem galiem ("patte"
formas krusts). Krusta galos vai stūros papildus vēl arī
rotājums. Saktu zoslām vidēji platas, rotātas pēdas, to ada-
tām rotājumam izmantot. slīpais krusts, kas nodalīts ar ver-
tikālām līnijām. Spriežot pēc galu u. zoslu formām, saktas
attiecināmas uz 16. gs.

II tipa 6. varianta saktām plānas (1 - 1,5 mm) ripas
rotā no dubultām līnijām rūpīgi veidots krusts, kura iekš-
pusē vēl "zobrata" ornamenta līnija. Atšķirībā no 1. - 4.
varianta krustveida motīvs nav ietverts četrstūrī. Krusta
stūros novietoti 1 - 3 apļi vai dubultapļi. Saktām rakstu-
rīgs tipam kopējais tordētais, samērā masīvais loks (gris-
zuma diam 5,5 - 6 mm), kas vēlākajiem eksemplāriem kļūst
gracilāks, veidots no smalkākas stieples (Kastrānes Skubiņu
2. kapa sakta³⁶). Varianta saktu zoslām nelielas, ar iz-
spiestiem izciļņiem vai "zobrata" līniju rotātas pēdas,
adatām raksturīgais slīpo krustu ornamente.

Saktu galu nelielais biezums liecina, ka variantu ne-
var attiecināt uz tipa attīstības sākumposmu. To apstiprina
arī šī varianta Grotēnu kapsētas 12. kapa saktas datējums
(16. gs. beigas) un Kastrānes Skubiņu kapsētas 2. kapa sak-
tas datējums (17. gs. 20. gadu vidus)³⁷. Līdz ar to vari-
ants datējams ar 16. gs. beigām - 17. gs. vidu.

Pakavsaktu ar ripu galiem I un II tips hronoloģiski
pastāv aptuveni vienlaicīgi un uzlūkojami par šo pakavsaktu
sākotnējās attīstības posmu. Iespējams, lielākās un greznā-
kā II tipa saktas izmantotas virsējā apģērba saspraušanai,
bet mazākās un vienkāršākas I tipa formas izmantotas kā
krekla saktas.

1607.19.15

III tipam raksturīgas lielas pakavsaktas (lōka diametrs vidēji 60 - 65 mm) ar tordētu loku un lielān galu ripām (20 - 22 mm). Ripu rotājuma pamatmotīvs ir ratveida ornamente, ko veido sakrustotas trīs - četras līnijas (vai arī dubultlīnijas). Tipa ietvaros novērojama pāreja uz jaunu galu darināšanas tehnisko paņēmieni, ripas veidojot atsevišķi un piestiprinot galiem vēlāk. Tipam kopumā īpaši spilgti izpaužas lielo galu (ripu) dominēšana pār 16. - 17. gs. raksturīgo relatīvi gracilo loku, bagātīgi ornamentētajiem galiem pilnībā aizēnojot pārējās saktas daļas.

Rata motīvu papildinošie elementi, to kombinācija un jaunas tehnoloģijas izmantošana galu darināšanā ļauj tipa ietvaros izdalīt vairākus variantus.

III tipa 1. varianta saktu gala ratveida motīva "spieķu" starpās izvietots punktu vai apļu ornamente, tās noslēdz viena vai divas pusaploces³⁸. Kastrānes Skubiņu 1. kapa un Gulbenes saktām aplītis novietots pie ripas apmales kopā ar to aptverošo pusa, loci³⁹. Saktām raksturīgs tordēts loks, vairākos gadījumos konstatējams dzelis zoslas paliekas⁴⁰. Kastrānes Skubiņu saktai taisna zosla ar nelielu pēdu un ar slipiem krustiņiem rotātu adatu. Jauns rotājuma veids vērojams Gulbenes saktai, kurai zoslas adatu klāj zigzagveida līkloča līnija ar punktiem līkloča starpās (šāds rotājuma veids vēlāk bieži sastopams etnogrāfiskajās saktu materiālā⁴¹). Variants datējams ar 16. gs. vidu - 17. gs. (skat. tabulu).

III tipa 2. varianta saktu gali, saglabājot līdzīgu ratveida motīvu, veidoti atsevišķi no saktas, izgriežot ripas no plāns (1 - 1,5 mm) skārda un rūpīgi uzkniedējot loka galiem. Līdz ar to ripas vidū parādās kniedējuma galva, kurā centrējās ratveida rotājuma "spieķi". 2. varianta saktām raksturīgs rūpīgs tehniskais izpildījums, loks tordēts vienmērīgi, gali regulāri apaļi, rotājošais rakets simetrisks un dziļi iestrādāts. Saktām šaura un taisna zosla, ko rotā sliņu krustu ornamente. Iespējams, ka varianta saktu darinātāji bijuši profesionāli rotāļi, kas saistīti ar cunftu amatniecību.

profesionāli rotāļi

Kā izpējumus jāmin neliela sakta no Tērvetes sanatorijas dārza kapsētas, ko variantam ļauj pieskaitīt galu darināšanas tehnoloģija un rotveida rotājums, bet visumā vienkāršāka apstrāde un neliela izmēri liek meklēt citu izcelsmi. Tā uzliņkojama par varianta senfiko eksemplāru (16. gs. beigās⁴²) - variants kopumā attiecināms uz 17. gs.⁴³.

III tipa 3. varianta saktām, saglabājot 2. varianta galu darināšanas tehnoloģiju un rotveida pamatrotājumu, paralēli geometriskajam rakstam (pusaploce, apli u.c.) parādās ziedveida ornamenti. Variantā var izdalīt divas rūpīgi veidotas, lielas (loka diametrs 71 - 73 mm) saktas⁴⁴ ar šauru, taisnu zoslu. Rēzeknes Puncuļ: saktai gali pie pamatnes sapīti ar bronzas stieplīti, tādējādi veidojot noslēgtu loku (šāda parādība, iespējams, rūpīgsakts ietekmē, konstatējama arī citu apakšgrupu 16. - 17. gs. saktām⁴⁵). Variants datējams ar 17. gs.

* * *

Vidēji lielas pekavesaktas ar lieliem ripu galiem (20 - 22 mm), kas bagātīgi ornamentēti, iedalāmi IV tipā⁴⁵. Ripu rotājumā vērojama atkāpšanās no iepriekšējiem tipiem dominējošā geometriskā rakata un jaunu, ar stilu mākelu saistītu elementu parādīšanās. Saktu ripas veidotas ļoti rūpīgi, to virspuse nedaudz izliekta, iespējama, tās atlietas kopā ar loku un papildus apstrādātas. IV tipa Kokneses kapsētas 128. kapa saktai (A 12766 : 41) četras izliektas līnijas veido krustu ar paplašinātiem galiem. tā centrā un stūros nelieli apli, bet krusta zarus klāj ausskrīpstālas ornamentam tuvu formu rotājums. Neskatoties uz saktas vālo datējumu (16. gs. beigās⁴⁷), tās zoslai plata, savdabīgi ornamentēta pēda.

Līdzīgi veidotī gali arī Cēsvaines kapsētas šī tipa saktām (109. kapa sakta A 12304 : 61, savrupatrasta sakta A 12304 : 147), tikai tām ripu galus klāj atšķirīgi kombinēts rotājums - četras izliektas līnijas veido rombū, centrā ziedveida motīvs ar četrām šaurām ziedlapām, ripas daļu ārpus romba rotā Kokneses saktai līdzīgi, ausskrīpstālas ornamentam tuvi elementi. Atšķirībā no Kokneses saktas torēstā

loka, Cesvaines kapsētas saktām lokā vītā no trim tironas stieplēm.

Kopumā IV tips attiecināms uz 16. gs. beigām - 17. gs. sākumu, iespējams, arī vidū, un iezīmē pakavsaktu ar ripu galiem it īpaši beigu posmā. Uz 17. gs. vidū, raksturojot šo pakavsaktu formu attīstības nobeigumu, attiecināma Līgatnes Ķempju depozieta sakta ar ažiūriem, netipiskiem ripveida galiem (skat. netipisko pakavsaktu ar ripu galiem raksturojumu).

* * *

Atsevišķi nodalāmas saktas ar nerotātiem galiem (V tips), kuras pēc sakta un ripu lieluma var iedalīt trijos variantos.

1. variantam raksturīgas mazas un vidēja izmēra saktas ar nelielām galu ripām (10 - 14 mm diametrā) un tordētu loku. Retāk sastopamas arī lielāka izmēra saktas (50 - 60 mm loka diametrs). Hronoloģiski agrākajām saktām zoslas ar nelielu pēdu⁴⁸. Vēlākajiem eksemplāriem, kuri attiecināmi uz 16. gs. vidū - 17. gs., zosla taisna un šaura⁴⁹.

2. variantā iekļaujamas vidēja un lielas saktas ar 15 - 20 mm diametra lielām nerotātām ripām, tām raksturīgi vīti un tordēti loki, zoslas ar nelielu pēdu⁵⁰.

3. varianta saktām galu ripas īpaši lielas, tās dominē pār pārējām saktas sastāvdaļām. Kā piemērs izdalāma Tirzas Zvanulejas kapsētas 1. kapa sakta (V 9732 : 2), ar plāniem, lieliem (23 - 24 mm) ripu galiem un šauru, taisnu zoslu, kas ļauj to datēt ar 16. gs. otro pusi - 17. gs.

Šajā tipā izdalītās saktas uzskatāmas par pakavsaktu ar ripu galiem primitīvāstām formām. Iespējams, ka atsevišķos gadījumos ripas bijušas ornamentētas ar nedziļu rotājumu, kurš nodilis. Līdz ar to šo sakta kopējā tipoloģijā V tips neraksturo kādu noteiktu agrīnu vai vēlīnu tipoloģisku attīstības pakāpi, bet gan parāda paralēli eksistējošu šo sakta vienkāršotu formu.

Salīdzinājumā ar pārējiem tipiem, pakavsaktu ar nerotātiem ripu galiem apdare ir salīdzinoši paviršāka, nereti

gali neveido pilnīgi regulāru apli (nodiluma rezultāts?), reti vai nemaz nav ornamentētas zoslas. Kopumā tips attiecināms uz 16. - 17. gs.

Pakavsaktu ar ripu galiem klāstā sastopamas arī tipoloģiskajam kopumam netipiskas, savdabīgas saktas. Kā viena no tādām jāmin Ceevaines kapsētā savrupatrastā sakta (A 12304 : 161), kurai tordēts loks, zosla ar platu pēdu un pavisāi rotātu adatu. Saktas plānos galus klāj tīklveida rotājums.

Viena no interesantākajām šādām saktām ir Ceevaines kapsētas lo. kapa dzelzs pakavsakta (A 12304 : 6) ar samērā plānām korozijas bojātām ripām, tordētu masīvu loku (griezuma diametrs 8 mm) un zoslu ar vidēji platu pēdu. Ripu, loka un zoslas formas visumā analogas I, II, daļēji arī III tipa pakavsaktām. Tas pieļauj izvirzīt pieņēmumu, ka, līdzīgi kā šo saktu, arī bronzas pakavsaktu ar ripu galiem vienkāršākās formas varēja izgatavot lauku kalēji.

Pilnīgi savādāka ir Tirzas tuvumā atrastā sakta (CVVM 6470) ar lielu, ašuru, kopā ar loku atlietu ripu (otrs gals bojāts, iespējams, atlejšot saktu). Saktas netipisko ripu papildina grezni veidots loks, kas tordēts no ar punktētu līniju rotātas stieples. Nepareasti rotātais loks un zosla, kuras platā pēda un adata rotāta ar dziļi iegrieztu, no smalkas līnijas veidotu ornamentu (likloča līnija kopā ar ziedveida ornamentu) ļauj uzskatīt šo saktu par profesionāla rotkaļa darinājumu, tuvu IV tipa saktām⁵¹. Netipisko saktu klāstā īpaši jāizdala Ķempju depozīta sudraba sakta ar ašuriem ziedveida galiem, kura gan ar ripu galu pakavsaktām saistāma visai nosacīti. Greznie, ar stiklīņiem rotātie gali vietuvāk saistās ar iepriekš apskatīto Tirzas saktu un ļauj Ķempju depozīta eksemplāru uzskatīt par pakavsaktu ar ripu galiem ietekmētu vēlīnu profesionāla rotkaļa darinājumu.

* * *

Pakavsaktu ar ripu galiem genēze vispirms saistāma ar vietējo saktu formu tālāku attīstību. Saktas ar ripu galiem

uzlūkojamas par saktu ar noplacinātiem uzliektiem (nagli, rozetveida u.c.) galiem attīstības beigu posma rezultātu. Vistuvākās paralēles, kuras uzlūkojamas par izejas formām agrīnajām saktām ar ripu galiem (I tipa 1. var., II tipa 1. var.), konstatējamas ar 14. - 15. gs. datētajās pakavsaktās ar noplacinātiem uzliektiem četrstūru (astorstūru) galiem⁵². Šo saktu gali tuvi ripām gan pēc noplacinājuma veida un plašās virsmas, uz kuras izdevīgi izvietot rotājumu, gan paša rotājuma - krustveida motīviem no līnijām vai apliem, kuru ietver no vienas vai vairākām līnijām veidots četrsturis.

Arī saktām ar noplacinātiem uzliektiem četrstūru (astorstūru) galiem var atrast senākas paralēles 12. - 14. gs. saktās ar ornamentātiem daudzskaldņu galiem⁵³. Jāatzīmē, ka rotājuma veidā - slīpais krusts ar apliem etāros - paralēles redzamas arī 12. - 14. gs. pakavsaktās ar pogu galiem⁵⁴. Pamatojoties uz līdzību galu izveidojumā, E. Brivzalne uzskata pogu galu pakavsaktas par ripu galu saktu tiešajām priekātecēm⁵⁵. Atšķirībā no saktām ar noplacinātiem uzliektiem galiem šajās gadījumā ticšās pārejas formas nav konstatējamas.

Pakavsaktu ar ripu galiem ģenēzes sākumi attiecināmi uz 15. gs. beigām, kad, veidojoties no pakavsaktām ar noplacinātiem uzliektiem četrstūru galiem, parādās agrīnās pakavsaktas ar ripu galiem. 16. - 17. gs. tās ir visbagātāk ornamentētās un krāšņākās pakavsaktas, kuras varēja izmantot kā kroka (mazākās formas), tā virsējā apģērba saturēšanai un rotāšanai.

Ripu galu pakavsaktu attīstību un uzplaukumu 16. - 17. gs. un bagāto ornamentu iespējams saistīt ne tikai ar vietējo pakavsaktu formu dabisku tālāku ģenēzi, bet arī ar vietējo iedzīvotāju rotu attīstības vispārējām tendencēm šajā laikā un ārējo, no Rietumeiropas nākošo ielaidu ietekmi.

No 13. - 14. gs. Latvijas teritorijas arheoloģiskajā materiālā nostiprinās rotu formas, kas sevi apvienoja dekoratīvās virsmas palielināšanos ar masivitātes un biezuma samazināšanos, metālu (bronzas un sudraba) skārda plānu

pielietošanu (piekarīgi, vairogaproces, vairogredzeni u.c.). Šis īpausmes vērojamas arī pakavsaktu ar ripu galiem attīstībā.

Ciešā saistībā ar minēto ievirzi atrodas arī noolēgtā riņķa un ripveida formu popularitāte 13. - 17. gs. Šajā sakarībā vispirms atzīmējamas riņķsaktas, kas Austrumbaltijā, ņemot no Rietumiem, strauji izplatās, sākot ar 13. gs. Ripveida formu popularitāte izpaužas arī apalajos bronzas vai sudraba skārda piekarīgos, gredzenos ar bronzas skārda ripveida vairogu⁵⁶ un citās rotās.

Paralēli vispārējām attīstības tendencēm, var meklēt arī konkrētus piemērus, kas varēja iespaidot ripu galu pakavsaktu attīstību. Tā konstatējams, ka Rietumeiropā 15. gs. apmēri pie virsējā apgērba mēdza piespraust ar divām nelielām apalām, parasti rotātām saktām vai īpašām pogām⁵⁷. 16. gs. atsevišķos Eiropas reģionos apgērba saturēšanai kakla rajonā plaši lieto greznas metāla pogas⁵⁸. Apgērba sprādzes no uivām ripām zināmas arī Eiropas etnogrāfiskajā materiālā, kurā to ģenēze tiek saistīta ar vēlajiem viduslaikiem⁵⁹.

Iespējams, ka Rietumeiropas ietekmes rezultātā tika stimulēta ripveida formu attīstība uz pakavsaktu galiem, tādējādi iespaidojot seno saktu formu tālāku attīstību arī ārēju paraugu ietekmē.

Aplūkojot ripu ornamentu, konstatējama tā saistība gan ar vēlā dzelzslaikmeta materiālu, gan ar no Rietumeiropas nākošajām ietekmēm.

Krustam ripu rotājumā (I - II tips) Latvijas arheoloģiskajā materiālā konstatējamās senas saknes. Četrstūri ierobežots krusts ar punktiem stūros sastopams jau Lubānas tipa keramikā⁶⁰, tas plaši konstatējams arī vēlajā dzelzslaikmeta⁶¹. To mēdz traktēt kā apsēta lauka simbolu, kas pazīstams arī citās senākās arheoloģiskajās kultūrās⁶².

Krusts kā zīme, ar kuru saistās priekšstats par sargājošām funkcijām, plašāk Latvijas arheoloģiskajā materiālā konstatējams ar mūsu ēras sākumu⁶³, vēlāk tā aizsargājošā loma parādās arī latviešu tautas ticējumos un paražēs⁶⁴. Var

pieņemt, ka pakavsaktās ar ripu galiem tas pildījies ne tikai dekoratīvas funkcijas, bet parādās arī kā aizsargājoša rīme, saktai kalpojot par savdabīgu amuletu. Netieši to apstiprina populārais slīpo krustu rotājums uz adatas zoslas, kuru, saktu valkājot, sedza saspraustā apgērba audums. Līdz ar to tos nevar uzlūkot par dekorējošu elementu.

Acīmredzot motīva popularitāti sekmēja arī krusta kā kristietības simbola nozīme kristietības nostiprināšanās apstākļos. Reliģiskā simbola un sargājoša amuleta funkciju savienošanās spilgti parādās Latvijas teritorijas arheoloģiskajā materiālā arī 11. - 15. gs. krustveida piekarīnos⁶⁵.

Jauna rotājošā motīva parādīšanās III un IV tipos (16. gs. vidus - 17. gs.) var saistīt ar Reformāciju un krusta kā reliģiska simbola pielietojamības zināmu ierobežotību. Iespējams, ka priekšstats par krustu kā sargājošu zīmi vēl vērojams dažu saktu zoslu adatu slīpo krustu rotājumā, kurus pakāpeniski sāk nomainīt cita veida ornamenti⁶⁶. Rotveida motīvu saktu ripu rotājumā saista ar saules simboliku, ar t.s. "saules riteni"⁶⁷. Šī motīva apzināta saglabāšanās rotu materiālā no dzelzs laikmeta līdz 16. - 17. gs. atzīstama visai nosacīti, jo, piemēram, III tipa 3. varianta saktu ripu rotveida rotājumā izmantotais ziedveida ornaments vairāk norāda uz no ārienes nākošu ietekmi latviešu geometriskajā ornamenta sistēmā.

Vēlajās pakavsaktās ar ripu galiem (IV tips - 16. gs. beigās - 17. gs.) parādās vēsturisko stilu, konkrēti - manierisma iezīmes auzskrimetālas ornamentam tuvajās formās. Ripu rotājumā var konstatēt paralēles ar greznajām, virslāgiem raksturīgajām apgērba pogām (Skat. 3.att.). Kā interesants piemērs atzīmējama arī kāda Igaunijas pakavsakta ar ripu galiem⁶⁸, kuras ripu ziedveida rotājums analogs vēlākajam metāla pogu ornamentam etnogrāfiskajā materiālā Vidzemē⁶⁹. 17. gs. saktām ar ripu galiem konstatējamas tikai tīri dekoratīvas funkcijas.

Analizējot saktas ar ripu galiem, izvirzās jautājums par šo rotaslietu darinātājiem. Saktu agrinākie tipi pēc

loka un zoslu formām, arī ripu rotājuma, neizdalās no kopējām citu apakšgrupu 15. - 16. gs. saktu darināšanas tradīcijām un saistīti ar vietējiem amatniekiem. Dažos gadījumos, iespējams, tās darināja lauku kalēji, kas paralēli dzelzs apstrādei varēja veidot vienkāršākas formas rotas (skat., piemēram, Cesvaines kapsētas dzelzs saktu, saktas ar dzelzs zoslu paliekām).

16. gs. otrajā pusē - 17. gs. vērojamas izmaiņas kā ripu ornamentācijā, tā arī pašā to darināšanas tehnoloģijā (III - IV tipi), būtiski kvalitatīvāka kļūst arī saktu vispārīgā apstrāde. Minētās pazīmes ļauj secināt, ka šajā laikā notiek izmaiņas ripu galu pakavsaktu darinātāju sastāvā. Acīmredzot, pakavsaktas ar ripu galiem sāk veidot galvenokārt profesionāli rotkaļi, kas saistīti ar cunftu tradīcijām. Netieši par to liecina jauna, ar stila mākelas ornamentāciju saistīta rotājuma parādīšanās. Šādus profesionālus rotkaļus varētu saistīt ar "nevācu jostnieku un saktu taisītāju" cunfti, kas Rīgā sāk darboties kopš 1512. gada⁷⁰. Šo pieņēmumu daļēji apstiprina atrašanos ģeogrāfija. Tā, piemēram, no četriem pētītajiem Kastrēnes Skubiņu kapsētas kapiem (Ogres raj.) 1., 3. un 4. kapā konstatētas III tipa pakavsaktas ar ripu galiem, arī pārējās III - IV tipa pakavsaktas bagaidām zināmas galvenokārt Vidzemē.

Secinājumi.

1. Pakavsaktas ar ripu galiem ir pakavsaktu ar noplacinātiem uzliektiem galiem attīstības beigu posma rezultāts, kas parādās 15. gs. beigās un vēlino Pakavsaktu vidū dominē kā visbiežākākās 16. - 17. gs. Pēc saktu galu ornamentācijas izdalāmi 4 tipi (V tipā iekļautas saktas ar neornamentētām ripām), kuri pēc rotājumu motīvu sadalāmi divās daļās: 1) saktās ar pamatē krustveida motīvu uz ripām (I - II tips), kas galvenokārt attiecināmas uz 16. gs.; 2) saktās ar ratveida motīvu, kā arī ar ziedu un manierismam tuvu formu rotājumu (III - IV tips), kas pārsvarā konstatējamas 16. gs. beigās - 17. gs.

2. Saktu sākotnējās formas saistāmas ar vietējo amatnieku darbību, bet to vēlīnie tipi (III - IV) liecina par profesionālu cunftes rīcību, iespējams, "nevācu jostnieku un saktu taisītāju" cunftes meistaru darbu.

3. Pakavsaktas ar ripu galiem arheoloģiskajā materiālā teritoriāli koncentrējas Vidzemē (skat. karti), tagadējos Madonas (34 saktas), Ogres (21 sakta) un Rīgas (19 saktas) rajonos, kur konstatētas arī to vēlīnās, greznākās, ar cunftes amatniecību saistītās formas (III-IV tips), netipiskas saktas ar ašūrām ripām. Kurzemē un Zemgalē šīs saktas sastopamas reti (kopā 26 saktas), vēl mazāk to Latgalē (3 saktas). Jēsecina, ka pakavsaktas ar ripu galiem 16. - 17. gs. raksturīgas Vidzemes latviešu un arī igauņu daļām.

4. Ripu krustveida ornamenti (I - II tips) uzskatāms ne tikai kā saktu rotājums, bet arī kā kristīgo reliģiju saistīts simbols un ticējumos plaši zināma sargātāja zīme, piešķirot saktei savdabīgu amuleta funkcijas. Manierismam tuvu ornamentācijas formu parādīšanās liecina, ka nevācu iedzīvotāju saskarsme ar stila mākslas izpausmēm realizējās arī ar šo rotu formu starpniecību, nozīmīgu lomu šo saskarsmju realizēšanā iegemot "nevācu jostnieku un saktu taisītāju" cunftei.

5. Pakavsaktas ar ripu galiem uzskatāmas kā spilgts sinkrētisma piemērs, kurās vietējo rotu darināšanas tradīcijas-saktas forma un daļēji arī ornamenti - saplūdis ar ārējiem faktoriem. Profesionālajiem cunftes amatniekiem pārņemot šo saktu formu, vērojama seno vietējo tradīciju saistīšana ar stila mākslas izpausmēm.

¹ Latvijas PSR arheoloģija / LPSR ZA Vēst. inst. - R., 1974. - 159., 306. lpp.

² Turpat. - 306. lpp.; Lančmanis I. Mākslas amatniecība Latvijā 13. - 15. gs. // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. - R., 1989. - 81. - 82. lpp.

- 3⁵ Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. R., 1980. - 208. lpp.;
Vijups A. Dobeles kapsētas pakavsaktas // LU Zinātniskie
raksti. - R., 1990. - 555. sēj.: Feodālisma problēmas Bal-
tijā. - 48. - 50. lpp.
- 4⁶ Igaunijas teritorijā pakavsaktas ar ripu galiem konstatē-
tas vairākās viduslaiku kapsētās. Skat.: Valk H. Der. Dorf-
friedhof von Vaabina // Eesti NSV TA toimetised: Uniskonna-
teadused. - 1986. - Nr. 35 (4). - Taf. XXX: 1; Valk H. Der
Dorffriedhof von Miletjärve // Eesti NSV TA toimetised:
Uniskonnateadused. - 1985. - Nr. 34 (4). - Taf. XXVII: 1;
XXVIII: 3. u.c.
- 5⁷ Kruse F. Necrolivonica oder Altherthümer Liv-, Est- und
Curlands... - Leipzig, 1942. - Taf. 21 : 9.
- 6⁸ Katalog der Ausstellung zum X archäologischen Kongress in
Riga 1896. - Riga, 1896. - Taf. 19 : 27.
- 7⁹ Latvijas arhailogija / Prof. F. Baloža red. - R., 1926. -
104. lpp., 62. att.
- 8¹⁰ Latviešu kultūra senatnē / Prof. F. Baloža un R. Šnores
red. - R., 1937. - LVII tab. : 5.
- 9¹¹ Prīvkalne L. Tērvetes saktas // Arheologija un etnogrāfi-
ja. - R., 1974. - 11. laid. - 121. - 140. lpp.; Šnore E.,
Zariņa A. Senā Sēlpils. - 208.-209. lpp. u.c.
- 10¹² Krieme K. Eesti soled. - Tallin, 1986. - Lk. 26. - 28.
- 11¹³ Latvijas Republikas ZA Vēstures institūta Arheoloģijas
nodaļas kolekcijas, VI 122 : 405; 122 : 1943.
- 12¹⁴ Martiņsalas kapsētas 246. kapa saktai VI 122 : 255; 239.
kapa saktai VI 122 : 246; Dobeles kapsētas 678. kapa sak-
tai VI 234 : 1988; Liepkalnes Jakaiņi A 9815.
- 13¹⁵ Skat., piemēram, pakavsaktu no Ērgļu Kaivāniem CVVM 9722:
1, kura savrupatrasta kopā ar 17. gs. vidus monētām. Sak-
tas ripu biezums - 0,5 mm.
- 14¹⁶ Martiņsalas kapsēta, savrupatrasta sakta VI 122 : 1955;

- Stukmeņu Vinakalna kapsētas 11. kapa sakta
A 11772 : 1o.
- 15 Cesvaines kapsētas 243. kapa sakta A 123o4 : 115; Sēlpils kapsētas sakta VI 88 : 222 (Šnore B., Zariņa A. Senā Sēlpils. - 177. att. 3.); Ergļu Kaivēni CVVM 9722:1
 - 16 Cesvaines kapsētas 243. kapā kopā ar 16. - 17. gs. zīmogrēdženu (A 123o4 : 114); Mārtiņsalas kapsētas 474. kapā ar 16. - 17. gs. pakavsaktu ar atrotītiem galiem; Rīņukalna 3. kapā kopā ar Tērbatas bīskapa Johana II Bertkova (1473. - 1485.) šilpū.
 - 17 2. varianta saktas arheoloģiskajā materiālā pagaidām konstatētas samērā maz (skat. tabulu, Nr. 18. - 22.).
 - 18 Zlēku Jaunbērzkalni V 9293 : 21; Beļavas sakta A 5997.
 - 19 1148. kapā inventārā pakavsakta 122 : 1565 konstatēta kopā ar Livonijas 15. gs. trešā ceturkšņa Rzeveles fenīgu un Johana II Bertkova fenīgu.
 - 20 Zviedrijas 1. firkas 1624. gada klīpe VI 122 : 52o.
 - 21 Savrupatradums pie Baložu kroga Rīgas tuvumā (VVM : 8884 : 4), saktai raksturīga šaura taisna zosla, tā konstatēta kopā ar 17. - 18. gs. monētām.
 - 22 VI 122 : 66.
 - 23 Mūgurēvičs B. Krustiņveida piekariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. // Arheoloģija un etnogrāfija. - R., 1974. - 11. laid. - 23o. lpp.
 - 24 Raiškalna Jaunrauskas pakavsakta A 127o2; Rūjienas pakavsakta CVVM 64869.
 - 25 Zariņa A. Dažu Mārtiņsalas kapsētas senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem // Arheoloģija un etnogrāfija. - R., 1974. - 11. laid. - 1.att., 7; 3. att.1.
 - 26 Mārtiņsalas kapsētas 753. kapa sakta VI 122 : 949; 331. kapa sakta VI 122 : 333.
 - 27 16. gs. vidus - 17. gs. vidus monētas RDM 64723.

- 28 Apala Z. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu pilsdrupās 1977. gadā // Zin. atskaites sesijas materiāli par arheologu un etnogrāfu 1977. gada pētījumu rezultātiem. - R., 1978. - 1o. lpp., 2. att. 1.
- 29 A 127o2.
- 30 Lēdurgas Jaunzemnieki A 12195 : 1; Dundagas apkārtnē savrupatrastā sakta Jelgavas Makoles un vēstures muzejā JMVV II 662.
- 31 Dundagas apkaime, JMVV II 821.
- 32 Skat., piemēram, Zariņa A. Dažu Mārtiņsalas kapeštas kapu kompleksi... - 3. att. 1; 332. kapā VI 122 : 335; 131. kapā VI 122 : 149; 3o9. kapā VI 122 : 32o u.c.
- 33 VI 122 : 2387; 2397.
- 34 Mārtiņsalas kapeštas 254. kapā VI 122 : 266.
- 35 Savrupatradumi Rājienā CVVM 64889; Saikavā CVVM 647o3.
- 36 Kastrānes Skubiņu 2. kapa sakta (A 1o281 : 1) konstatēta kopā ar 17. gs. monētām (skat. tabulu, Nr. 82).
- 37 Grotnu kapeštas 12. kapa sakta konstatēta kopā ar 1572. g. Pārdaugavas hercogistes šiliņu, Kastrānes Skubiņu 2. kapa inventārā 1623. g. poļu šiliņš (skat. tabulu, Nr. 81 un 82).
- 38 Madlienas Vērenes sakta RDM I 344o; 3441.
- 39 Kastrānes Skubiņu kapeštas 1.kaps A 1o294 : 3; savrupatrusta sakta Gulbenē, Gulbenes Vēstures un mākoles muzejā GVMM 2945.
- 4o Madlienas Vērenes sakta RDM I 344o.
- 41 Latviešu tautas maksia / Red. M. Stepermanis. - R., 1967.- 3. sēj. - 715., 717., 718. att. u.c.
- 42 Tērvetes sanatorijas dārza senkapu 5. kapa sakta (VI 21 : 82) konstatēta kopā ar 1573. g. Rīgas brīvpilēštas šiliņu.
- 43 Kastrānes Skubiņu 4. kapa saktai (A 1o283:1) taisna šaura

zosla, kapa inventārā 17, gā. rakaturīgs zīmogs: edzens
(A 10283 : 4).

⁴⁴Kastrānes Skubiņu kapsētas 3. kapa A 10282 : 1; Rēzeknes
Puncuļi A 8779 : 4.

⁴⁵Vijups A. Dobeles kapsētas pakavsaktas. - 45. - 46. lpp.

⁴⁶Cesvaines kapsētas 109. kapa sakta A 12304 : 61; savrup-
atrasta sakta A 12304 : 147. Kokneses senkapu 128. kapa
sakta A 12766 : 41.

⁴⁷Kokneses 128. kapa sakta konstatēta kopā ar 1577. - 1581.
g. Zviedrijas pusē sm.

⁴⁸Skat. saktas: Grotēnu kapsēta A 12499 : 19; Veclaicenes
savrupatrasta sakta RLB 614; Rīppukalna 2. (A 10907 : 1),
4. (A 10909 : 1) kapi; Cesvaines kapsētas 22. kapā sakta
ar zoslu, kurai vāji iezīmēta pēda (A 12304 : 12) konsta-
tēta kopā ar Brandenburgas Vilhelma (1539. - 1563.) šiliņu.

⁴⁹Aizkraukles baznīcas kapsēta A 12278 : 79; savrupatrastums
Staicelē pie Salacas A 11642 : 1 un Saldus pilsētā (Saldus
vēstures un mākslas muzejs) SVMM 39.

⁵⁰Savrupatrastas saktas: Mālpils CVVM 64838; Saikavas kapu-
lauks (Madonas novadpētniecības un mākslas muzejs) MNMM
973; Taurupes Vecmuižnieki CVVM 899; Madonas apkārtnē
MNMM 116).

⁵¹Tirzas pakavsaktas zoslas adatas rotājuma liklocis para-
lēls IV tipa Cesvaines kapsētas saktai (A 12304 : 147).

⁵²Zariņa A. Lužu Martiņšsalas kapu kompleksi... - 3. att.: 2;
Martiņšsalas kapsētas 332. kapa sakta VI 122 : 335; 236. ka-
pa sakta VI 122 : 241 u.c.

⁵³Visplašākais paralēļu materiāls daudzskaldņu augšējās
plaknes ornamentācijā atrodams Talsu VilkuMuižas ezera ma-
teriālā A 8170 : 54; 55; A 8571 : 1., 4., 6., 24.

⁵⁴Brīvkalne E. Tērvetes saktas. - 5. att. 18; Vijups A. Do-
beles kapsētas saktas. - 3. att. 6; Caune A., Gamberāni-

te A. Rīgas XII - XIV gs. rotas // Feodalisms Baltijas reģionā. - R., 1983. - 2. att. 7., 8.

- 55 Briļkalne E. Tervetes saktas. - 129.lpp.
- 56 Latvijas arheoloģiskajā materiālā zināmi vairāki gredzeni ar plāna skārda apaļu vairogu. Skat.: Šnors E. Arheoloģiskie izrakumi Jēkabpilī, Majakovska ielas Zvanitājos // Materiāli par arheologu un etnogrāfu 1976. gada ekspedīciju darba rezultātiem. - R., 1977. - 11. att. 13.; Vadakstes Priediņu senkapos 9. Rapa inventārā A 12619; savrupatradums Bauskas apkārtnē BNM 36.
- 57 Schildhauer J. Die Hanse: Geschichte und Kultur. - Leipzig, 1986. - Abb. 163; Nurk T. XV - XVI saimādi saskaņā ar puņķu izveidāto Tartu Riikliku Ulikooli Teaduslikust Raamatukogust. - Tallin, 1988. - Abb. 2.
- 58 Dresden Gemäldegalerie: Alte und neue Meister / Hrsg. von M. Bachmann. - Leipzig, 1985. - Abb. 122.
- 59 Spiess K. Bauerkunst, ihre Art und ihre Sinn. - Berlin, 1943. - Abb. 107, S. 174.
- 60 Degisova R. Auklas keramikas kultūras cilšu genēze un ražotājsaimniecības rašanās Austrumbaltijā // Arheoloģija un etnogrāfija. - R., 1987. - 15. laid. - 2. att. 3.
- 61 Zariņa A. Lībiešu apģērbs 10. - 13. gs. - R., 1988. - IX tab. 11.
- 62 Амороз А. К. Раннеземледельческий культовый символ ("ромб с крапчками") // Советская археология. - 1935. - № 3. - С. 23 - 24.
- 63 Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. - Tartu, 1938. - T. 2. - S. 263.
- 64 Latviešu buramie vārdi / Prof. K. Strauberga red. - R., 1941. - 642. - 652.lpp.
- 65 Muguršviēšs E. Krustiņveida pickariņi Latvijā laikā no 11. līdz 15. gs. - 232. lpp.
- 66 Zīgziņveida līnija Gulbenes III tipa saktai (GVMM 2945),

- likloša līnija Ceeveines kapeštas IV tipa saktai (A 12304 ; 147).
- ⁶⁷Lamsters V. Ievads latviešu stila vēsturē. - 2. izd. - Bostona, 1981. - 37. - 38., 56. lpp., LXVII tab. 8., 9.; CXVII tab. : 11.
- ⁶⁸Eesti ehted / Bestu NSV Riiklik etnograafiamuseum. - Tallin, 1970. - Abb. 23.
- ⁶⁹Latviešu tautas māksla. - 3. sēj. - 723., 324. zīm.
- ⁷⁰Stieda W., Mettig C. Schragen der Gilder und Aemter der Stadt Riga bis 1621. - R., 1896. -
Lancmanis I. Mākslas amatniecība Latvijā 13. - 15. gs. - 81. lpp.
- ⁷¹Attēls publicēts: Katalog der Ausstellung. - Taf. 18 : 27.

PAKAVSAKTAS AR RĪPU GALIEM LATVIJAS ARHEOLOĢISKAJĀ MATERIĀLĀ

Nr.	Atrašanās vieta	Atrašanās apstākļi /kaps, savrupatrad./	Glabāšanas vieta. Invent. Nr.	Izmēri /sakts diametrs, loka diametrs, ripas diametrs/, mm	Monētas kapu inventārs	Tips, variants, piezīmes
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
1.	Mārtiņsalas kapsēta, Rīgas raj.	391.kaps	Vēstures inst. VI 122 : 405	28 x 3,5 x 9	-	I - 1
2.	- " -	s. a.	VI 122 : 1955	49 x 4,5 x 12	-	I - 1
3.	- " -	474.kaps	VI 122 : 483	36 x 4 x 9	-	I - 1
4.	- " -	s. a.	VI 122 : 1943	32 x 4 x 9,5	-	I - 1
5.	Kaivēni, Ērgļu p.c.	s. a.	Letv. Vēst. muzejs, CVVM 9722 : 1	49 x 2,5 x 9	-	I - 1
6.	Sēlpils kapsēta, Jēkabpils raj.	129.kaps	VI 88 : 222	-	-	I - 1
7.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	s. a.	A 12304 : 151	55 x 4 x 12	-	I - 1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
8.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	243.kaps	A 12304 : 115	31,5 x 4 x 11	-	I - 1
9.	- " -	s. a.	A 12304 : 159	58,5 x 5,5 x 14	-	I - 1
10.	Stukmaņu Vinakalna kapsēta, Aiskraukles rajonā	11. kaps	A 11772 : 10	40 x 3,5 x 9,5	-	I - 1
11.	Rīggukalns, Valmieras raj.	3. kaps	A 10908 : 3	47 x 4,6 x 12	Tērbatas bīsk.Johana II Bertkova (1473-1485) šīlīņā	I - 1
12.	- " -	postīte kaps	A 11856	67 x 6 x 16	-	I - 1
13.	Taurenes Nāķina sen- kapi, Cēsu raj.	s. a.	A 10856	57 x 7,5 x 11,5	-	I - 1
14.	Viesienas Sūruma Tropes, Madonas r.	3. kaps	CVVM 8067	31 x 4,5 x 8,5	-	I - 1
15.	Saldus kapsēta	13.kaps	Saldus mus. A 56 : 24	34 x 5 x 10	-	I - 1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
16.	Liepkalnes Jaikalni, Madonas raj.	s. a.	A 9815 : 1	44,5 x 6 x 9	-	I - 1
17.	Rīga, pie bij. Baložu kroga	s. a.	CVVM 8884 : 5	- x 4 x 9	-	I - 1
18.	Mārtiņsalas kapsēta, Rīgas raj.	471. kaps	VI 122 : 481	37 x 3,5 x 8	-	I - 2
19.	Veclaicene, Alūksnes raj.	s. a.	Latv. Vēst. Muzejs RLB 618	39 x 3 x 9	-	I - 2
20.	Madonas apkārtnē	s. a.	Madonas NM 117	60 x 4 x 15	-	I - 2
21.	Dobeles kapsēta	s. a.	VI 234 : 973	30 x 2,8 x 7	-	I - 2
22.	Salacas c., Limbažu raj.	s. a.	CVVM 64890	41 x 3 x 9	-	I - 2
23.	Dobeles kapsēta	s. a.	VI 234 : 669	38 x 4 x 9	-	I - 3
24.	- " -	s. a.	VI 234 : 519	38 x 4 x 10	-	I - 3
25.	- " -	s. a.	VI 234 : 1799	41 x 4,2 x 12	-	I - 3

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
26.	Dobeles kapēta	s. a.	VI 234 : 1800	34 x 3,2 x 10	-	I - 3
27.	- " -	s. a.	VI 234 : 2500	31,2 x 5,2 x 12,5	-	I - 3
28.	- " -	s. a.	VI 234 : 1033	36 x 4 x 11	-	I - 3
29.	- " -	436. kaps	VI 234 : 1375	44 x 4 x 9	-	I - 3
30.	Viesienas pag., Madonas raj.	s. a.	A 12599	bojāta, loka D 4,5; ripu D 11	-	I - 3
31.	Madienes baznīcas kapēta, Ogres raj.	s. a.	A 12638 : 9	36 x 3,5 x 9	-	I - 3
32.	- " -	s. a.	A 12638 : 8	40 x 4,1 x 14	-	I - 3
33.	Galgaukas Bēnu kapu- lauka, Gulbenes raj.	s. a.	A 12373 : 3	32 x 3,5 x 8	-	I - 3
34.	Jaunkalnesvas Trīspulu s., Madonas raj.	s. a.	A 11655 : 1	40 x 4,5 x 9	-	I - 3
35.	Jaundona, Madonas raj.	s. a.	Madonas NM 855	39 x 4 x 11	-	I - 3
36.	Jaunkalnesva, Madonas raj.	s. a.	Madonas NM 621	37 x 4 x 12	-	I - 3

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
37.	Tērvetes kapsēta, Dobeles raj.	s. a.	A 12617 : 1	36 x 4 x 9	-	I - 3
38.	Mārtiņsalas kapsēta, Rīgas raj.	397.kaps	VI 122 : 416	36 x 3,5 x 9,5	-	I - 3
39.	- " -	500.kaps	VI 122 : 5.	36 x 4 x 9	Zviedrijas 1 firka 1624.g. klīpe	I - 3
40.	- " -	816.kaps	VI 122 : 1055	40 x 3,2 x 9	-	I - 3
41.	- " -	1184. kaps	VI 122 : 1565	38 x 4 x 9,5	Tērbatas bīsk. Johana II Bertkova feniņš	I - 3
42.	Piedruja, Krāslavas raj.	4. kaps	A 12018 : 44	33 x 4 x 9	-	I - 3
43.	Viesienas Kučuru m., Madonas raj.	s. a.	A 10105 : 1	50 x 5 x 15	-	I - 3
44.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	106.kaps	A 12304 : 60	36,4 x 4,6 x 12	-	I - 3

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
45.	Taurupes Vecmuižnieki, Ogres raj.	s. a.	CVVM 898	40 x 4 x 11	-	I - 3
46.	Zlēku Jaumbērzkalni, Ventspils raj.	s. a.	CVVM 9293 : 21	52 x 6 x 14,5	-	I - 3
47.	Beļava, Gulbenes raj.	s. a.	A 5997	61 x 5 x 14	-	I - 3
48.	Vilmaņu kapsēta, Krāslavas raj.	5.kaps	VI 255 : 5	37 x 4 x 10	-	I - 4
49.	Tērvetes sanat. dārza kapsēta Dobeles raj.	s. a.	VI 21 : 11	45 x 5 x 10	-	I - 4
50.	Mārtiņsalas kapsēta, Rīgas raj.	292.kaps	VI 122 : 304	37 x 5 x 10,5	-	I - 4
51.	- " -	952.kaps	VI 122 : 1273	43 x 4,5 x 9	-	I - 4
52.	Kuldīga	s. a.	Kuldīgas NM 1660	47 x 4,5 x 8,5	-	I - 4
53.	Tērvetes sanat.darza kapsēta, Dobeles raj.	s. a.	Jelgavas VMM 18110	bojāta, ripu D 3	-	I - 5
54.	Mārtiņsalas kapsēta, Rīgas raj.	56.kaps	VI 122 : 66	44,5 x 4,3 x 10	-	I - 5
55.	Mēņģele, Ogres raj.	s. a.	RDM 3067	37 x 3,5 x 10	-	I - 5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
56.	Durbes Ābrami, Liepājas raj.	s. a.	Liepājas muzejs 11686	bojāta, loka E 3,5; ripu D 10	-	I - 5
57.	Cesvaine, Madonas raj.	s.a.	CVVM 64667(b)	38 x 4 x 10	-	I - 5
58.	Bauskas raj.	s.a.	Jelgavas VM 758	bojāta, loka D 3; ripu D 9,5	-	I - 5
59.	Rīga, pie bijušā Baložu kroga	s. a.	CVVM 8884 : 4	42 x 4 x 10	-	I - 5
60.	Mērtiņsalas kapēta, Rīgas raj.	331. kaps	VI 122 : 333	45 x 4,8 x 12,5	-	II - 1
61.	- " -	753.kaps	VI 122 : 949	52 x 6,3 x 13,5	-	II - 1
62.	Aleviņu Ēģuru m., Gulbenes raj.	s. a.	CVVM 7911 : 1	58 x 7 x 20	-	II - 1
63.	Dobele kapēta	s. a.	VI 234 : 1146	61 x 5 x 13	-	II - 2
64.	Cesu pils.	1.a.lauk 2. kārtā	VI 213 : 671	-	-	II - 2
65.	Ikšķiles Pīnūši Ogres raj.	s. a.	RDM 18 A 23	57 x 4,2 x 17	-	II - 2

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
66.	Cesvaine, Madonas raj.	s. c.	CVVM 64667 (a)	57 x 6,5 x 16	-	II - 2
67.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	175.kaps	A 12304 : 87	51,5 x 6 x 16	-	II - 2
68.	Latvija, tuvāki atrašanas apstākļi nav zināmi	s. a.	Jelgavas VM II 271	54 x 6 x 16,5	-	II - 2
69.	Kokneses kapsēta, Aizkraukles raj.	147.kaps	A 12776 : 129	59 x 6 x 18	-	II - 3
70.	- " -	148.kaps	A 12776 : 129	57 x 4,9 x 17	-	II - 3
71.	Beizkalne Jaunrauskas, Cēsu raj.	s. a.	A 12702	71 x 6 x 18	-	II - 3
72.	Madlienas baznīca kapsēta, Ogres raj.	s. a.	A 12163 : 13	59 x 5 x 18,5	-	II - 3
73.	Izdurgas Jaunzemnieki, Limbažu raj.	s. a.	A 12195 : 1	58 x 5 x 19	-	II - 4
74.	Dundaga, Talsu raj.	s. a.	Jelgavas VM II 821	60 x 7 x 17	-	II - 4
75.	- " -	s. a.	Jelgavas VM II 662	60 x 5 x 16	-	II - 4
76.	Saikava, Madonas raj.	s. a.	CVVM 64703	51 x 8 x 17	-	II - 5

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
77.	Rūjienu, Valmieras raj.	s. a.	CVVM 64889	70 x 8,7 x 20	-	II - 5
78.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	s.a.	A 12304 : 182	53 x 5,5 x 15	-	II - 6
79.	- " -	98.kaps	A 12304 : 57	52 x 5,5 x 14	-	II - 6
80.	Madlienas baznīcas kap- sēta, Ogres raj.	s. a.	A 12163 : 11	66 x 5 x 17	-	II - 6
81.	Grotēnu kapsēta, Ogres raj.	12.kaps	A 12499 : 9	51 x 4,5 x 14	Pārdaugavas hercogistes 1572.g.šilīņš	II - 6
82.	Kastrānes Skubiņi, Ogres raj.	2. kap"	A 10281 : 1	55 x 4 x 15	Sigmunda III Augusta 1623.g.šilīņš	II - 6
83.	Zebrenes Mākalnu m., Dobeles raj.	s.a.	A 2556	52 x 6,5 x 17	-	II - 6
84.	Madlienas Vērehe, Ogres raj.	s. a.	CVVM 64894	54 x 4 x 16	-	III - 1
85.	- " -	s. a.	CVVM 64895	59 x 4,5 x 17	-	III - 1
86.	Gulbene	s. a.	Gulbenes VMM 2945	70 x 6 x 21	-	III - 1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
87.	Kastrānes Skubiņi, Ogres raj.	1.kaps	A lo294 : 3	71 x 7 x 23	Gotharda Kettle- rs 1576.g. Kurzemes šiliņš	III-1
88.	Kurzeme, tuvāki atro- šanas apst. nav zināmi	s. a.	Iepējas MVM, bez inv. nr.	61 x 8 x 17	-	III-1
89.	Iejasciema Malmuiža, Gulbenes raj.	depo- zīts(?)	A 11836 : 1	55 x 4 x 12,5?	Kopā ar 16.ga. pirmas puses Līvonijas mone- tām	III-1
90.	Bārzaumes Priekšāni, Madonas raj.	s. a.	A 3811	60 x 4,5 x 21	-	III-2
91.	Kastrānes Skubiņi, Ogres raj.	4.kaps	A lo283 : 1	64,5 x 5 x 24	-	III-2
92.	Lizums, Gulbenes raj.	s. a.	CVVM 64635	61 x 5 x 22	-	III-2
93.	Tērvetes sanāt. dārza kapsēta, Dobeles raj.	5.kaps	VI 21 : 82	Lojāta, ripu D 16	Rīgas brīvpil- sētas 1573.g. šiliņš	III-2
94.	Kokneses kapsēta, Aizkraukles raj.	112.kaps	A 12776 : 9	59 x 5 x 23	-	III-2
95.	Kastrānes Skubiņi, Ogres raj.	3. kaps	A lo282 : 1	73,5 x 5,5 x x 28,5	Sigmunda III Augusta Rīgas 1600.g. šiliņš	III-3

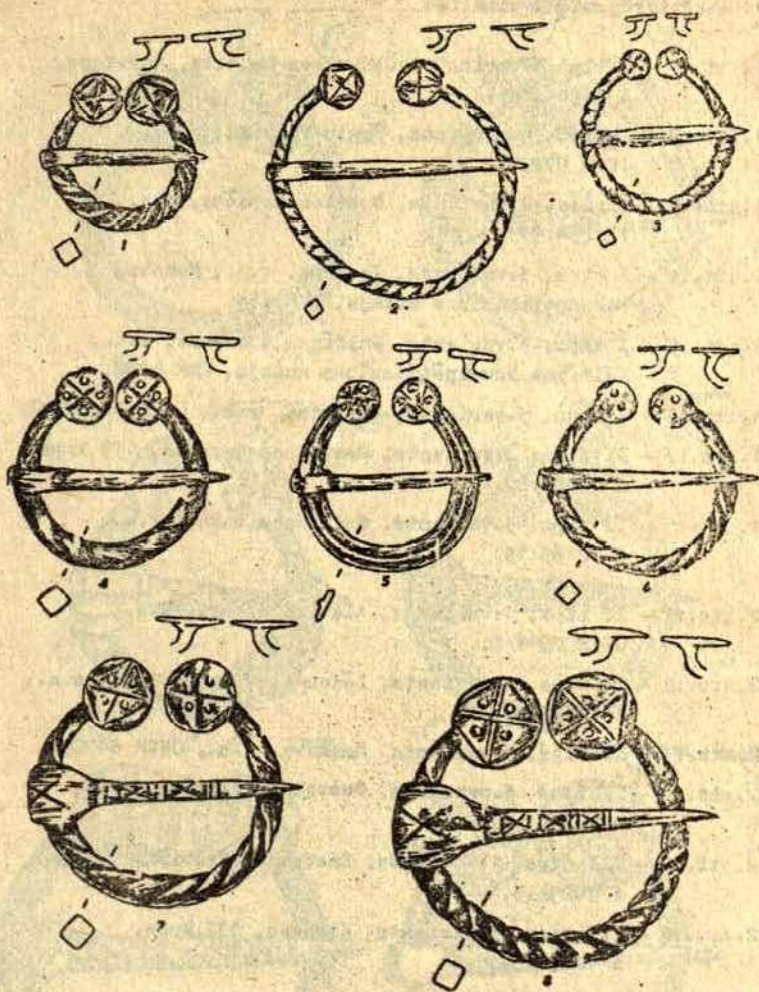
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
96.	Rēzinas Puncuļi, Rēzeknes raj.	s. a.	A 8779 : 4	71 x 5 x 26	-	III- 3
97.	Kokneses kapsēta, Aizkraukles raj.	128.kaps	A 12776 : 41	49 x 5 x 20	Zviedrijas 1577.-81.g. pusēres	IV
98.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	109.kaps	A 12304 : 61	53 x 6 x 22	-	IV
99.	- " -	s. a.	A 12304 : 147	59 x 5 x 21	-	IV
100.	Aizkraukles baznīcas kapsēta, Aizkraukles r.	s. a.	A 12278 : 79	36,5 x 4 x 10	-	V - 1
101.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	22.kaps	A 12304 : 12	53 x 4,8 x 11	Brandenburgas Vilhelma (1539 -1563) Rīgas šīlīņš	V - 1
102.	Madlienas vecās aptie- kas dārzs, Ogres raj.	s. a.	A 12154 : 1	47 x 5 x 14	-	V - 1
103.	Sārienas Ķunči, Madonas raj.	s. a.	CVVM 7498	47 x 5 x 11	-	V - 1
104.	Staicele, Limbažu raj.	s.a.	A 11642 : 1	38 x 3 x 10	-	V - 1
105.	Sūnēkste, Aizkraukles raj.	s. a.	Jelgavas VMI 1236	37 x 5 x 12	-	V - 1

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
106.	Rīggukalns, Valmieras raj.	2.kaps	A 10907 : 1	52 x 4 x 10	-	V - 1
107.	- " -	4.kaps	A 10909 : 1	57 x 5 x 10	Tērbatas bīsk. Jolāna VII Beja (1528-1543) sudraba artīgs u.c. XVI gs.s.monētas	V - 1
108.	Taurupes Vecmuižnieki, Ogres raj.	s. a.	CVVM 2537	31 x 4 x 10	-	V - 1
109.	- " -	s. a.	CVVM 987	52 x 5 x 13	-	V - 1
110.	Veolaicene, Alūksnes raj.	s. a.	RLB 614	59 x 5 x 12	-	V - 1
111.	Saldus	s. a.	Saldus muzejs 39	deformēta, ripu D 9,8	-	V - 1
112.	Jēkabpils Zvanitāji	s. a.	VI 272 : 164	31 x 4 x 9	-	V - 1
113.	Beļava, Gulbenes raj.	s. a.	A 5096	70 x 6 x 17	-	V - 2
114.	Grotēnu kapešta, ogres raj.	s. a.	A 12499 : 19	49 x 5 x 15	-	V - 2
115.	Madona (?)	s. a.	Madonas NM 116	69 x 7,5 x 19	-	V - 2
116.	Durbes Skroderšni, Liepājas raj.	s. a.	CVVM 9042	48,5 x 6 x 16	-	V - 2

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
117.	Mālpils, Rīgas raj.	s. a.	CVVM 64838	43,5 x 6,5 x 15	-	V - 2
118.	Saikava, Madonās raj.	s. a.	Madonas NM 973	54,5 x 5,5 x 15	-	V - 2
119.	Taurupes Vecmuižnieki, Og. as raj.	s. a.	CVVM 899	60 x 6 x 14,8	-	V - 2
120.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	2.kaps	A 12304 : 1	55,5 x 4,5 x 9,5	-	V-1/2
121.	Firzas Zvanulejas, Gulbenes raj.	1.kaps	CVVM 9732 : 2	62 x 4 x 24	-	V - 3
122.	Augstrozēs Tūtalas, Līmbažu raj.	s. a.	A 8089 : 1	58 x 6 x 14	-	II (?) bojāta
123.	Vecpriekšēni, Ogres raj.	s. a.	CVVM 919	53 x 7,5 x 20	-	bojāta, II (?)
124.	Augstrozēs Tūtalas, Līmbažu raj.	s. a.	A 8089 : 1	58 x 6 x 19	-	bojāta, II (?)
125.	Trāpenes Naugrubi, Aldiņšes raj.	s. a.	A 12094 : 4	49 x 5 x 14	-	nodilusi II (?)
126.	Viesienas Dzīšļi, Madonas raj.	s. a.	A 3815	47 x 4 x 10	-	bojāta, I (?)

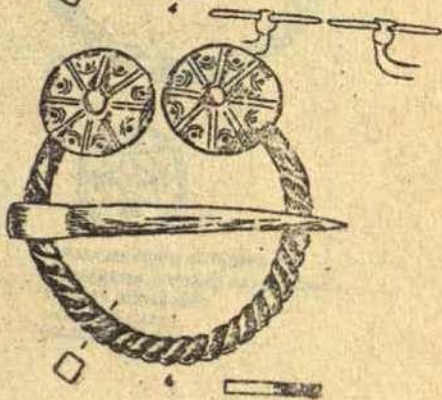
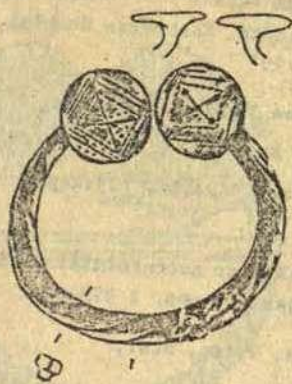
1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
127.	Veclaicene, Alduksnes raj.	s. a.	RLB 615	56 x 5 x 15	-	nodilusi, I (?)
128.	Salaca, Limbažu raj.	s. a.	CVVM 64890	63,3 x 4,5 x ?	-	bojāta
129.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	96.kaps	A 12304 : 56	67 x 5,5 x 20	-	bojāta, II (?)
130.	Lūdmanes Struņģu iela, Ogres raj.	s. a.	A 11757 : 3	56 x 5 x 16	-	bojāta, I - II(?)
131.	Viesienas Kučuri, Madonas raj.	s. a.	A 10105 : 2	62 x 10 x 15	-	netipiska
132.	Vadakste, Saldus r.j.	s. a.	A 1261 : 4	49 x (5x6) x 10	-	netipiska
133.	Cesvaines kapsēta, Madonas raj.	10.kaps	A 12304 : 6	55 x 8 x 15 (?)	-	dzelzs pakapsēta
134.	Vadakste, Saldus raj.	s. a.	A 12304 : 16	53 x 7 x 12	-	netipiska, rūtotas riņas
135.	Tērvetes kapsēta, Dobeles raj.	s. a.	A 12617 : 2	bojāta, loka D 6, rīpu D 11	-	netipiska, nodilis apļveida rotājums
136.	Āronas Krastkalni, Madonas raj.	s. a.	Madonas NM 2991	56 x 7 x 20	-	netipiska, rūtotas stūrainas rotātas r-ās

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
137.	Tirza, Gulbenes raj.	s. a.	CVVM 6470	60 x 7 x 22	-	netipiska, ar ažiūrām rīpām, bejāta
138.	Līgatnes Ķempji, Cēsu raj.	depozīts	A 11511 : 13	70 x 5	noguldīts pēc 1638. g.	sudraba, netipiska, ar ažiūrām ziedveida rīpām
139.	Saikava (Fridrihs- wald), Madonas raj.	-	skat. 71. atsauci	-	-	III
140.	Zaubes kapsēta, Cēsu raj.	s. a.	Cēsu Vēstures muzejs, CVM 2752	53 x 5 x 17	-	III - 1
141.	Cēsu raj.	s. a.	CVM 2752	53 x 4 x 22	-	III - 2

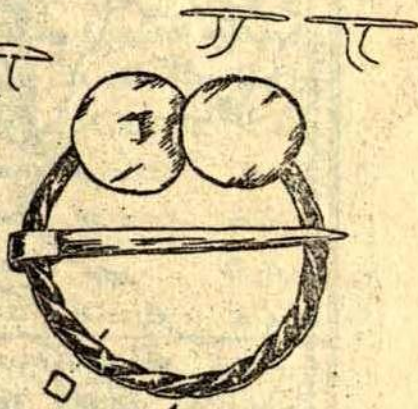

Paskaidrojumi pie attēliem

- 1.att.:1 - I tips 1.variants, Cesvaines kapsēta, 243.kaps,
A 12304:115.
- 1.att.:2 - I tips, 1.variants, Engļu Kaivēni, s.a.,
CVVM 9722:1.
- 1.att.:3 - I tips, 2.variants, Dobeles kapsēta, s.a.,
VI 234:973.
- 1.att.:4 - I tips, 3.variants, Laudona, s.a., Madonas
Novadpētniecības muzejs, MNM 855.
- 1.att.:5 - I tips, 4.variants, Kuldīgas apkārtnē, s.a.,
Kuldīgas Novadpētniecības muzejs, KNM 1660.
- 1.att.:6 - I tips, 5.variants, Cesvaine, s.a., CVVM 646(7)(b).
- 1.att.:7 - II tips, 2.variants, Cesvaines kapsēta, 175.kaps,
A 12304:87.
- 1.att.:8 - II tips, 3.variants, Madrienas bazn., s.a.,
A 12163:13.
- 2.att.:1 - II tips, 1.variants, Alsviķu Žiguri, s.a.,
CVVM 7911:1.
- 2.att.:2 - II tips, 4.variants, Lēdurgas Jaunzemnieki, s.a.,
A 12195:1.
- 2.att.:3 - II tips, 5.variants, Saikava, s.a., CVVM 64703.
- 2.att.:4 - II tips, 6.variants, Cesvaines kapsēta, s.a.,
A 12304:182.
- 2.att.:5 - III tips, 1.variants, Kastrānes Skubiņi, 1.kaps,
A 10294:3.
- 2.att.:6 - III tips, 2.variants, Koknese, 112.kaps,
A 12776:9.

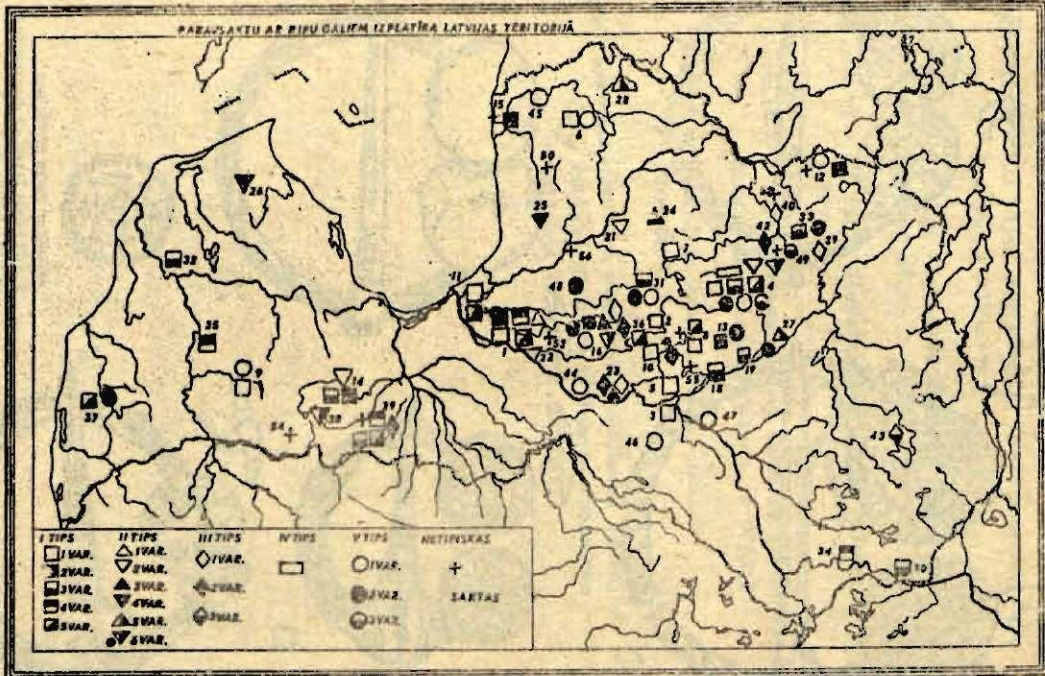

- 3.att.:1 - III tips, 3.variants, Kastrānes Skubiņi,
3.kaps, A 10212:1.
- 3.att.:2 - IV tips, Kokneses kapsēta, 128.kaps,
A 12766:41.
- 3.att.:3 - IV tips, Cesvaines kapsēta, 109.kaps,
A 12304:61.
- 3.att.:4 - V tips, pakavsakta ar neornamentētām ripām,
Tirzas Zvanulejas, 1.kaps, A 9732:2.
- 3.att.:5 - netipiska sakta, Tirza, s.a.,
CVVM 6470.
- 3.att.:6 - apkakles pogu rotājums Hansa Holbeina
Jaunākā gleznotāja Tomasa Godsvaldes
portretā (skat. 58.atsauci).

APRĀKLES POGU ROTĀJUMS
H. HOLBEINA JAUNĀKĀ GLEZNOTĀJĀ
TOMASA GČDSALVES
PORTRETĀ (1526.)
(SKAT. 50. ATSAUCI)

PARVAJAYTU AR PĪPU GALIEM IZPLĀTĪRA LATVIJAS TERITORIJĀ

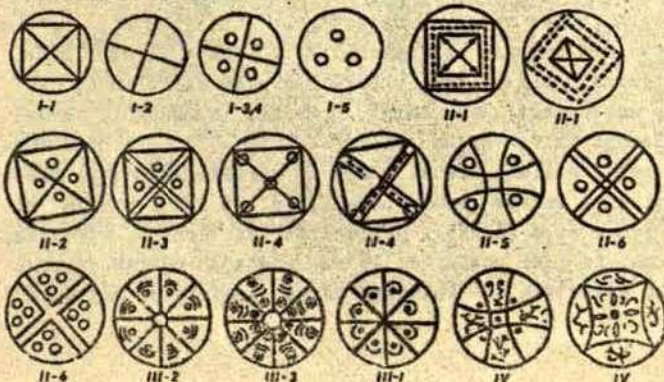

Kartes numerācijas atšifrējumi tabulā

1. - nr.1.-4.,18.,50.,54.,60.-61. 2. - nr.5. 3. - nr.6.
 4. - nr.7-9.,44.,57.,66.,67.,78.,79.,99.,101.,120.,129.,133.,134. 5. - nr.10.
 6. - nr.11.-12.,166.-107. 7. - nr.13. 8. - nr.14.,30.,43.,126.,131.
 9. - nr.15.,111. 10. - nr.16. 11. - nr.17.,59. 12. - nr.19.,110.,127.
 13. - nr.20.,112.,115. 14. - nr.21.,23.-29.,63. 15. - nr.22.
 16. - nr.31.-32.,72.,80.,84.-85.,81.,82.,87.,91.,95.,102.,114. 17. - nr.33.
 18. - nr.34.,36. 19. - nr.35. 20. - nr.62. 21. - nr.64. 22. - nr.65.
 23. - nr.69.-70.,94.,97. 24. - nr.71. 25. - nr.73. 26. - nr.74.-75.
 27. - nr.76.,118.,139. 28. - nr.77. 29. - nr.37.,49.,53.,93.,135.
 30. - nr.42. 31. - nr.45.,108.-109.,119. 32. - nr.46. 33. - nr.47.,113.
 34. - nr.48. 35. - nr.52. 36. - nr.55. 37. - nr.56.,116. 38. - nr.83.
 39. - nr.86. 40. - nr.89. 41. - nr.90. 42. - nr.92. 43. - nr.96.
 44. - nr.100. 45. - nr.104. 46. - nr.105. 47. - nr.112. 48. - nr.117.
 49. - nr.121.,137. 50. - nr.122.,124. 51. - nr.123.
 52. - nr.124. 53. - nr.130. 54. - nr.132. 55. - nr.136. 56. - nr.138.

PAKAVSARTU AR RĪFU GALIEM I-IV TIPA ROTĀJUMA PAMATSHĒMAS

4. ATTĒLS

MEITEĻU VECUMA GRUPAS LATVIJAS SENVĒSTURĒ

Katra sabiedrība dalās paaudzēs, un tās attīstība saistās ar noteiktu pēctecību uzkrātās pieredzes pārmantošanu. Firmatnejās sabiedrības apstākļos bērnu socializācijas procesa pakāpenību kopienā nodrošina vecuma grupas (bērni līdz 5 - 7 gadiem, nākošā grupa līdz 10 - 14 gadiem utt.), kurām ir savi pienākumi, tiesības un simbolika, kas ir to priekšstatu un tēlu sistēma, kādos sabiedrība uztver un legitimizē indivīda mūžu. Katru no šiem dzīves ceļa posmiem tā uztver kā obligātu, kam jāatkarņojas no paaudzes paaudzē, nodrošinot tās esamību.

Nākošajos vēsture posmos audzināšanas darbs saistās vairāk ar ģimeni, tas individualizējas, tā satur un metodes atkarīgas no ģimenes sociālā statusa, mantiskā stāvokļa. Bet viņa viena nevar vispusīgi sagatavot bērnu, jaunieši sareģģitajai sociālajai darbībai, tāpēc transformējas senās tradicionālās formas, kā arī veidojas jaunas grupas, jaunas institūcijas, kas nodod tālāk uzkrāto pieredzi.

Kultūras aprītē cilvēk mūže ienāk to rituālu veidā, kas sadala dzīves gājumu noteiktos posmos, nosaka attiecības dažādu vecuma grupu starpā. Tādējādi viens no uzdevumiem ir noteikt hronoloģiskās robežas dzīves gājuma periodizācijai, kas saistās ar ontogenēzi - tā bioloģisko attīstību un to skaitļu simboliku, kas raksturīga dotajai kultūrai. Eiropiešiem viens no magiskajiem skaitļiem bija 7, kas iekļāvās arī paaudžu periodizācijā: 7 - 14 - 21 utt. gadu. Dažos germāņu ciltis deva priekšroku pāru skaitlim 6; tā sakši, anglosakši, langobardi, norvēģi, islandieši, bavāri un allemāņi dzīves gājumu dalīja 6 - 12 - 18 - 24 utt. Turpreti goti, saliešu franki, dāņi un zviedri izmantoja piecu gadu ciklu¹. Dzīves gājuma iedalījums, it īpaši pāreja no viena posma otrā (līdzīgi periodizācijai bērnība, jaunība, briedums) ir ļoti nosacīts. To reglamentēja vairāk cilvēka fiziskā attīstība un kultūras normu īpatnības katrā

etniskā grupā.

Šodien izpētīt to, kā senatnē Latvijā noritēja pāreja no bērna pusaudžu un tālāk pieaugušo kārtā, nelielā avotu klāstā daļ ir visai grūti. Jau 1847. gadā, kad Ģeogrāfijas biedrība izsūtīja uz Rietumu guberām programmu, kurā bija paredzēts īpašs jautājums par rituāli, kas saistās ar šo pārejas posmu bērniem - jauniešu dzīvē, atbildi vai nu vispār nesajēma vai arī tika atzīmēts, ka tādi zemnieku vidū vairs nav zināmi. Visai plašais latviešu folkloras materiāls glabā šīs senās tradīcijas, bet tā pareizai izpratnei bija nepieciešamas arī arheoloģiskās liecības, kas ļautu runāt par vecuma grupām mūsu vēstures senākajā posmā. Turklāt tam bija jābūt tādām, kur apbedījumiem antropologi butu noteikuši mirušā vecumu. Tāds materiāls piedāvā gadu desmitos parādīties par latgaļu un lībiešu kapulaukiem, tāpēc jautājuma izpētei izmantot Latvijas austrumdaļas arheoloģiskais materiāls.

Pirmo nozīmīgo atklājumu arheoloģiem un antropoģiem deva 1966. - 1937. gada J. Graudoņa vadītā pilnībā izpētītais Ķivītkalna bronzas laikmeta kapulauks (2. gt. pr.m.ē.) Daugavas lejtecē Doles salā. Materiāla zinātniskās apstrādes rezultātā tika izteiktas vairākas nozīmīgas atziņas Latvijas etniskajā un kultūras vēsturē. Viens no tām - antropologes R. Deģisovas secinājums, ka bērni, pusarīši un pieaugušie apglabāti katrs savā kapsētas daļā. Cinātnieciņi ir izdevies noteikt pusaudžu vecuma grupas robežas no 7 - 8 vai 8 - 9 gadiem līdz 14 - 16 gadiem. Vecāki par 16 gadiem apglabāti kopā ar pieaugušajiem. Turpinot R. Deģisovas domu, varam teikt, ka bērni, pusaudži un pieaugušie veidoja visai noteiktas vecuma grupas ar savām tiesībām un pienākumiem. Tas, ka pāreja no vienas grupas otrā neveido vienā gadā dzimšis, tikai vēlreiz apstiprina atziņu, ka galvenais kritērijs - fiziskā attīstības pakāpe, t.i., vai viņi ir nobrieduši veikt tos uzdevumus, kādus izvirzīja nākošais dzīves posms. Bez tam pāreja no vienas pusaudzes otrā bija saistīta ar noteiktiem rituāliem, kas varēja notikt ne

katru gadu, bet tad, kad cilti bija vairāki apmēram viena vecuma bērni. Šo svinību laikā zēni, pēc noteikta pārbaudījuma izturēšanas, saņēma savai vecuma grupai atbilstošu simbolisku - rotas, ieroči. Viens no arheoloģiski un antropoloģiski labi izpētītiem ir Kivtu (7. - 12. gs.) latgaļu kapulauks Ludzas rajona Cirmes ezera krastā. Apbedījumos pēc inventāra izdalās zēnu apbedījumi vecāki par 7 - 8 gadiem un otra grupa 14 - 19 gadi. Firmajiem līdzī dots uz kreisās rokas bronzas aproce un 2 spirālgredzeni, otriem - bez minētajām rotām vēl dzelzs šaurasmens cirvis, bet, sākot ar 9. gs., dzelzs nazis. Vienasmens zobenu varēja sākt lietot 18 - 20 gadus veci jaunieši³. Domā, ka katrai paaudžu grupai bija sava simbolika, apstiprina arī Nukšu kapulauka materiāli (9. - 12. gs.): bērni apglabāti ar bronzas spirālēm rotātā apģērbā, sākot ar 5 - 6 gadiem zēniem uz kreisās (vai labās) rokas aproce, pirkštos gredzeni (12., 30., 96. kaps). Pusaudžu kapā (16., 29., 40., 41., 93., 97. kaps) - aproce un divi spirālgredzeni uz labās rokas, keravīra aproce, vairāki gredzeni uz kreisās rokas, pie kreisajiem sāniem nazis, bet 41. kapā arī šaurasmens cirvis⁴. Lībiešu jaunieša ieroči (11. - 12. gs.) bija nazis un šķeps⁵. Šāds brūņojums noteica arī ādas jostas valkāšanu, kuras pēc rotājuma neatšķiras no pieaugušo vīriešu jostām. Par šīs apģērba daļas (vīrietim arī brūņojuma) valkāšanas sākuma saistību ar noteiktu vecuma grupu liecina tas, ka ādas jostas Laukskolas lībiešu kapulaukā (11. - 12. gs.) uzietas 30 kapos no 86 zēnu apbedījumiem⁶.

Meitenes vecuma gradācija ir līdzīga zēnu, tikai tās pienākumi bija citi un līdz ar to cita paaudžu simbolika. Viņa ir vairāk saistīta ar ģimeni, dežādiem mājas darbiem, lopu kopšanu. Kā rāda Kivtu un Nukšu kapulauka materiāli, tad, sākot ar 5 - 6 gadiem, meitenei uz rokas ir aproce, arī gredzeni. Etnogrāfiskajā materiālā atzīmēts, ka šajā vecuma grupā viņa sāk valkāt virs krekla svārkuc⁷. Meitenes dzīvē būtiska robeža ir lo - 14 gadi, kad tās organismā notiek izmaiņas, kas ļauj tai pēc gadiem kļūt par māti.

ne, kurai šajā gadā meita bija sasniegusi fizioloģisko briedumu, vasaras saulgriežu vakarā plaši atvēra pušķotos vartus, atceļot akmeni. Cēlāja par to saņēma siera rituļa viducīti (LTdz 14634, 14644). Tā šajā vakarā pušķotie un atvērtie vārti liecināja, ka sētā dzīvo jaunas meitas.

Meitene, pārkāpjot nākošās vecuma grupas sliekšni, ieguva tiesības pie svētku tērpā valkāt noteiktas rotas (LTdz 16894). Latvijas austrumu daļā bez aprocēm un gredzeniem tika valkāta krellju virkne, kurai, sākot ar 7.gs., latgalietes (mazāk engalietes un libietes) piestiprināja dažus kauri gliemežvākus. Ar 10.gs. to skaits palielinās, un apbedījumos atrodam veselās virtenes¹⁰. Kā rota tā saglabājas Latvijas ziemeļaustrumu daļā līdz pat 19. gs.¹¹ Ap vidū pusaudzei apsietās jostas viens no motīviem bija zalktis - ūdens un dzīvības simbols. Arī Lietuvas 10. - 11. gs. arheoloģiskajā materiālā atrastas jostas, kurās dominē zalkša motīvs¹². 17. gs. avotos par Kurzemi atzīmēts, ka gandrīz visā šajā novadā kopējs ir tas, ka sievietes valkā platas misiņa jostas ar trim vai četrām rindām baltu, gludu akmentīņu, kurus sauc par čūskas galvām un atrod jūrmalā¹³. Greznajā gadā tērpā (ar snātenīti, rotām, ziedu vaiņagu un jostu) meita pirmo reizi ļaudis izgāja vasaras saulgriežu vakarā (LTdz 16894). Šīm mazajām meitenēm-pusaudzēm, kurām tā bija pirmā vai viena no pirmajām Jāņu naktīm, galvenā darbība saistījās ar ligošanu un zāju lasīšanu, kas prasīja no viņām visai lielu izturību.

Vai lielie Jāņa bērni, / Pagaidiet mani mazu:

Lielā rasa, gari svārki, / Nevareju patecēt.

LTdz 15821

Dainās atkārtoti atzīmēts, ka tas darīts basām kājām (LTdz 14817, 15832, 15934). Tāpēc ligoņtājus certās uzņemt silti izkurinātās istabās, pacienāt un pēc tradīcijas arī iepēra. Šāda paraša ir visai izplatīta pie daudzām pasaules tautām.

Jāņu nakti ligoņtāju, / Trīs kažoki mugurā;

Citi deva ēsti, dzerti, / Citi pēra žagariem.

LTdz 15807

Iespējams, ka jauniešu sišanās ar kalmēm vasaras saulgriežu vakarā glabā šo seno meiteņu iniciācijas tradīciju.

Māte, kas arī tiešām tāda bija vienai no pusaudzēm, saņēma šajā naktī salasītās Jāņu zāles, kurām vajadzēja sekot viņas meitas izaugšanai.

Nāc nākdama, Jāņu diena, / Visi bērni tevis gaida,
Tevis gaida atnākot, / Manis lielu uzaugot.

LTdz 14699

Cik ilgs bija pusaudzes laiks? Liekas, ka vismaz pirmatnējās kopienas apstākļos doto laika sprīdi nemērija gados, bet to noteica pie mājas iestādītā ievīņa, kurai vajadzēja izaugt un uzdēst, tad meita varēja sākt domāt par sievas galvas ar 1 (LTdz 10752). Šajā poēmā viņai vajadzēja pilnībā apgūt visus mājas darbus, sakārtot pūru, vienlaikus neatstājot novārtā savu ārējo izskatu, it īpaši matus. Bieži mati bija meitu rota, bet, kad 18. gs. ienāca modē matu pīnes, nozīmīgs kļuva arī to garums. Pavasara ciklā ietvertajos ticējumos par meitas daļumu rodām arī virkni pamācību, kas jādara, lai augtu gari, skaisti mati¹⁴.

Vasaras saulgriežos, kur galvenā darbība rit vakarā un naktī pirms Jāņu dienas, ne tikai aizsākās, bet arī noslēdzās jaunās meitas dzīves poēma, aizsākās sievas gaitas. Pirmatnējās sabiedrības apstākļos tas varēja saistīties ar deflorāciju, bet pārējais nebija obligāti, jo to pašu nozīmēja kopēja maltīte, kopēja jautrība, uzskatot, ka arī smiekliem ir erotisks sākums, tie sākas ķermenī un dzimst, izlaužoties uz āru. Pēc šīs nakts jau meita tika izdota pie vīra. Domājams, šo tradīciju saglabājusi vēlākajos gadsimtos 2. jūlijā svinētā Laidene.

Laidenīte atnākusi, / Izlaida rudzus miežus;
Izlaiduci rudzus miežus, / Ielaid meitas tautiņās.

LTdz 17302

B. Rusovs 1584. gada atzīnē, ka šajā naktī līdzīgi Jāņu un Pētera dienai visā zemē dedzinājuši prieku ugunis, pie kam ar lielu prieku dancojuši, dziedājuši un lēkuši¹⁵. Meiteņu pāriešana sievas kārtā vasaras saulgriežos arī izskaid-

ro tautas dziesmās izteikto domu, ka pavasarī noteikti tiks kārti šūpuļi, kas arī patiesībā nozīmēs, ka viņa ir sieva - māte. Ar viņu vairāk nesaistīs apzīmējumu "jaunā sieva".

Ziemas svētki, liela diena, / Tie Dievam dārgi laiki,
Ziemas svētki blūči vilka, / Liela diena šūpli kāra.

LD 33292

Līdz ar to latviešu folklorā saglabājušies visi iniciācijas norisei raksturīgie elementi: gatavošanās šim notikumam, pārbaudījuma izturēšana, simboliska nāve un atdzimšana. Meitene, domājot par šo notikumu, gatavo kreklus, snāteni, pin ziedu vaiņagu, bet pieaugusi meita - vīlelni un ozola vaiņagu. Ja pirmajā mirst bērns un dzimst pusauzē, tad otrā gaida pārtapšanu jaunās sievas kārtā. Un dainās lasām, ka bērniņš gan mirst, kuru gauži apraud, gan dzimst, pie kam tāds, kas no rīta jau iet ganos apautām kājiņām (LTdz 15645, 15646, 14725, 15655).

Vasaras saulgriežu dainās, līdzīgi kā tajās, kas saistās ar bērna dzimšanu un kāzām, sastopams sudrabs un zelts.

Sudrabota saule lēca, / Kad es dzimu māmiņai;
Apzeltīta nolaidās, / Kad aizgāju tautiņās.

LD 18137

Jānišam divas meitas, / Viens liels, otra mazā;
Lielākā zeltu nesa, / Mazākā sudrabiņu.

LTdz 15651

Iniciācija saistās ar šķietamu nāvi un līdz ar to tautas dziesmās ieskanas ceļa tēma, tikai šoreiz tas ved arī atpakaļ dzīvājo pasaulē un līdz ar to ir sudrabota (LTdz 16050). Tiek novilkta noteikta robežlīnija starp zināmo un nezināmo, savu un svešo, dzīvo un nedzīvo - tie ir vērti, durvis, lievenis. Tikai šajā naktī pa tiem gaida atnākam no jauna piedzimušo pusaudzi un tie noliet sudraba lietus (LTdz 14727, 14729, 16048 - 16050). Arī cilvēka mūža ir šādas robežzīmes: tā, kad uzlied ievīpa, meita var sākt aust sievas autu. Meitene, gatavodamās pusaudzes gaitām, it kā cenšas nospraust, iesimēt turpmākā mūža ilgumu, iesē-

jot puki. Tā aug lēni, bet, kad uzsūgs un nocīdās, tad viņas ceļš būs galā (LDz 27584). Tā tautas dziesma saglabājuši seno priekšstatu par laiku, kas pielīdzinās cilvēka mūžam, kura ilgumu nosaka liktenis. Dzīves gājums dalās noteiktos posmos - vecuma grupās ar savu saturu un vērtības nozīmi. Vai tas būs labs vai slikts, nav atkarīgs tikai no cilvēka personīgajām īpašībām, bet to noteikē šajā laikā veiktie magiskie rituāli, kuri ir vecākās prasmes - mātes ziņā. Tikai viņa var rast saikni ar dievību pasauli - neitu aizgādni Māru un likteņa lēmēju Laimu.

Vasaras saulgriežu svētkos īpaša vieta ir Jāņu mātei. Tieši viņa saistās ar šo svētku simbolikas saņēmo slāni latviešu tautas dziesmās: Jāņu mātei lielas govīs kā lielās briežu vai laču mātes (LD 32773, Tdz 53389), viņa tiek pielīdzināta melnai odzei (LD 32629), viņa ir maza sieva dzīparota, marenota (LD 33041, 33042). Saulgriežu nakti var ganīt aitas, lai būtu baltas vilaines (LDz 15073 - 15089), bet nedrīkst laist pieguļā zirgus (LD 32502 - 32513). Viņa auž (pin) jostu un villaini, viņa pazūd Jāņu naktē vienīgajā ziedā - papardē. Par šo ziedu tautā saglabājušies nostāsti, ticējumi, ka tas var dot burvju spēku, lielu bagātību, bet to redzot, var zaudēt arī dzīvību. Somijā, Karēlijā šo ziedu sauc par nāves ziedu, mirušo gultu, nāves dāri¹⁶. Doma, ka paparde ir saistīta ar nāvi, nav sveša arī baltu ciltīm, senlatviešiem. Latgaļu apbedījumos: Kivtu 57. , 153. kapā, Vecpiebalgas Raskuma 3. kapā u.c. atrodam zem galvas paliktas papardes. Kā folkloras materiāls rāda, tad tas, kas pabijis mirušo velstībā un atgriezies no tās - ieguvis jaunu, magisku spēku. Jāņu māte šajā naktī iet to pašu ceļu, ko jaunās meitas, lai no rīta atkal atgrieztos dzīvē, apēlītas ar jaunu spēku, pilnas jaunas dzīvības. Lai šo grūto ceļu izturētu, meitām ap vidu sēja trim kārtām jostu¹⁷, vilka mugurā balti velstus kraklus (LD 32346; 32364).

Bet vasaras saulgriežu svētkos ne tikai meitene - meita pārtop jaunā kvalitātē, bet šāda periodiska atjaunošanās ir vajadzīga visai sabiedrībai un papardes zieda nek-

lēšana - seksuālā vajība pirmatnējā sabiedrībā atļauta vi-
siem (LD 33148)¹⁸.

Bet Jāņu māte nav saistīta tikai ar čusku un papardi,
bet arī ar koku - ozolu.

Visapkārt oši, kļavi, / Vidū kupls ozoliņš.

Visapkārt Jāņu bērni, / Vidū pati Jāņu māte.

LTdz 16260

Koks vasaras saulgriežos parādās daudzu tautu folklorā. Vi-
sur to cērp, pušķo, uzstāda meitas, un līdzīgi vaiņagam, tas
ir jaunavības simbols. Ukrainā šo koku sauc par Moranu, Ma-
renu, Maru. Tātad Jāņu māte ir meiteņu - meitu patrone, ku-
ra sagatavo un ievada tās jauno sievu kārtā.

Analizējot seno tautu folkloru, valdnieki secina, ka,
attīstoties lopkopībai, seno kultūru pārstāvji savvaļas svē-
rus sāk uzskatīt par dievu dzīvniekiem (sal. - Vilks - Die-
vu suns)¹⁹. Vadoties no šīs folkloristikā pierādītās tēzes,
vasaras saulgriežu Māte ir dievība, jo viņas plātragainās
govis līdzīgas lāča un briežu mātei, tās nav domātas turē-
šanai kāti (LD 32773, 32416). Identiskas atziņas lasām Mā-
rai veltītajās dziesmās (LD 29179, 32416). Arī pārējās dar-
bības jomās vērojama analogija. Abas saistītas ar ūdeni kā
dzīvības avotu, abas sēž vitolā, to simbolika - zalktis,
melna čūska, melna odze; paparde (LD 32397, 32402 - Māras
paparde), abām dod dzīparotas prievītes, abas gana aitas,
nodarbojas ar govīm. Līdzīgi arī viņām veltītie apzīmājumi -
Jāņu māte dzīparota, marenota (LD 33041), dainās, kas veltī-
tas Mārai, meita lūds avītiņu maronīti palīdzēt tai pūru
pielocīt (LD 29071, 29075). Tātad vasaras saulgriežu Māte
un Māra ir viena un tā pati dievība. Līdz ar to izprotamas
pēdējās rūpes par bērniem, jo tā ir viņas aizgādībā esošā
vecumā grupa.

Līdz ar zemkopības un lopkopības attīstību vasaras
saulgriežu svētku saturs paplašinās. Vasara ne tikai veidi
gada dalījuma ziema - vasara pievienoja pavasari - rudeni.
Kā laika apriti, tā ražas dāsnumu noteica saule. Cilvēka
priekšstatu sistēmā valdojas jaunas vērtības, kas savu notu-

ribu iegūst, balstoties uz vecajiem ticējumiem.

Tautas dziesmās kā meita, tā saule kar vajāgu ozolā (LD 32323, 33742); kā Jāņu māte, tā saule brien rudzu lauku (LD 32541, 32542, 32544, 32545, 32532, 6). Zemkopja priekšstats par pasauli līdz ar sauli ienāk dzīvības koks (Jāņu mātes ozols) un auglības dievība. Jāņu māte gatavo rituālo ēdienu no piena un graudiem, kas ir domāta ļoti daudziem ļaudīm; viņa sien sieru deviņiem stūriem, cep maizi triju ritu malumiņ., kuru pat deviņi vīri nevar kustināt (LD 32316). Viņas darbības lauks paplašinās. Jāņu Mātes - Māras magiskā vara nodrošināt cilvēku dzimtas nemirstību tiek attiecināta arī uz tīrumu un lopu auglību, dodot bagātīgu uz-turu. Auglības dievietes funkcijas viņa veic tāpat kā, nodrošinot pēcnācējus ģimenei: apjož zelta jostu ap rudzu lauku (LD 32547); meita jož trim kārtām jostu, lai kuplā skaitā augtu teles, govīs (LD 28959; 28950; 32453, 1). Māra brien rudzu lauku, nomain to (liek mirt līdzīgi meitām), lai tīrums atdzimtu lielākā auglībā.

Mitā Māra rudzu brīda, / Santa svārkus pacēlusi;
Kuru rudzu tā nolauza, / Tas uzauga zaredams.

LD 32544

Bet pienāk brīdis, kad Jāņu Māte - Māra savas lauku auglības funkcijas nodod vai arī tās viņai atņem Pērkons. Viņas aizgādībā paliek lopkopība, jo tā ir sievietes darba joma. Latvju Dainās saglabājušās dažās tautas dziesmas, kas rāda, ka jaunā viriešu kārtas dievība isaug uz iepriekšējo priekšstatu bāzes. Jāņu Mātes simbolika saistās ar skaitli "3", bet arī "9" - papardei deviņi šuburi, ozolam 9 zari, sieram 9 stūri²⁰, bet Pērkons mātei deviņi dēli. Pie tam mums nozīmīgākais, ka trīs no tiem laida miglīgu avotā le'ā, pārējie sit bungas, stabulē (LD 33703). Tātad Pērkons savas attīstības sākumā ir saietīte ar zemi.

Šo funkciju dalīšanu (tīruma auglības un meiteņu iniciācijas) Pērkonā un Māras starpā sekmsja arī tas, ka līdz ar teritoriālās kopienas izveidošanos (5. - 9. gs.), kurā katra saimniecība bija patstāvīga ražošanas vienība,

ģimenes tradīcijas vair neaptvēra visu kopienu, bet noteiktu radnieku grupu. No tautas dziesmām redzam, ka ozolu Jāņu naktī stāda arī pagalmā (LD 32323, 32860), ar ozola zariem pušķo istabu (LD 32624). Tieši šajā posmā, kā liecina arheoloģiskais materiāls, mājas pavārds sāka kļūt par upurvieta. Bet šī norobežošanās vēl ilgi palika tendences līmenī, un tauta, svinot vasaras saulgriežus, saglabāja tajos arī meiteņu iniciācijas korīses elementus.

Vasaras saulgriežiem zaudējot savu senāko nozīmi, bet vienlīdz ģimenei kļūstot par galveno ražotājas vienību, tā arī sāka organizēt bērnu pilngadību un ģimenes izveidošanu kāzēs. Pēdējās kļuva par greznu un darbībā visai izvērstu ģimenes tradīciju, kurā pārņāk ar meiteņu iniciāciju saistītās saulgriežu tradīcijas. Kāzu namu pušķo ozola zariem, zilām (LD 14623, 14598, 16076, 16081), koka kā neatņemama kāzu simbolika Kurzemē un Rietumvidzemē²¹. Maļeckā no 16. gs. vidus mums atērtajā kuršu, žemaišu un lietuviešu kāzu aprakstā lasām: "Vakarā, kad līgavu jāved uz laulības gultu, deju laikā tai nogriež matus; kad tie nogriezti, citas sievietes tai uzliek sniegbaltu lina galvas segu, kas sievietēm jāvalkā, līdz kamēr tās dzemds dēlu. Tik ilgi sievietes var skatīties kā jaunavas. Beidzot, viņu ieved guļamā kambarī, kur, dabūjusi sītienu un šagarus, tā tiek iesviesta gultā un nodota vīram"²². Garlībs Merķelis, raksturojot latviešus 18. gs. beigās, raksta, ka līgavas māte, uzliekot jaunajai sievietei mīci, iesit tai arī plīķi²³. Autors atzīmē, ka noskaidrot šīs tradīcijas nozīmi viņam nav izdevies. Tas arī saprotami, jo senais meiteņu iniciācijas rīts ir tautas aizmirsts.

Vienīgi jaunās sievietes galvas sega - linkainis saglabāties Alsungas novadā līdz 20. gs. sākumam. Igaunija salds (Sāremā, Hiumā) to valkāja vīrs vainaga vai subes. Etnogrāfe M. Slava secina, ka J. K. Brocas Vidzemes kāzu zinājumā (18. gs.) līgavst ir linkainis līdzīga galvas sega²⁴.

Senie priekšstati par meiteņu iniciāciju laika gaitā zuda, bet saglabājās doma, ka māra var likt mirt un atdzimt jaunā kvalitātē. Šī jaunavas pārtapšana, gadsimtiem ritot,

palika nemanīga - tā bija bērna dzimšana, kuru tieši viņa saņēma, steigdamās pa ābeļu līdumu (LD 102). Darbīša jau rit konkrētā vidē - zemnieku sētā. Vienīgā nocirstais līdums liecina, ka kāds ir beidzis savas gaitas, bet tajā pat laikā dzimst ošrne, un jaunā sieva kļūst māte. Šajās satūrā piesātinātājās rindās mēs jūtam zemnieka dziļi izjusto pēaudžu pērtēcību.

Simboliskā nāves tēma ir arī pašā kāzu ceļā uz nākošā vīra mājām. Ligava - līdzīgi mirušam - neredz ceļu (aizsien acis, uzklāj palagu), lai nenāktu atpakaļ uz mātes mājām, bet, iebraucot pagalmā - viņai seja ielej asu. Vai tā nav sena atdzimšanas tradīcija, kurai jānodrošina dzīvības un auglības spēks? To, ka sētā ievesta mīļai meitai, kurai jāpiedzimst no jauna sievas kārtā, liecina arī istabas nīkoni cirstas krusts.

Ne tikai ar Māru saistītā nāves un atdzimšanas tēma, bet arī viņas vasaras saulgriežu mielasts redzams kāzu galcā:

Jāņu māte sieru sēja, / Vardi lika viduci;
Šim stūritis, tam stūritis, / Jānīšam viducītis.

LDdz 14640

Ēdat gaļu panāksnieki, / Neķerat dibenā;
Pašā bļodas dibenā / Varžu kauli salocīti.

LD 19251, 3

vai arī:

Mella čūka miltus mala / Uz pelska akmentīņa;
To es došu panākstiem / Pilsajā maltītē.

LD 19349

Mātes - Māras mielastam vajadzēja podrošināt svētību, laimi, kā arī radniecīgas attiecības ligavas un ligavaņa gimeņu rtai jā.

Kad kāzas un līdz ar to bērnu dzimšana sāka iegemt galveno vietu gīmenes tradīcijā, kad izsūd senais meiteņu iniciācijās rituāls vasaras saulgriežos? Varam domāt, ka šis process, kas aizsākas 5. - 9. gs., noslēdzas 10. - 12. gs., jo, kā rāda arheoloģiskais materiāls, ar 13. gs. latgaļu

sievietes kapā bez villaines un rotim parādās jauns priekšmets - nazis²⁵. Lībiešu apbaldījumos minētās izmaiņas vērojamas jau 11. gs. beigās - 12. gadsimtā²⁶. Tas ir nozīmīgs fakts ne tikai arheologam, bet arī etnogrāfam un folkloristam, jo ir dažas tautas dziesmas, kurās sieva atrod maltuve Māras zelta nazi:

Ak tu, Dievs, es atradu / Mielu laimi maltuvē:

Es atradu zelta nazi / Dzirnaviņu galiņā.

Miļā Māra mīlojusi / Divi jaunus malējiņus.

ID 7992, 1

Šajā vēstures posmā zemnieku uztverē nostiprinās doma, ka Mātes - Māras galvenais uzdevums ir nodrošināt ģimenei pārnācīgus. Tāpēc latgaļu tradīcijai, sākot ar 13. gs., sievietei valkāt nazi pie jostas labajā vai kreisajā pusē bija dziļāks saturs - precēta, neprecēta, ir vai nav bērni. No etnogrāfiskā materiāla zinām, ka Dienvidigaunijā precētie vīrieši sēja jostu uz labo pusi, bet neprecētie - uz kreiso²⁷.

Šādu tautas dziesmu (maltuve - zelta nazis) nelielu skaitu varam izsekaidrot ar to, ka rokas dzirnavas un to atrašanās vieta maltuvē ir visai jauna materiālās kultūras parādība, un Latvijas pilekalnos tās atrastas ar 11. gs. datētajos slāņos: Asotē, Mežotnē; Daugvalē 11. - 13. gs., Lokstenē - 14. gs.²⁸ Pie tam maltuve viduslaikos nebija obligāta zemnieku sētas celtnē un līdz 18. - 19. gs. saglabājas tikai vietumis Vidzemē²⁹. Rokas dzirnavas atradās istabā vai klētī, bet šīm ēkām gadu gaitā veidotajās ģimenes tradīcijās bija jau ierādīta save vieta ar noteiktu saturu.

No teiktā redzam, ka meiteņu iniciācijas procesam ir noteikti attīstības posmi. Pirmatnējā sabiedrības apstākļos pāreja meitas un vēlāk sievas kārtā norit vasaras saulgriežos. Irstot kopienai un ģimenei nostiprinoties kā ražošanas vienībai, meiteņu audzīšanas individualizējas. Ģimenē māte (varbūt arī tuvākās radniecē, krustmāte) lo - 14 gadus vecai meitenei sien jostu vai priekšautu, bet šis vecuma grupas noslēguma jau saistās ar kāzām un bērna dzim-

šanu, kas tiek ovinātas ligavas un ligavaiņu iadinieku vidū. Meiteņu - meitas patrone ir Māte - Māra, kuras atribūtikā - darbībā Senlatvijā vērojamas zināmas lokālas atšķirības. Ja visā Latvijā pierakstītajās dainās viņa palīdz ganīem; skaita govīs, vītola sēdādama, tad Kurzemē viņa arī meitai vaipagu, auž svieli (sievās autu) no līņņu pabīrān, iegem meitu jauno sievu pulkā, reuģds, lai kopj pirts taku. Māte - Māra pati gana govīs, tās ir raibalītes, kuras viņa piešķir meitai vai meita lūdz tās, viņa met zelta riksti govju laidarā. Ar auglību un meitas pūru saistītajās tautas dziesmās un ticējumos redzama vieta ierādīta aītai, kad meita pušķojas, viņa pamet dzīparu galus. Vidzemē ar šādu saturu līnas saglabājušās ļoti maz. Toties nozīmīgs tautas dziesmu klāsts saistās ar domu, ka Māte - Māra palīdz govīs ganīt; viņa ir vīsta, kas purinās govju laidarā, vai vebole, tāpat cielava, kas sauc meitas ganīt govīs un aītas. Iiekas, ka šo divu kultūrvēsturisko apģībalu atšķirības meitu patronei veltītajās dainās varam izskaidrot ar to, ka Vidzemē 6. - 7. gs. ienāk jauna etniska grupa - latgaļi. Viņi nāca no Dņepras augšējās baseīna zemju dienvidu daļas (Poļesje un daži blakus rajoni - senā baltu cilšu neuru teritorija), kas mūsu ēras sākumā raketurojas ar augsti attīstītu lopkopību³⁰.

1. Boll E. Die Lebensalter (Ein Beitrag zur antiken Ethnologie und zur Geschichte der Zahlen) // Neue Jahrbücher für das klassische Altertum. - 1913. - 16. Jg. - Bd. 21, 2. Heft. - S. 87 - 145.
2. Денисова Р. А., Граудонис Я. Я., Гравере Р. У.: Кивтукалнскій могильни: эпохи бронзы. - Рига, 1985. - С. 156.
3. Šnore E. Kivtu karalauks. - R., 1987. - 33 - 57. lpp.
4. Шноре Э., Зейд Т. Нукшвский могильник // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. - Рига, 1957. - Т. I. - С. 67 - 94.

- 5 Zariņa A. Saulespils Vējstūru kapulauki // Arheologija un etnogrāfija. - R., 1967. - 15. laid. - 24. - 31. lpp. (turpmāk: AE).
- 6 Zariņa A. Lībiešu apģērbs lo. - 13. gs. - R., 1988. - 61. lpp.
- 7 Slava M. Latviešu tautas tērpi. - R., 1966. - 40. lpp.
- 8 Историко-этнографический атлас Прибалтики: Одежда. - Рига, 1966. - С. 46.
- 9 Brotze J. Chr. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospekte etc. - Bd. 3. - S. 87. (Rokraksts glabājas ZA Fundamentālās bibliotēkas Rokrakstu un reto grāmatu nodaļā).
- 10 Мугуревич Э. Находки раковин каури на территории Латвия // Изв. АН Латв. ССР. - 1932. - № 7. - С. 37 - 52.
- 11 Brotze J. Chr. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente, Prospekte etc. - Bd. 7. - S. 128.
- 12 Волгайте-Кумижаускаене Р. К. Одежда литовцев с древнейших времен до XVII в. // Древняя одежда народов восточной Европы. - Москва, 1986. - С. 149.
- 13 Lentilījs Rozins. Gurlandiae quaedam notabilia // Latvijas Universitātes Raksti. - R., 1924. - 11. sēj. - 16. lpp.
- 14 LIT 17311 - 17319; 19941; 22526 - 22554; 29870 - 29884.
- 15 LIT 16300.
- 16 Vilks K. Finnisches Brauchtum im Jahreslauf // FF Communications N 206 - Helsinki, 1969. - S. 179.
- 17 Ikdienā jostu valkā, aptinot divas reizes ap viduci. Mitologiskajās dainās sastopamā skaitļa "3" analīzi skat.: Kursīte I. Mitoloģiskie priekšzīti dainu formulās // Literatura un Māksla. - 1987. - Nr. 7. - 6. lpp. Raksta izteikto domu vislabāk pamato sekojošā daina:
Trim kārtām jostu jostu / Ap resno ozoliņu;
Cīra šnaka, dzēla bite, / Ne lapiņa nedrebēja.
LD 34158
- 18 Drizule R. Mīts un rituāls Jāgu dziesmās // Karogs. - 1991. - Nr. 5/6 - 209. lpp.

- 19 Иванов В. В., Топоров В. Е. Комментарии к описанию кетской мифологии // Кетский сборник: Мифология. Этнография. Тексты. - Москва, 1968. - С. 150.
- 20 Jurika D. Korējās indoeiropēiskās iezīmes Iru un latviešu vēstītājfolklorā. - R., 1986. - 3. - 7. lpp.
- 21 Gintnere U., Leinsare I. Egles motīvs latviešu ģimenes gados // Latvijas Universitātes zinātniskie raksti. - R., 1990. - 555. sēj.: Vēsture. Feodālisma problēmas Baltijā. - 68. - 79. lpp.
- 22 Spekke A. Latvieši un Iivonija 16. gs. - R., 1935. - 272. lpp.
- 23 Merķelis G. Latvieši. - R., 1953. - 45. lpp.
- 24 Slav. M. Latviešu tautas tērpis. - 81. - 82. lpp.
- 25 Apals Z. Drabežu Uplantu kapsēta // AE. - R., 1987. - 15. laid. - 5.-103. lpp.; Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. - R., 1980. - 177. - 219. lpp.
- 26 Zariņa A. Salaepils Vējstūru kapulauki. - 24. - 32. lpp.
- 27 Эстонская народная одежда / Ред. А. Х. Моора - Таллин, 1960. - С. 52.
- 28 Latvijas PSR arheoloģija. - R., 1974. - 247. lpp.; Mugurevičs E. Olīpkalna un Lokstenes pilsnovads: 3. - 15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. - R., 1977. - 75. lpp.; Шноре Э. Д. Асотское городище // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. - Рига, 1961. - Т. 2. - С. 192.
- 29 Историко-этнографический атлас Прибалтики: Земледелие. - Вильнюс, 1985. - 38 карта.
- Dainas, kas saistītas ar Māru maltuvē, pierakstītas galvenokārt Vidzemē; Krustpils, Cesvaile, Bērzaune, Ogre un tikai viena Zemīšē Tukuma apriņķī.
- 30 Depisova R. Austrumbaltu ciltis agrajā dzelzs laikmetā // Latvijas vēsture. - 1991. - Nr. 1. - 10. - 11. lpp.

SAISINĀJUMI

- LD - Latvju dainas / Sak. Kr. Barons, H. Viendorfs - Jelgava; Peterburga. - 1894. - 1915. - 1. - 5. sēj.
- LDz - Latviešu tautas dziesmas: Dabā dziesmas, Gadskārtu ierašu dziesmas. - R., 1982. - 4. sēj.
- LTT - Latviešu tautas ticējumi / Sak. un red. P. Šmits. - Rīgā, 1940. - 1941. - 1. - 4. sēj.
- Tdz - Tautau dziesmas: Papildinājums Kr. Barona "Latvju Dainām" / P. Šmita red. - R., 1938. - 3. sēj.

S. Vība

DAŽAS ATZIŅAS PAR ZIEMAS SAULGRIEŽIEM

Cikliskā dabas attīstība, ar to saistītā darbība cilvēku istikas ieguvē nevarēja neietekmēt arī viņu domāšanas veidu. Ziemas aizvadišana un vasaras gaidīšana, kā arī ziemas un vasaras saulgrieži bija saistīti ar lielu emocionālu pārdzīvojumu, kas radīja savu izpausmi konkrētos rituālos. Tajos sava vieta bija magijai, bet galvenais vadmotīvs - pirmatnējās sabiedrības pasaules izpratnes pamatojums, kurā valdīja kārtība, noteiktas vērtības un nebija vietas haosam. Tā laika folklorā - mītē, pasākā, dziesmā skaidro un nostiprina šo kārtību, dabas un sociālo harmoniju, garīgo un sabiedrisko līdzsvaru. Pasaules izpratnes koncepcija tika ielikta noteiktā laika aplī, kas radīja aizsargātības, drošības sajūtu, jo cilvēks zināja, kas viņu sagaida turpmāk. Šajā laikā aplī bija divi nozīmīgi dinamiskie kāpumi - vasaras un ziemas saulgrieži. Dinamisms kļuva kritisks tieši ziemas saulgriežos, jo tie uz dažām dienām, saulei pārtraucot savu gaitu, aplis "pārtrūka". Šajā konkrētajā brīdī, kad nakts bija visgarākā un diena visīsākā, pirmat-

nējās sabiedrības cilvēka izpratnē laiks un tirdi apstā-
jās, sākās haoss, kurā no jauna dzima bijusī pasaules kār-
tība. Lai cik arī sens nebūtu šāds pasaules skatījums, dai-
nās tas saglabājies. Ziemas saulgriežu naktī darbība reno-
tiek uz zemes, istabā, bet gan gaisā, starp debesīm un zemi,
uz jumta, t.i., šādā telpas daļā, kura sakārtotā pasaulē šim
nolūkam netiek izmantota. Ziemas saulgrieži atnākdami guļ
pažobelē (Līdz 13539). Tautas dziesmas teicējs jautā: "Kas
tur rībina pa jumta virsu?", un atbilde skan: "Ziemasvētki
dancina sav' kumeliņu" (Līdz 13530, 13534). Tas nav parea-
tais mājas, bet savvaļas, tāpat Dieva zirgs - neapkalts,
garām krōpēm.

Seri dairdēju, nu redzēju / Ziemasvētku kumeliņu:
Līdz zemei krōpes vilka / Ar basām kājiņām.

LD 33302

Par minēto tautasdziesmu senumu liecina ne tikai to saturs,
bet arī tas, ka tām, līdzīgi Veļajā Edā sakārtotajiem dzie-
dājumiem, ir jautājuma un atbildes forma.

Šim trim gada tumšākajām dienām, kurās no jauna vei-
dojās ierastā pasaule, zināmu paštrinājumu, dinamismu cil-
vēki centās piešķirt ar deju un apdziedāšanās dziesmām.

Ziemasvētki atnākuši, / Pastaliņu plēsējiņi:

Trīs dienīgas, trīs naktīgas / Ne miedzīga negulēju.

LD 33247, 4

Tas ir arī visatļautības laiks kā vārdos, tā darbos (var
sagt). Kurzemes superintendants Pauls Einhorns savā 1636.
gadā publicētajā darbā "Reformatio Gentis Letticae in Ducatu
Curlandiae", aprēķinot ziemas saulgriežus, atkārtoti atzi-
mē, ka tie nepieklājīgi un bezkaunīgi svētki¹. Tas tiešām
tā bija, to prasīja un atļāva šajās svētku dienās iekļautā
pauztdoma par haosu.

Ar kauniņu vakar biju, / Ar kauniņu ritē būšu,
Bez kauniņa vien tik biju / Ziemas svētku vakarī.

LD 33473

Ziemas saulgriežos ārēji bija jāmainās arī pašam cil-
vēkam. Vēl pirms mūsu ēras Herodots atzinē, ka neuri (aus-

trumbaltu cilts - S.V.) uz dažām dienām gadā pārveršas par vilkiem². Liela daļa no dzīvnieku maskām, kas tiek izmantotas Ziemassvētku ķekātās, saistāmas ar šo seno ziemas saulgriežu svētku pārvērtības izpratni.

Ziemas saulgriežos ne tikai izjuka ierastā kārtība, bet tā bija arī jāatjauno, un tādēļ liela nozīme šajā vakarā tika piešķirta dzīvības spēka glabātājam ādenim (ITT 34463, 34468). Pa ādens ceļu atnāk arī mājlopi līdz ar vēlamo pieaugumu.

Kas tur šāca, kas tur krāca, / Kas tās niedras
brinkšņināja?

Dīvi laivas jēru nāca, / Trešā sīku kazleniņu.

ITdz 13959

Nedzīvo dabu atjauno arī pats cilvēks ar savu pieskārienu. Līdz pat 19. gs. beigām ir saglabājies ticējums, ka pirmajā ziemassvētku rītā jāpārcilā visi arāja darbariki (ITT 34378).

Ar pasaules radišanas aktu, ar āķietamu nēvi un atdzimšanu saistītas arī iniciācijas. Līdzīgi kā vasaras saulgriežos, arī šajos svētkos bērni dzimst un mirst (LD 33477, 33265), tek basām kājām (ITdz 13516, 13519), lūdz, lai viņus laiž istabā, jo kājiņas saist (LD 33327, 33328), tai, savukārt, jābūt silti kurinātai (LD 33341)³. Tikai šajos svētkos no bērna puseidžu kārtā tika iesvētīts zēns. Līdz ar to svētku galvenā persona - budoļu tevs, līdzīgi Jāņu mātei - mātei Mārai, audzina bērnus (LD 33475). Abām minētajām iniciācijām norises vadošajām personām pārtrūket josta ap vēderu un izbirst vai nu Jāņa bērni, vai mazi budoļi (LD 33539, ITdz 15658, 15659).

Tāpat kā meitenēm, arī zūniem pārbaude saistījās ar pāršanu, kurai vajadzēja nodrošināt jaunu dzīvības spēka pieplūdumu.

Parādi tētiņi, / Kur tavi dēli,

Lai tavus dēļņus / Izpērt varam.

LPK 1818, 83

vai arī:

Budēlišu tēvainitis / Uz akmeņa bērņus pēra.
Uz akmeņa bērņus pēra, / Strautā slotu gutināja.

LFK 929, 22749

Budēļu neiztrūketošs atribūts iniciāciju procesā bija rikste no ipaša koka.

Budēli tēvaini, / Kur lauži riksti?

Zītara kalnā / Sudraba birzē.

ID 33352

Ķekatas lēca ar lielu garu kadiķi⁴ vai eglīšu rezgali⁵. Māžzāļie egles un paegļa zari simbolizēja dzīvību, tādēļ arī budēļu rikstei tika piedāvāts ipašs epēks. Avotos atrodamas ziņas, ka līdzīgi pēntās budēļu rikstes, pārnākot mājās, uzglabāja kā "visevātāko lietu". "Šīs stības mārticīgie izlietoja, tās aitas pērdami, kas savus jērus remlēja, sievas savas stības izmantoja, vecos vīrus pērdamas, lai mīlestība dzeltu"⁶.

Kā liecina 19. gs. otrajā pusē pierakstītās tradīcijas, tad Rietumvidzemē un Ziemeļkurzemē jau Mārtiņdienas vakarā veci vīri staigājuši pa mājām un iepēruši bērņus⁷. Tā bijusi drosmes pārbaude. Kadā no Alojā izdarītajiem pierakstiem atzīmēts: "Ja mārtiņbērni kādu no mājniekiem pēr, tad nevajaga bēgt zem gultas, jo tad cilvēks visu mūžu būs bailīgs" (LIT 19498). Pirmatnējās sabiedrības apstākļos tā bija sakrāla ceremonija, ko veica cilvēki dzīvnieku maskās (LIT 19490, 19491). Ziemas sākums, liekas, bija ipašs jaunpūšu laiks, jo, kā to vēl 18. gs. atzīmē A. Hupels⁸, tie, kas jau pēršanas rituālu bija izgājuši, staigāja pa mājām, savākdami dāvanas un no tām sarīkoja sev mēlestu. No minētā materiāla varētu secināt, ka sēnu iniciācijas rituāli noritēja no Mārtiņiem līdz Ziemassvētkiem.

Ar šo pašu laiku saistās arī Blūķa vakars, kuru sāka svētīt no Mārtiņiem ik ceturtdienu. Šajā vakarā meitas novērpa, stāstīja pasakas, minēja miklas, dziedāja dziesmas⁹. Tā tas turpinājās tikai līdz Ziemassvētkiem. Spriežot pēc folkloras materiāla, 19. gs. Vidzemē gandrīz katrā mājā bija jau laikus sagatavots blūķis šim vakaram. Lejasciema

Bluža vakarā virieši uzešdināja kādu sievu vai vīru no mājas ļaudīm uz blužu un vilka apkārt pa istabu (LTF 4395). Teicējs Krišmanis no Allažiem stāsta: "Jauni puisi un meitas apņēmoja bluži un nēsāja apkārt pa kaimiņu estām. Blužim bija izurbts caurums, kurā ielēja gan ēdienu, gan dzērienu"¹⁰. Lai atbildētu, vai šādas izdarības ar bluži raksturīgas arī citiem Latvijas kultūrvēsturiskajiem apgabaliem, pagaidām trūkst avotu materiāla. Literatūrā plašāk pārstāvēta atziņa, ka Bluža vakars ir tikai tas, kurā bluži sadedzina, t.i., ziemassvētku vakarā. Apraksti par to ir saglabājušies 17. - 19. gs. avotos un savā saturā ir visai vienveidīgi. Piemēram, 1831. gada "Latv'ēšu Avīzē" publicēts apraksts: "Bluža vakars sakrīt kopā ar mūsu svētku vakaru ap Ziemas svētkiem. Šis bija tiem isti plosīšanās un dzeršanas laiks, kur tie, visēdi izērmojušies, it bezkaunīgi un lopiski dzīvoja. Tad mēdza lielu, smagu bluži apkārt vāzēt, to vilkdamī ar lāku virvēm, un vēlā to ar lielu galvilēšanu no viena ciema uz otru un galu galā sadedzināja"¹¹.

Līdz pat 19.gs. beigām tradicionālās Bluža vakara svinības ir saglabājušās ne tikai Latvijā, bet arī citu Eiropas tautu ziemassvētku tradīcijās¹².

Zinātniskajā literatūrā ir izvirzītas vairākas teorijas Bluža vakara tradīciju skaidrojuma.

Viena no nozīmīgākajām ir t.s. solārā teorija (V.Mannhardte, L.Adamovičs, L.Bērziņš, B.Ribakove), kuras pamatā ir doma, ka saulgrieži ir vēltīti debesu epideklīm. Ziemas, tāpat kā vasaras saulgriežu ugunskurs, ir saules atveids uz zemes, tas palīdz nodrošināt nepieciešamo saules gaismu un siltumu cilvēkiem, dzīvniekiem un augiem, palīdz saulei ātrāk atgriezties dabā.

Otras, t.s. attīrīšanās teorijas (E.Vestermarks, J.Mongs) pamatā ir doma, ka Ziemassvētku vakarā sakurtais ugunskurs, dedzināmais blužis nav saistāms ar sauli, bet gan tā ir uguns, kuras mērķis ir sadedzinot iznīcināt visu ļauno ietekmi, kas draud dzīvībai ar nāvi un slimībām. Uguns reālās īpašības ir pamatā attīrīšanās maģijai.

Zemnieku vidū valdīja uzskats, ka šīs īpašības pāriet arī uz uguns saistībā esošiem elementiem - dūmiem, ogļēm, pelniem. Arī lēkšana pāri rituālajam ugunsķuram šīs teorijas ietvaros tiek skaidrota kā attīrīšanās, jaunā izdzīšana. Uguns (dūmu, ogļu, pelnu) dabiskās pozitīvās īpašības, kas ievērotas praksē, tika pārceltas uz garīgo sfēru, kur izveidojās priekšstati par uguns kā jaunuma (slimību, burvību, raganu) atvairītāju, iznīcinātāju.

Rituālā uguns saistību ar senču kultu aizstāv M. Bruņnieks, kurš uzskata, ka "ziemasvētki ir garu, bet nevis kādi saules svētki"¹³. Viņš pamato savu domu ar to, ka Eiropas tautas ticēja, ka šajā naktī mirušie atgriežas savās mājās, un tiem tika gata ota īpaša maltīte, degti ugunsķuri.

Zinātniskajā literatūrā izvirzīta arī hipotēze par ziemas saulgriežu rituālā uguns saistību ar pērkonu kultu (L. fon Šrēders, A. Potebņa) un doma, ka šis dedzināmais blūķis iemieso sevi kādu senu pagānu dievību vai ir šīs dievības atribūts¹⁴.

Ziemas saulgrieži bija jauna dzīves cikla sākums, brīdis, kad vajadzēja radīt no jauna apaugļotas auglības spēku, kas ilgst tikai vienu gadu. Zemkopju ispratnē auglības spēks personificējās dzīvības kokā, kas ir starpnieks starp "dažādām saulēm", kas tur debess jumū, sakņojas pazemes valstībā, tā zarus "rotājas trejas saules", dobumā tiek ziedots čūskai, kas guļ pie šī koka saknēm. Domājams, ka ziemasvētkos veltais ozola blūķis ir šīs dzīvības koka, ar kura sadedzināšanu tika noslēgts viens auglības cikls un sēkmēta atjaunošana.

Indoeiropiešu tautu pasaules uztverē ozols saistās ar pērkonu. Lai no tā pasargātu māju, minēto koku nekad nestādīja pie mājas. Savukārt, Limbažu baznīcā 1609. gada vizitācijas protokolā atrodamas sekojošas ziņas par ziemasvētku blūķa rituālo saistību ar pērkonu: "Daudzi mēdz ziemasvētku vakarā lielus, reņus blūķus ugunsķurā likt un to, kas paliek pāri, uzglabāt, negaisa laikā to iededzināt, caur to tiekot pērkonu negaisa aizdzīts"¹⁵.

Līdzīgi rituāli ar ziemassvētku blūki ir saglabājušies arī citu Eiropas tautu tradīcijās. Vācijā negaisa laikā pavardē ielika un aizdedzināja apdegušo ziemassvētku blūki, jo ticēja, ka zibens tajā mājā neiespē¹⁶. 17. gs. franču avotā atrodamas ziņas, ka nesadedegušais blūkis, ko glabāja zem gultas, sargā visu gadu māju no zibens, lopus no slimībām, kājas no apsaldēšanas. Blūka gabaliņš, kas iemests ūdenī, ko dod govij, palīdz tai dzemdībās¹⁷. Horvāti blūka daļas ieraka laukā vai saglabāja līdz sējai, cepot uz tā maizi, kuru deva arājam apēr' uz lauka¹⁸.

Šādā zemnieku rīcībā (nestādīt ozolus pie mājas, bet saglabāt apdegušus) nebūtu jāsaskata pretruna, bet pagānu dievu būtības izpratne - tie varēja būt gan labi, gan ļauni. Pērkona kults ar tam raksturīgajiem atribūtiem Eiropas ziemeļaustrumu daļā noformējās samērā vēlu - arheologi to saista ar 9. - 10. gs.¹⁹, bet blūka dedzināšanas plaša izplatība Eiropā liek domāt, ka šajā tradīcijā ietverta sena doma par dzīvības spēka atjaunošanas iespējām. Etnogrāfiskais materiāls rāda, ka arī mednieki veic noteiktus mirstošās un atdzimstošās auglības rituālus,

Blūka vakars bija bērnu vakars (mirst iepriekšējā cikla dzīvība), bet šajā vakarā notika darbība, ar ko centās veicināt jaunu dzīvības spēka pieplūdumu (rituālais mielasts, dejas, rotaļas, vispārēja jautrība). Pirmais noteikums Ziemassvētku, tāpat kā bērnu mielastā, bija bagātīgi klātais galda, bet ne tikai. Bija jācenšas pēc iespējas vairāk ēst un dzert, jo, ja no bērnu galda maz noēda, tad drīz varēja gaidīt otras miropas izvadības²⁰. Tādējādi ziemassvētku naktī esot dēviņas reizes jāēd, tad būs laba vasara, nākošais gads būšot bagāts, visu gadu nekā netrūks²¹ (LTT 34436, 34455). Ziemassvētku maltīte, tāpat kā bērnu mielasts, kuram tika piešķirta magiska nozīme, bija jāapēd visa, jo vēlākam laikam atstāt to nedrīkstēja. Tā kā tas ir rituāla mielasts, tad to aizdot vai dāvināt nedrīkstēja, jo tā spēkam un īpašībām bija jāsaplūst tikai ar tiem cilvēkiem, kas to veica, citādi kāds no pēsmjiem mirst jeb arī notiek kāda cita nelaime (LTT 2399).

Ziemassvētku mielasta norisi ir aprakstījis Karalauču rātskunga Reinholds Lubenaus sava ceļojuma pa Lejas Kurzemi 1586.gadā aprakstā. Viņš iebraucis no Karalaučiem 20. decembrī. Lubenaus stāsta: "Es... nonācu līdz Klaipēdai, tālāk caur Kurzemi pie kuršu koniņiem, kur mēs noskatījāmies viņu pagāniskā mācīcībā, jo tā kā bija Ziemassvētku diena, viņi devās medībās savā svētajā mežā, kurā citādi visu gadu viņi nenogalina nevienu dzīvnieku, nedz arī cērt kādu nūju; samedītām stirnām, briežiem un zaķiem novilkta ādu, gaļu izcepa un novietoja uz gara galda un ap galdu salipināja daudz vaska svecišu par savu vecāku, senču un bērnu, un radnieku dvēselēm un pēc tam, stāvēdami un uz priekšu un atpakaļ iedāmi, ēda un dzēra un piedāvāja arī mums; vēlāk atnesa tukšu alus mucu un sita pa to ar divām rungām, un cievas un virī dejoja ap galdu, tāpat arī bērni; tas ilga visu nakti. Kad nu visi gāja gulēt, viņi lūdza mūs ēst un gēmt arī līdzi, kas tik; jo viņi atlikušo nesd, bet suņi to aprija; viņi arī neņēma no mums nekādu maksu par apēsto"²².

Dzīvības spēku centās saglabāt, ēdot dzīvu labību (LTdz 13577 - 13580), vārot kūķi jeb zidēni no nemaltiem graudiem ar cukas galvas pusi, kuru ēdot, skan vēlējums, lai aug slaidas meitas (LTdz 13588). Simboliskais mūžīgās dzīvības spēks noteica kūķas vietu ne tikai ziemas saulgriežu, bet arī gimenes godu mielastos - kāzās, bērna piedzimšanas reizē, kristībās, kas saistīti ar jaunas dzīvības aizsākumu.

Pēc ziemassvētku mielasta, tāpat kā pēc bērnu mielasta, sākās dejas, rotaļas, dziesmas, un troksnis radīja atkal kūšājošu dzīves prieku un dzīvības uzvaru pār nāvi. P.Einhorns par latviešu bērēm raksta, ka apbedīšana tiek izdarīta ar ipašu prieku, svilpošanu un dziedāšanu²³. Budēji lec, dejo "izmin pēda." vecajai dzīvībai, lai vietā varētu nākt jaunā.

Nākat meitas, nākat puīši, / Lāksim visi ķekātās,
Lai aug visa labība, / Lai aug baltas avētiņas.

LTdz 14006

Tā ir ļoti sena pasaules uztvere, ka daba un cilvēks tiek uzskatīts kā viens vesels. Kā rāda arheoloģiskais materiāls, tad jau paleolīta nednieki apvienoja dabas auglības un iniciācijas ritus²⁴. Vienlaicīgi vareja norīstēt arī bēres un zānu iesvētīšana pilnā sīgo cilts locekļu kārtā²⁵, tādējādi pasvitrojot, ka rāve un dzīvība ir savstarpēji cieši sīstītas. Analogisko dabas un cilvēka dzīves gājuma izpratni Latvijas senākajā vēsturē glabā ziemas un vasaras saulgrīšu folkloras materiāls.

- ¹ Einhorn: P. Reformatio Gentis Letticae in Ducatu Curlandiae. - R., 1636 // Scriptorum Rerum Livonicarum. - Liga und Leipzig, 1848. - Bd. 2. - S. 613 - 637 (turpmāk: SRL).
- ² Геродот. История в девяти книгах. - Ленинград, 1972. - С. 213.
- ³ Sīkāk skat. krājumā ievietotajā I. Leinasares rakstā.
- ⁴ LTT 16067, Nīca.
- ⁵ E 55, 623 Liepājas raj. Nīcas c. "Klampji", teic. K. Puķe, dz. 1904. gadā.
- ⁶ Slg. I. Dēkates apgabals // Mājas Viesis. - 1880. - Nr. 11.
- ⁷ LTT 19488 - 19494.
- ⁸ Hupel A. W. Topographische Nachrichten von Lief und Ehetland. - Riga, 1777. - Bd. 2. - S. 145.
- ⁹ Gars. Par ceturtdienas vakaru // Baltijas Vēstnesis. - 1870. - Nr. 43.; Magazin, herausgegeben von der Lettische - Literarischen Gesellschaft. - Bd. 4. - 1934. - S. 46.
- ¹⁰ LFK 193, 1.
- ¹¹ Šulce O. Kurzemes stāstu grāmata // Latviešu Avīzes. - 1831. - Nr. 8.

- I2 Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Зимние праздники. - Москва, 1973. - С. 241 - 242, 268, - 303 - 304, 311; Фрезер Дж. Золотая ветвь. - Москва, 1980 1980. - С. 706.
- 13 Bruņenieks M. Ziemas svētki - dvēseļu jeb garīgu svētki // Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. 1931.-Nr.1.-34.-35.lpp.
- I4 Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы: Исторические корни и развитие обычаев. - Москва, 1980. - С. 153.
- 15 Bruņenieks M. Ziemassvētki... - 34. lpp.
- I6 Фрезер Дж. Золотая ветвь. - С. 706.
- I7 Turpet.
- I8 Календарные обычаи... - С. 247.
- I9 Седов В. Новые данные о языческом святилище Перуна // Краткие сообщения Института истории материальной культуры. - 1954. - Вып. 53. - С. 195 - 208.
- 20 Adamovičs L. Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā // Vestures atziņas un tēlojumi. - R., 1937. - 90.lpp.
- 21 B 58, 1447, Valkas raj. Sinoles c., teic. Anna Runce, dz. 1862. gadā.
- 22 Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs. - R., 1935. - 286. - 287. lpp.
- 23 SRL - Bd. 2.- - S. 553.
- 24 Богаевский Б. И. К вопросу о значении изображения так называемого "колдуна" в пещере трёх братьев в Арьете во Франции // Советская этнография. - 1934. - № 4. - С. 46.
- 25 Spencer B., Gillen Y. The Northern tribes of Central Australia. - London, 1904. - P. 21.

SAĪSINĀJUMI

- E - ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora lauka ekspedīciju materiāli.
- LD - Latvju Dainas / Sak. Kr. Barons, H. Visendorfs. - Jelgava; Pēterburga, 1894. - 1915. - 1. - 6. sēj.
- LFK - ZA Literatūras, folkloras un mākslas institūta Latviešu folkloras krātuves arhīva materiāli.
- LTdz- Latviešu tautas dziesmas: Darba dziesmas. Gadskārtu ieražu dziesmas / Sēj. sast. O. Ambainis u.c. - R., 1982. - 4. sēj.
- LT - Latviešu tautas ticējumi / Sak. un red. P. Šmits. - R., 1946. - 1941. - 1. - 4. sēj.

U. Gintnere

LĪGAVAS GALVASSEGU ĢENĒZES JAUTĀJUMS RIETUMLATVIJĀ

Apgārbe, bet īpaši galvassegas vēstures senākajos posmos atspoguļoja valkātāja vecumu, ģimenes un sociālo stāvokli. Kulturvēsturiskajā literatūrā visai plaši aplūkots vainags kā meitas tikumības simbols. Etnogrāfiskajā literatūrā, vadoties pēc tā izgatavošanas un rotāšanas veida, izstrādāta sekojoša klasifikācija - metāla, mīkšie un cietie zīļi jeb vizuļi, astru vainagi, kā arī matauklas¹. Mazāk uzmanību pētnieki pievēršusi līgavas vainagam, bet gandrīz nemaz nav skarts jautājums par jaunā sievas galvassegu, t.i., laikā no kāzām līdz bērna dzimšanai, kā pēc viduslietu avotu materiāla meita vēl tika uzskatīta par jaunavu. Tieši šajā jomā, izmantojot arheoloģisko un etnogrāfisko materiālu, arī autors centisies izteikt savas pārdomas.

Kurzemē vēl 19. gs. vidū lietotā līgavas rota saglabā

pie goda tērpa nēsāto cieto vainagu, kuram augšējā malā bagātīgi pagaras stieplēs piestiprināti vizuļi, kas, valkātājam kustoties, viegli ligojās. Vecākās teicējas vēl 20. gs. sākumā atceras, ka ligavas vainags bijis "no tāses, apvilks ar zīda drēbi un izrotāts zilām, kreilēm, vizuļiem"², "galvā laulājamais kronis, kur pagatavojuši no bērza tāses, kuru apvilkuši un apšuvuši ar oderi un pēc tam to nošuvuši ar mazām dažādu krāsu bantītēm un vizuļiem"³. Liepājas vēstures un mākslas muzeja fondos esošu vainagu klāstā atrodami arī tādi, kuru pamatni veido krija⁴. Arī dainās apdziedāti šādi vainagi:

Sāpēt sāp / Mana galviņa
Krijas gabalu / Nēsājot.

Tdz 39115, Grobiņa

Lūki vien atlikuši / Tautu meitas vainagā.
Ne tie lūki nepalila, / Ka būlītis nenojēma.

Tdz 47115, Kuldīga

Runājot par vainagu darināšanu, tautasdziesmu leksikā ir vārdi: vit, novit, pīt, kā arī šūt, šudināt, izšūt⁵. Pir-
mā vārdu kopā tiešāk saistāma ar vainagu veidošanu no koku
zariem, ziediem, dažādiem zaļumiem. Taču vārdi "šūt, šudi-
nāt, izšūt" pieļauj arī iespējamību vainagu veidot no krijas
vai bērza tāses.

Kādas jautājums, vai iespējams konstatēt genētisku sa-
karību starp kāzu vainagiem (ziļu vainagi, zarainis, zarots,
ziļots⁶) un koka zaru-lapu vainagiem, kādus Latvijas vēstu-
res senākajā posmā galvā lika pieaugušās meitas vasaras saul-
griežu nakti⁷.

Ne mūžā nedabūju, / Kas pauuda Jāņu nakti;
Pazūd mans meitu gods, / Pazūd ziļu vainadziņš.

LD 33123, Irši

Es iespraudu ozoliņu / Pagalmiņa viduci;
Jānit's kara cepurīti, / Es pakāru vainadziņu.

LD 32323, Sigulda

Ļaudis sauca ļaudaviņu, / Kas tā tāda ļaudaviņa?
Es pasauca ligaviņu, / Man atnāca ligodama.

LD 22748, Lubāna

No visiem tautasdziesmās pieminētajiem kokiem pirmajā vietā ir izvirzījies ozols, tad liepa. Salīdzinot ozolu ar liepu, ozols mīnste 2,5 - 3 reizes liežāk¹. Precību un kāzu dziesmu ciklā liepa un ozols ustverami kā metaforiskā, poētiskā sistēmā iekļauti tēli, kurā liepa - tautu meita, bet ozols - tautu dēls⁹. Aplūkojot šo jautājumu detalizētāk, līdzās tautasdziesmām, kurās ozols poētiska tēla veidā viennozīmīgi saistāms ar jaunekli, vīrieti, atrodamas arī tādas, kurās iezīmējas arī ar sievietes pasauli saistīts uzskatu kopums¹⁰. Īpaši tas sakāms par tām tautasdziesmām, kurās pieminētas ozola zīles: tās brāļiem jālaea mazajai māsīgai¹¹, zīles dziesmu kontekstā poētiski simbolizē meitu, ligavu¹². Ozola gatavības, tā savdabīgs augļu briedums parādās zīlēs. Pie tem tās, savlaicīgi salasītas, ir praktiski saglabājamas ilgām laikiem, kamēr zaļi ozolu vainagi darināmi tikai vasarā un agrā rudenī. Iespējams, ka dziesmu folklorā pieminētās zīles, to izmantošana vainaga darināšanā, istabas rotāšanā ustverama kā meitas - jaunavas brieduma, attiecīgā vecuma, resp. precību gadu sasniegšanas zīme:

Sukā, māte, man galviņu, / Zīļo manu vainādziņu,
Ritu jāš trejas tautas / Man augumu lūkoties.

LD 14131, Drusti

Zīļu, zīļu pabirušu / Zem bāliņa nama duru,
Saka tautas uz tautām, / Te ar zīļu valkātāja.

LD 14301, Viketene

Ļetiņām es iegāju / Jaunu meitu istabā.
Zīlēm plāni pakaisīti, / Pakaroti griestu gali.

LD 5285, Alsunga¹³

Ievēribu pelni precību un kāzu cikla tautasdziesmu kopa, kurā pieminēta zīļu krēsls.

Ar mārēm sarājos, / Skaidienā stāvēdama:
Viņas grib, es nēdevu / Mātes šūtu zīļu krēslu.

LD 23682, Kābile

Ja nav zīļu krēsla, tad ligavai, vīra mājas ieejot,
jāsēžas uz ozola blūķa:

Atsēsties, jauna mārša, / Ozoliņa blūķīti,
Kad krēsiņa nepašūvi, / Bāliņos dzīvodama.

LD 18845, 1 Zvārtavu

Zīļu krēslā sēd arī naitu māte:

Pin, mēniņa, zīļu krēslu, / Cel vasaru saulītei;
Tur tu pate apēdīsi, / Ar znotiņu runādama.

LD 3226, Rīva

Zīļu krēslis, kurā sēd dzimtas dzīvības devēja - māte,
runājot ar svešas dzimtas locekļiem - znotiem, iespējams,
manifestē dzimtas auglības, dzīvības un ražības spēku. Tādā
sakarā vāpniecīga arī ligavas saskare ar zīļu krēslu,
ozola blūķi.

Kāzās ar ozola zariem un zilēm rotā kā ligavas, tā
ligavaņa mājas. Tautasdziesmas mīļā zaļās zilēs uz ligavas
jūra vāka, tauvu klēts durvīm¹⁴.

Tautas priekšēstatos jaunavas, īpaši ligavas vainags
ir apveltīts ar magiski aizsargājošu spēku. Jaunava vainagu
uzrunāja kā savu sargu:

Vainags, manis vainadzīpis, / Vairi mani šorudenī!

LD 6199, Kabile

Lai apstiprinātu ligavas vainaga - sargātāja spējas,
tad Latvijas austrumdaļā tajā iepina arī egles zarus:

Paskaties tu, māsiņa, / Kas eglītes virsotnē;
Kas eglītes virsotnē, / Tas tavā galviņā.

Tdz 47648, Rugāji

Skuju rikste ir atzīstams pretdarbības līdzeklis pret
jaunumu¹⁵. Iespējams, ka egļu, arī priežu zaru iepīšana
vainagā saistāma ar mīčošanas rituālu, kad ligavas vainaga
noņemšanu centās dažādi kavēt. Šai gadījumā to izdarīt trau-
cēja asi zari¹⁶.

Koks, kurā tika izmantots vainaga darināšanā vai ro-
tāšanā, tautasdziesmās parādās kā zīmīgs jaunavas īpašību
un izturēšanos ietekmējošs faktors¹⁷. Tīcēja, ka vainagu
epēj ietekmēt pašas pinējus domas: "Vainagu viņi pate brāči

jeb māsa, vījot ko nebūt piedomā, piemēram, dašs mīļu dzīvi, dašs bagātu, dašs pieticīgu, dašs paci tību, to ievij brūtes vainagā¹⁸. Iespējams, ka šī klusā "domu maģija" atspoguļo arī kādas senākas verbālās magijas izcūsmes atskānes.

Tautasdziesmās augu un koku zaļums minēts kā ieroci-nātājs zaļu vainagu darināšanai, vārojama asociatīva saisti-ba starp priekšstatu starp zaļiem, tāpat dzīviem kokiem, un zaļu ziļu vainagu¹⁹. Min tā parādība uzlūkojama kā atskāne no vasaras saulgriežu ritu senās nozīmei: jaunavrs dzīvs.

19. gs. šis svētku arhaiskais aspekts parādījās līgavas galvassegu rotāšanā ar dažādiem zaļumiem, kuros savukārt ievērti tie daudzveidīgie priekšstati, kas tautas apziņā saistījās ar dažādiem kokiem²⁰.

Viduslaikos līgavas kāzu vainags liecināja par ģime-nes turību, un tāpēc to centās saglabāt. A.Švābe atzīmē, ka "... visos tais gadījumos, kad lādu apģērba gabals t'iek pa-gatavots k'opdarbā, viņš paliek arī darītāju kopīpašums. Tas sevišķi sakāms par jaunavu vainagiem, kuri tika pirkti no kopējā saimes fonda un palika saimei"²¹.

Līdzās pazīstamajiem kāzu vainagiem, kuri Kurzemē li-gavām bija rotāti ar "spurgulišiem" un "drātītēm ar zili-tēm" problēmas ievirzes līmenī aplūkojama savdabīgā līgavas galvassega no Blīdenes pagasta: "kronis bijis "kā apaļš podiņš", spīdīga metāla (zelta krāsā), ar cietēju virsu (ne tik vien aploks). Kronim apkārt vizējušas dažādas krā-sas spožas zilītes un karuliši, kas kustoties mirdzējuši ("žibuļoja", "mursēja"). Tādu kroni varējušas likt tik "istas brūtes", kas pirms kāzām "nav ar puišiom gājušas".././ Sau-ca šo kroni arī par "dimanta kroni", jo tas skaist' mirdzēja"²². Pēc teiktā varam secināt, ka līgavas vainaga pamatne bija cepurītes veidā. Šāda galvassega, iespējams, ir visai senas izcūsmes. Ar bronzu rotātas cepurītes konstatētas Lietuvas piejūras novada 3. - 4. gs. archeoloģiskajā mate-riālā, Klaipēdē rajonā - jaunas meitenes apbedījumā²³ (1.att.). Ar bronzu bagātīgi rotātas lieviešu cepurītes at-rastas arī 10. - 11. gs. šemaišu apbedījumos. Tās gatavotas

no divām kopā sasastītām lentītām, uz kurām uzvārti bronzas riņķīši (diam. 5 - 7 mm). 1,5 cm platā lenta spirāles veidā tika tīta uz augšu, iegūstot 14,5 - 21,5 cm augstu cepurīti (2. att.). Kā rāda arheologes A. Zarigas pētījumi, tad Kurzemes dienvidaustrumos vēl 14. - 15. gs. sievietšu galvassegas rotātas ar bronzas plāksnītēm²¹.

17. - 18. gs. kapule. uk²² pie Durbes "Jaunoktēm" atrodas sievietņu galvassegas no bronzas brokāta lentām. Vienā apbedījumā 5 5 cm platā lenta aptvēra galvu, nedaudz sakrokota uz ausīm un pakauša daļā sastiprināta kopā. Divi līdzīgi lentas gabali šķērsoja galvu no pieres uz pakausi (3.att.). Lenta bijusi piestiprināta pie auduma cepurītes, Otrā apbedījumā lenta divreiz šaurāka un forma nedaudz savādāka. Cepurīte veidota no divām paralēli liktām lentām, kuru gali brīvi noslēdzās cepures mugurpusē. Audums, iespējams, bijis balts²⁵.

Pagaidām atklāts paliek jautājums, vai Blidenes "diamenta kronis" ir netipiska, nejausmi lietota ligavas galvas rota jeb tajā saskaņojamas arhaiskas iezīmes un līdz ar to radniecība ar senajām bronzas un bronzas brokāta lenšu cepures veida galvassegām.

Problemātisks ir jautājums par jaunavu un sievu galvassegām Nīcas pagastā. Nīcas ligavas galvasrota 19.gs. bija t.s. ziļu vainaga (4. att.). Kāzās vainagam uzdeva uzskubekli: "Pirms došanās ceļā (tiklab uz baznīcu, kā ligavaiņa māju) ligava un citas meitas virs vainaga apsien "uzskubekli". Uzskubeklis ir ap 1 1/2 metrus garš baltas drēbes gabals, parasti top stūrķelāts, to apsien stingri virs vainaga, zem zoda saspraūžot vai sasienot ar lentītām. Mājs braucot un baznīcā ejot, uzskubekli noņem²⁶. Kr. Barona sakārtotajās dainās atzīmēts, ka pār visu apgārbu, no vainaga sākot, uzgārbj (uzklāj - U.G.) baltu, no smalka audekla taisītu "uzskubekli". Kāzu dienā šāds uzskubeklis nevien brūtei, bet gandrīz visām jaunām meitām²⁷. Tātad Nīcā jaunavu, bet īpaši ligavas apgārbā tika izmantota galvas autam līdzīga galvassega. Iespējams, ka kāzās uzskubekļa klāšana visām

jaunavām, parārot līgavu līdzīgu pārējām, bija darbība ar magiska raketura iezīmēm nolūkā pasargāt līgavu no jaunuma, dažādas kaitniecības²⁸.

Taču pastāv iespēja uzskatīt valkāšanu saistīt ar somugru ietekmi, kuru paražas bija galvas autu valkāt arī jaunavām. Latvijas teritorijā galvas auts - linkainis²⁹ - bija līgavas galvas rota Alsungā, vienlaikus pildot kā līgavas, tā jaunās sievas galvassegas funkcionālo slodzi³⁰.

Šī jautājuma noskaidrošanā nepieciešams aplūkot Nicas pagastā pazīstamās sieviešu galvassegas un to valkāšanas tradīcijas, kurās konstatējami Kurzemes piekraustes, šajā gadījumā Nicas pagasta iedzīvotāju kultūrvēsturiskie sakari ar igauņiem, īpaši Igaunijas salu iedzīvotājiem. Līdzīgi nicīniecēm arī Sāremas salas jaunavas kāzās sedza audekla galvassegu, kuru valkāja laulājoties un pirmajā kāzu dienā³¹.

Nicas jaunat: galvassegu klāstā ietilpa arī aubes, kuras bija analogiskas sievu aubēm (5. att.), vienīgā atšķirība - tām nebija mežģīņu rotājuma: "...sievu galvas sega spicaina cepurīte no krāsaina zīda ar platu krāsainu malas apšuvumu. Šīs cepures liek arī meitas, bet tās liek bez spicām"³². Igaunijas Pakr. salā bija līdzīga tradīcija, arī tur jaunavas valkāja aubes bez mežģīnēm, kamēr sievu aubes rotāja mežģīņu josliņa³³.

Nicas sieviešu tautas tērpā pazīstama arī apaļā izšūtā cepure³⁴ (6. att.). Apaļās izšūtās cepures Latvijas teritorijā pazīstamas vismaz kopš 16. gs., bet 19. gs. sākumā tās bija sastopamas Austrumvidzemē un Dienvidkurzemē³⁵. Nicas cepures raksturo savdabīgs izšūvums un ornamenta izvietojums četros norobežotos taisnstūra laukumos. Gan pēc izšūvuma tehnikas (ielocītais dūriens, ķēžu dūriens), gan izmantotajām krāsām (pamatkrāsas - sarkans, zils) tās līdzīgas Sāremas salas sievu galvassegām (7. att.). M.Slava raksta, ka igauru jaunavas valkājušas paplatināta vainaga veida cepures, kas bijušas izplatītas Igaunijas rietumu daļā un salās³⁶. Valkājot apaļās izšūtās cepures, nicīniec-

ces vilkušas tumši zilus sikās ielocēs presētu. (plicētus) tumši zilus brunčus³⁷. Sāremā sievietes savukārt valkāja jušas līdzīgus siki plieštus brunčus, tikai melnus³⁸.

Problemātisks ir jautājums par Nicās apaļo izšūto cepuru valkātāju ģimenes stāvokli. Balstoties uz viedokli, ka Baltijā domisrja jaunavu galvassegas ar vaļēju virsu, to varētu uzskatīt par sievu galvassegu. Taču, ņemot vērā apstākli, ka Nicā izpaužas somugru tradīciju ietekme sievietu galvassegu valkāšanā, cepure varētu būt arī jaunavu galvassega. 1925. gadā ekspedīcija Nicā fiksējusi, ka "...reti ir rakstītas audekla mīces. Tās esot lietojušas sievietes tagadējo zilā vaiņagu vietā"³⁹. Hipotēzes līmeni izsakām viedoklis, ka Nicā apaļo izšūto cepuri varētu uzskatīt par pārejas tipa galvassegu no jaunavas vainaga uz sievu cepuri. To valkāja tajā dzīves posmā, kad saderstā meita - līgava kļuva par jauno sievu, t.i., līdz bērna piedzimšanai⁴⁰.

Līdz ar to jāsecina, ka jautājums par līgavas un jaunās sievas galvas rotu ir plašāks nekā līdz šim etnogrāfiskajā materiālā atzīmēts un darbs dotajā virzienā turpināms.

¹ Slava M. Latviešu tautas tērpi // Arheologija un etnogrāfija. - R., 1966. - 6. laid. - 77., 78. - 79. lpp.;

Историко-этнографический атлас Прибалтики: Океда. - Рига, 1986. - С. 77.

² LFK 76, 1774, Marupe.

³ LFK 891, 2309, Vecpiebalga.

⁴ LVEMA, inv. Nr. 843, 855.

⁵ E. Brastiņš Vairāki vārdi, kas saista ar vārdu "vit" un no tā atvasināto "vijjogu" (Brastiņš E. Latviešu vārdnīca // Latvijas Saule. - 1923. - Nr. 1. - 2. lpp.

⁶ Apsēdāle. Vaiņaga dainas // Latvijas Saule. - 1929. - Nr. 73. - 78.

- 7 Leinasare I. Vecuma grupu pēctecība Latvijas senākajā vāstūrā // Kultūras Avīze. - 1992. - Nr. 2. - 9. lpp.
- 8 Erdmane H. Koku tēli, to semantika un mākslinieciskā slo-dze dziesmu folklorā // Pasaules skatījuma poētiskā at-veide folklorā. - R., 1988. - 42. lpp.
- 9 Turpat. - 44. lpp. Uzskatu, ka ozola tēlu tradicionāli saista ar viriēti, savos darbos paužuši arī A.Švābe (Ozols un liepa latvju religijā // Raksti par latvju folkloru. - R., 1923. - 1. sēj. - 46., 81.lpp.) un P. Šmits (Koku loma mitos // Latvju dainas / Sast. Klaustiņš R. un red. Endzelīns J. - R., 1928. - 1. sēj. - 11. lpp.).
- 10 Tieši ozola tēla semantiskā daudznozīmība un transformā-cijas iespējas ir tā arhaiskuma noteicošie kritēriji, at-sedzot senās pasaules un domāšanas iezīmes. (Erdmane H. Koku tēli... - 47. lpp.).
- 11 LD 3676, Kabile.
- 12 LD 18058, Šķibe; LD 21255, Kroņa Misa; LD 17567, Kroņa Leja; LD 5411, 1, Rīdeļi; LD 4589, Krustpils.
- 13 Lidzīgi arī: LD 14514, Jaunmuiža; LD 15986, Ventpils; LD 14623, Džukste.
- 14 LD 16811, Nīca; LD 21512, Mengele, Sigulda; LD 25796, Sesava.
- 15 Brauču līnu, brauču nakti, / Skuju rieksti rūciņā.
Kas var skuju saskaitīt, / Tys var mani samaituot.
Ni var skuju izskaitīt, / Ni var mani samaituot.
Tds 55271, Tilža
- 16 Būt' bij man to zināt, / Ka neveiklis manis gaida,
Es būt savu vainadzīgu / Priešu skuju darinājsi.
LD 5812, Krimulda
- 17 LD 5837, Ērgļi.
- 18 LFK 38, 127, Jaunpiebalga.

19. LD 6096, 1 - 6, Ērgļi, Krustpils, Ikšķile, Dzērve, Lubāna, Lēdmane, Lielkrūte. Par šo priekšstatu noturīgumu liecina arī tiekme 19. gs. otrā pusē - 20. gs. sākumā gadījumā, ja dabīgi zaļumi nebija pieejami, tos imitēt: "...brūtēm likt galvā kronis no zaļi krāsotām lupatām gatavots..." (LFK 23, 6314, Rīga). Folkloriste V. Greble raksta, ka "Latvju tautas dainās" zaļā krāsa minēta 864 reizes, jeb 12 % no kopējā dažādu krāsu pieminējuma, pie tam šī krāsa nav nosaukta par neglītu, bet vienmēr izjūta kā skaista (Greble V. Krāsu izjūta latvju dainās // Latviesu folklorā: Tradicionālais un mainīgais. - R., 1992. - 163., 166. lpp.).
20. 19. gs. otrā pusē - 20. gs. sākumā dominēja mirtes (LFK 891, 3188, Kalenava; LFK 89, 235, Ceraukete; LFK 880, 1834, Džukete; LFK 880, 2284, Višķi; LFK 739, 7994, Birši; LFK 253, 38, Kāpiņi; CVVM, 3143. mape, Blidene. No teicēju izteikumiem noprotams, ka miršu vainagi ir salīdzinoši jauns ligavas vainaga veids: "Miršu vainagi esot cēlušies pavisan nesen" (LFK 17, 3156, Ļaudona). Minēti arī brūklenāju vainadziņi (LFK 136, 285, Drusti; LD. - 3. sēj., 1. d. - 7. lpp., Dole; LD. - 3. sēj., 1. d. - 9. lpp., Turaida) un ziedu (puķu) vainagi (LFK 891, 2284, Rauna; LFK 891, 1986, Sērmukši; LFK 20, 34, Ida). Ziedu vainagu valkāšanu Dienvidlatgalē 19. gs. vidū piemin M. Slava (Latviesu tautas tērpi... - 109. lpp.). Mirtes ligavas galvassegā kā svarīgākais tā elements uzskatīts Ukrainā, tās plūca īpašā rituālā / Маслова Г. С. Народная одежда в восточнославянских обычаях и обрядах XIX - начала XX в. - Москва, 1984. - С. 52 /.
21. Švābe A. Latvijas kultūras vēsture. - R., 1921. - 1. sēj., 1. d.: Dzimts satversme. - 74. lpp.
22. CVVM, 3131. mape, Snāpele; Slava M. Latviesu tautas tērpi. - 27. tab., 4. att.; CVVM, 3143. mape.

- 23 Волквите-Куликаускаене Р. К. Одежда литовцев с древнейших времен до XIII в. // Древняя одежда народов Восточной Европы. - Москва, 1986. - С. 153, 155.
- 24 Зарина А. Э. Одежда жителей Латвии VII - VIII вв. // Древняя одежда народов Восточной Европы. - С. 179, рис. 65.
- 25 LVMM, inv. Nr. 15173.
- 26 LFK 907, 273, Ниса.
- 27 LD. - 3. sēj., 1. d. - 72. - 73. lpp. Līdzīgs apraksts arī: Jankēvskis J. Nīsa. - R., 1928. - 43. lpp.
- 28 Līdzīga paraža sastopama arī slāvu tautām /Маслова Т. С. Народная одежда... - С. 55/. Par nepieciešamību paslāpt līgavu, vedot vīgu prom no dzimtajām mājām, lai izvairītos no dzimtas vai mājas gara nelabvēlības, raksta L. Adamovičs (Senlatviešu reliģija vēlajā dzelzs laikmetā. - R., 1937. - 79. lpp.). Iespējams, ka līgavas slēpšanas rituāla iezīmes saglabājušās paražā: kad "brūte paslēpusies kletī citu meitu pulkā... pulciņš meitu sastājas kopā, iegāma brūti savā vidū un tās, kas stāvēja pulciņa malās, turēja pār vīgu galvām parstieptu baltu čalagu. Tā kā nebija redzamas, tad bija diezgan grūti brūti atrast." (LTT 14247, Dienvidkuršeme).
- 29 Galvassega ar nosaukumu "linik" pazīstama īgaunņu sievietēm apgārbā jau 11. - 13. gs.
- 30 Историко - этнографический атлас ... - С. 77.
- 31 Эстонская народная одежда, XIX - XX в. - Таллин, 1960. - С. 150.
- 32 LFK 907, 273, Ниса; arī: Jankēvskis J. Nīsa... - 42. lpp.
- 33 Историко - этнографический атлас ... - С. 84.
- 34 LVMM, inv. Nr. 465, 469.
- 35 Pamatojoties uz Latvijas Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas fondu materiāliem, literatūrā izplatījies uzskats, ka apaļās izšātās cepures godos valkājušās Bārtas sievietes

(Novadu tērpi. - Jelgava, 1939. - 473. lpp.; Karnups A. Kurzemes tautas tērpi // Senatne un Māksla. - 1937. - Nr. 2. - 140. lpp.; Latviešu tautas māksla. - R., 1967. - 286. lpp.; Slava M. Latviešu tautas tērpi ... - 83. lpp.), taču, kā jau minēts, Liepājas Vēstures un mākslas muzeja fondos esošo cepuru atrašanās vieta ir Nīcas pagasts. Šādu cepuru kādreizēju valkāšanu vai pat pieminēšanu Bārtā neatcerējās neviena 1981. - 1982. gadā aptaujātā teicēja, turpretim rokdarbnieces E. Jendes (1877. - 1967.) arhīvā Latvijas Nacionālās bibliotēkas rokkrakstu un reto grāmatu nodaļā atrodams ziņas, ka "ļoti sen atpakaļ vecās sievas Bārtā tinušas autus ep galvu. Auti bijuši no lina audekla..." (Rx 74, 1, 6). Līdzīgas ziņas atrodamas arī J. Janševska arhīva materiālos Raiņa literatūras un mākslas muzeja fondos, kur glabājas rakstnieka tulkots teksts par ceļojuma iespaidiem Bārtā 1809. gadā: "Sievietēm galvā bija liels smalks, belts lina lakats." (RIMVM, inv. Nr. 116736). Arī tautasdziesmās runāts par autu kā par precētu bārtenieču galvassegu (Bergmane E. Kāzu dziesmas Bārtā // Latvijas Saule. - 1926. - Nr. 39. - 423. - 427. lpp.).

36 Slava M. Latviešu tautas tērpi... - 124. lpp.

37 LVMM, inv. Nr. 148.

38 Эстонская народная одежда ... - С. 148.

39 CVMM, 3220. mare.

40 Slāvu tautām, īpaši Ziemeļkrievijas reģionā, pazīstamas saderētu jaunavu galvassegas, kad tradicionālā jaunavas galvassega - apēži - tika papildināta vai nu ar apaļu vai ovālu auduma gabalu, kas nosedza galvas virsu, vai koniskas formas cepurīti. (Маслова Г. С. Народная одежда ... - С. 52).

SAĪSINĀJUMI

- CVVM - Latvijas Vēstures muzeja etnogrāfijas nodaļas arhīva materiāli.
- LD - Latvju dainas / Sak. Kr. Barons, H. Visendorfs.- Jelgava; Pēterburga, 1894. - 1915. - l. - 6. sēj.
- ITT - Latviešu tautas ticējumi / Sak. un red. P.Šmits. - R., 1940. - 1941. - l. - 4. sēj.
- LVMM - Liepājas Vēstures un mākslas muzeja pamatfonda materiāli.
- Tds - Šmits P. Tautasdziesmas: Papildinājums K.Barona "Latvju dainām". - R., 1936. - 1939. - l. - 4. sēj.

1

2

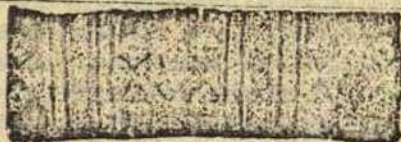
3

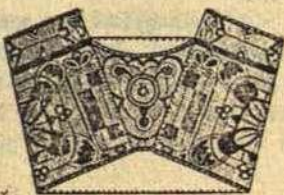
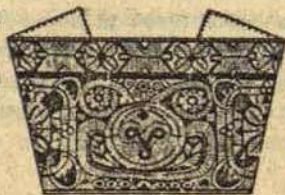
4

5

6

7

LIEPĀJAS ZELTKAĻU GUNITES ILVEIDOŠANĀS UN
ATTĪSTĪBA (17. gs. b. - 19. gs. v.)

17.gs. otrā pusē Liepāja pamazām kļuva par nozīmīgu Kurzemes hercogistes tirdzniecības un amatniecības pilsētu. Kurzemes hercogs Vrādrīns 1625. gada 18. martā Grobiņas pilī piešķīra Liepājai pilsētas tiesības, kas noteica vietējās pārvaldes organizāciju, pašvaldības iekārtas un iecetāžu sistēmu, arī pilsoņu tiesisko stāvokli. Divas dienas vēlāk, 20. martā hercogs apstiprināja robežu rakstu, kurā nozīmēja pilsētas robežas "no jūras līdz Liepājas ezeram un no Pērkonas līdz Tosmares ezeram un Ķīšupei". Tā kā Kurzemes hercogiste bija Polijas vasaļvalsts, pilsētas privilēģiju 1626.gada 13. martā Varšavā apstiprināja Polijas karalis Sigismunds III¹. Atkārtoti to apstiprināja nākošie Polijas karaļi 1649., 1669., 1698., 1763. un 1765. gadā.

Polijas galvenās intereses Liepājā bija saistītas ar ostu. Jau 1640. gadā Liepājas pilsēta sāka rūpēties par maksīgas ostas ierīkošanu. Zviedru - poļu karadarbība un ievāzētais mēris aizķēva šī plāna realizēšanu. Tikai 1697. - 1703. gadā izraka pirmo trīs metru dziļu mākslīgo ostu.

Pamazām pilsēta atspīrga no kara sekām. Šeit apmetās uz dzīvi ienācēji no Austrumprūsijas, Skandināvijas, Holandes, Ziemeļvācijas u.c. Tā kā lielākā daļa tirgotāju un amatnieku bija iecelotāji no Vācijas, tad arī pilsētas pārvalde tirdzniecības un amatniecības sistēma organizējās pēc vācu parauga². Pilsētu pārvaldīja trīs vietējās vācu elēgtās birģeriskās korporācijas: rāte jeb magistrāts, Liela un Mazā gilde. Līdz 19. gs. otrai pusei tieši ar tām saistījās politiskās un saimnieciskās dzīves noteicošie faktori.

Liela gilde apvienoja galvenokārt pilsētas tirgotājus un bagātākos, privilēģētākos amatniekus, kā pulkveģtāiņtājus, grāmatsāņējus, ločus, bārdziņus³, kas vienlaikus nodarbojās ar zobārsta un feldšera amatu. Pie Lielās gildes kā cienījami amatnieki piederēja arī zeltkaļi un sudrabaļi.

Mezajā gildē bija apvienoti pārējo cunftu amatnieki. Abas gildes kopā ar rāti veidoja pilsētas pārvaldes orgānu, un ar sava izpildorgāna - vecājo sola starniecību parakstīja visas likumdarības. Vecājo solā ietilpa abu gildu eltermani un desmit lielās un vienpadsmit mazās gildes vecājo ("Itteste")⁴. Šajos amatos iekļuva arī zeltkaļi. Ta 1711. gadā par vecājo ievēroja zeltkaļi Hermani Engelhartu (Hermann Engelhardt)⁵, kurš zeltkaļa amatu bija mācījis Rīgā 1684.-1690. g. pie Andreasa Brakfelda (Andreas Brackfield)⁶. Tādējādi zeltkaļi bija svarīgs faktors Liepājas pilsētas pārvaldē.

Liepājā zeltkaļu darbnīcas pastāvēja jau 1630. - 1640. gados, taču meistari strādāja neatkarīgi viens no otra un nebija sava starpā saistīti ar pienākumiem. Ir zināmi 13 zeltkaļi, kas strādāja pilsētā pirms oficiālas cunftes dibināšanas: Zaharijs Kilmans (Zacharias Kuhlman, Kuhlmann), Gederts Molders (Goedert Molder, Moeller), Niklāss Zommers (Niclas Sommer), Kristians Zommers (Christian Sommer), Frīdrihs Bernhards (Friedrich Bernhardt, Bernardi), Johans Trāge (Johan Trage), Ernests Kapels (Ernst Cappell), Hanss Zanders (Hans Sanders), Johans Pauls Rupolts (Johann Paul Ruppolt, Ruppel), Dāvids Heincens (David Heinzen), Tomass Martens (Thomas Martens) un Hermanis Engelharts (Hermann Engelhardt). 1699. gadā četri no viņiem - Ernests Kapels, Johans Pauls Rupolts, Dāvids Heincens un Hermanis Engelharts - piedalījās zeltkaļu cunftes dibināšanā⁷. Pēc 1699. gada zeltkaļu darba organizācija un sadzīve tika reglamentēta un organizēta pēc vienotiem noteikumiem. 1699. gada 8. septembrī pilsētas rāte apstiprināja cunftes statūtus (šrāgas), kas stingri noteica meistarū, zeļļu un mācekļu skaitu cunftē. Viena meistara darbnīcā drīkstēja strādāt ne vairāk kā divi zeļļi un divi mācekļi (10. §)⁸. Meistaram bija tiesības pieņemt savā darbnīcā amata apmācīšanai arī vārdkādus zēnus. Šim zēnam noteica četrus nedēļas ilgu pārbaužu laiku. Ja šajā laikā zēns strādāja centīgi, meistaram bija tiesības piecu gadu laikā viņam mācīt amatu (11. §).

Ja zellis ieradas no kādas citas pileštas, viņam vajadzēja nostrādāt pie viena vai diviem meistariem trīs gadus (1.§) un tad viņš varēja pieteikties uz meistara vietu cunftē.

Cunfte stingri raudzījās, lai katrs zeltkalis būtu godīgs un cienījams cilvēks. Jau māceklim bija jāuzrāda dokumenti, ka viņš dzimis likumīga laulībā, nav tiesāts un viņa vecāki ir vācu tautības (1., 10.§). Meistariem vajadzēja ievērot savstarpēju cieņu un respektēt vienam otru. Tā, piemēram, ja kāds meistars bija pieņēmis pie sevis zēnu, kurš strādāja pie kāda cita meistara un bija aizbēdzis no tā, tad tam meistaram, kurš pieņēmis aizbēgušo zēnu darbā, jāmaksā sods sudrabs (11.§). Nedrīkstēja aizvilināt zelli, kamēr viņš nebija pabeidzis darbu pie sava zeltkaļa meistara (13.§). Tāpat meistars nedrīkstēja aizvilināt zelli, kurš jau strādāja pie cita meistara, kamēr nav pagājis līgumā noslēgtais laiks. Cunfte raudzījās, lai paši meistari būtu godīgi darbā un sadzīvā. Zellis nedrīkstēja iestāties darbā pie meistara, kurš tādā vai citādā veidā bija sakompromitējies. Ja viņš bija sācis strādāt pie tāda meistara, tad arata brālības priekšā vajadzēja pierādīt, ka bija spiests pie tāda meistara strādāt slimības vai nabadzības dēļ. Pretēja gadījumā viņam būtu grūti atrast darbu pie cita meistara.

Statūti stingri reglamentēja meistaru apmācību. Ja cunftē atbrivojās meistars vieta, uz to pēc noteikta mācību laika varēja pretendēt kāds no zēļiem. Meistaru kopsapulce viņam uzdeva sešu mēnešu laikā eltermana darbnīcā izgatavot "meistarstiķi". Tas sastāvēja no trim priekšmetiem: vienkārša dzeramtrauka, kurem bija jābūt identiskam ar zīmējumu, zīmoga ar vairogu un zelta gredzens ar caurspīdīgu akmeni. Izstrādājumus vajadzēja uzrādīt visiem meistariem, tos vērtēja eltermanis. Ja meistardarbs tika novērtēts atzinīgi, tad zeltkalis varēja patstāvīgi strādāt kā meistars. Gadījumā, ja meistardarbu atzina par sliktu, tad izgatavotie darbi bija jāsalauž un jāatdod cunftei zelts un sudrabs.

Zellim deva iespēju sešu mēnešu laikā izgatavot "meistarstiķi" no jauna. Ja zellis to nespēja veikt labāk, tad viņu atraidīja un viņš nedrīkstēja strādāt kā meistars (2.§). Kad zellis bija vismaz piecus gadus pavadījis meistara darbnīcā un isturējies parbaudījumus, tad viņu no cunftes grāmatas izrakstīja un izniedza apzīmogu apliecību (12.§).

Kad mācekļis ieguva zēļa statusu, viņam vajadzēja doties vairāku gadu ilgā ceļojumā, lai papildinātu amata prasmi un atrastu vietu meistaru darbnīcā. Reti kurš zellis pēc ceļojuma atgriezās atpakaļ, tādēļ lielāka daļa Liepājas zeltkaļu bija atbraukuši no citām pilsētām. 17. un 18. gs. te strādāja meistari no Vācijas, Zviedrijas un Prūsijas pilsētām, kā arī no tuvākām hercogistes pilsētām, kā Grobiņas, Aizputes un Jelgavas. Daudzi meistari amatu bija apguvuši Rīgā. Johans Heinrihs Meijers (Johann Heinrich Meyer) 1733.-1740. g. un Kristofs Vilhelms Štroms (Christoph Wilhelm Strohm) 1788. - 1792. g. mācījās amatu Rīgā pie Johana Frīdriha Lamurē (Johann Friedrich Lamoureux). Rīgā amatu apguva arī Mihaels Vulfis (Michael Wulff), kurš 1689. - 1692. g. mācījās pie Andresa Bekera (Andreas Pecker), Johans Joahims Kāgels (Johann Joachim Kegel) līdz 1742. gadam mācījās pie Franča Hāgena (Franc Hagen), bet Kārlis Dāvids Gerthens (Karl David Goertchen) 1802. - 1807. g. mācījās pie Johana Frīdriha Dorša (Johann Friedrich Dorsch)⁹. Jelgavā amatu bija mācījušies Johans Kristians Stefens (Johann Christian Steffene) 1695. - 1704.g. pie Mihaela Rēla (Michael Röhl), Johans Kristians Bīks (Johann Christian Bick) 1728. - 1734.g. pie Kristiana Andresa Vulfis (Christian Andreas Wulff), Johans Dītrihs Romanovskis (Johann Diedrich Romanowsky) 1729. - 1735. g. pie Josta Hermāna Glandorfa (Jost Hermann Glanderf), Georgs Dītrihs Karpinskis (Georg Diedrich Karpiensky) 1782. - 1787. g. pie G. G. Bergholca (G. G. Bergholz)¹⁰. Ja cunftē bija brīva vieta, pēc ceļojuma zellis varēja atgriezties un strādāt Liepājā.

17. gs. beigās un 18. gs. sākumā zeltkaļiem tirdzniecība ar saviem izstrādājumiem bija ierobežota, jo tas bija

tirgotāja monopols. Amatnieki galvenokārt izpildīja konkrētus pasūtījumus. Pārdot varēja tikai gadījumā, ja no pilsētas rātes bija saņemta atļauja¹¹. Šis minimālās tiesības amatniekiem atbilda 1710. gada¹², kad neatļāva vairs piedalīties gadatirgos un tur pārdot savu preci tie nedrīkstēja arī tirgoties ar pērliem, dārgakmeņiem un sudrabu¹³. Šie ierobežojumi s. glabājās līdz 19. gs. vidum, kad zeltkaļi savus izstrādājumus varēja pārdot gadatirgos. 1848. g. 31. jūlijā Vidzemes guberņas valdība apstiprināja Rīgas rātes lēmumu Liepājas zeltkaļa J. G. Ernsta (J. G. Ernst) sūdzības lieta¹⁴. Viņš bija uzrakstījis sūdzību par Rīgas virpotāju Rīmsu (Rienuss) par to, ka tas Rīgas gadatirgā konfiscējis Ernstam izmācīta izstrādājumus 30 rubļu vērtībā, jo tie nāgināti pārdot nelikumīgi pēc tirgus slēgšanas. Rīgas rāte bija atzinusi, ka virpotājs rīkojies pareizi un sūdzība bijusi nepamatota.

Stiprāti aizstāvēja pasūtītāju intereses. Zeltkaļi nedrīkstēja strādāt ar "sliktu" sudrabu, t. i., ar zemas proves materiālu. Iepējās vēl līdz 19. gs. meistari strādāja ar provi 12 lotes (750/1000 sudraba). Ja zeltkaļis strādāja ar zemas proves sudrabu, eltermanim bija tiesības izgatavot priekšmetu salauzt, atstājot pusi sudraba cunftei, bet otru pusi atdeva meistaram. Bija iespēja izmantot arī tādu materiālu, kas sastāvēja no sakausētām sudraba vai zelta monētām. Tās vajadzēja sakausēt rūpīgi, lai smēds nesajauktos zemākas proves monētas ar augstākas proves monētām (3. §)¹⁵. Zeltkaļi nedrīkstēja savos darbos izmantot misiņu un ar to aizstāt dārgmetālus (6. §). Darinot gredzenus, aproces, ķēdes un citus izstrādājumus, nedrīkstēja pielietot krāsu, kas varētu imitēt apzeltīšanas efektu. Strādājot ar nevērtīgu materiālu, zeltkaļis riskēja pazaudēt savu vietu cunftē. Zeltkaļi parauti strādāja ar materiālu, kas bija iegūts, sakausējot monētas, tāpat ar materiālu, ko deva pasūtītāji, kā arī ar sudrabu un zeltu, kas bija iekrājis cunftes lādē. Tur glabājās arī tāds dārgmetāls, kam nebija noskaidrots saimnieks, kā arī konfiscētais sudrabs un zelts. Cunftes lādē nonāca arī tāds materiāls, kurš pie amatnieka bija nokļu-

vie apšaubāmā ceļā, t. i., zagts vai slepeni piegādāts (24.6).

Tirgotāji ievēda sudrabu no Vācijas, Francijas un Polijas, zelts nāca no Āfrikas. 1668. gadā Kurzemes hercogs Jēkabs Norvēģijā iekārtoja dzelzs, svina, alvas un sudraba raktuves, kuras tika likvidētas tikai 17.gs. beigās. Hercogs Frīdrihs Kazimīrs mēģināja atrast sudrabu Kurzemē¹⁶, taču sudraba vietā atrada tikai zvirgzdus.

Pēc meistara nāves viņa atraitne mantoja darbnīcu. Viņai bija tiesības turpināt tās darbu, pieņemot darbnīcas vadītāju. Tā 1806. gadā mirušā Kārļa Heinriha Hartunga (Karl Heinrich Hartung) atraitnes darbnīcu vadīja Otto Ernests Bolcs (Otto Ernst Boltz)¹⁷, kurš 1811. gadā salaulājās ar viņas meitu Zuzannu Doroteju Hartungu un tādējādi kļuva par darbnīcas īpašnieku. Amatnieku aprindās šādas lēmības notika bieži, jo pārā paras i nāca darbnīca un darba rīki.

Ārāgu nobeigumā minēts, ka hercogam bija tiesības piešķirt atļauju kādam zeltkalim nodarboties ar amatu, cunftē neiestājoties¹⁸. Šādus meistarus sauca par hercoga "galma zeltkaljiem", bet vienlaikus bija norādīts, ka darbā un sadzīvē viņiem jāievēro statūti. Liepājā līdz 1788. gadam strādāja hercoga "galma zeltkalis" Martins Krīgers (Martin Krüger). Uz visiem darbiem blakus meistara atzīmei viņš iespieda hercogistes gerboni. 1788. gadā pēc viņa nāves atraitne Marija Elizabete turpināja vadīt vīra darbnīcu ar zelta un darbnīcas meistara Georģa Didriha Jēkela (Georg Diedrich Jäckel) palīdzību līdz viņa nāvei. Jekels uz saviem darbiem iespieda Krīgera meistara zīmi un hercogistes gerboni. 1793. gadā Jekels dāvinājis zeltkalju būvītes pokālam savu piekariņu, taču viņš nav minēts Lielās Gildes locekļu sarakstā¹⁹.

Zeltkaljiem bija stingri jāievēro statūtu noteikumi. Par to, lai cunftē būtu kārtība, rūpējās vecākais - eltermanis, ko ievēlēja meistaru kopapulcē uz četriem gadiem. Viņam bija tiesības sodīt zeltkaljus par pārkāpumiem. Eltermanis uzmanīja, lai sodi tiktu maksāti noteiktā laikā²⁰.

Ja sodītāis meistars, zellis vai mācēklis centās izvairīties no maksāšanas, tad eltemanis drīkstēja izslēgt viņu no cunftes, līdz vainīgais parādu nomaksāja. 17. gs. Liepājas tirdzniecības un amatniecības noteikumus pārraudzīja Ēim nolūkam speciāli izveidota komisija ar nosaukumu "Wette"²¹. Tā sastāvēja no priekšsēdētāja, Lielās gildes vecākā un Mazās gildes vecākā, kā arī no diviem pilsoņiem.

17. gs. beigās un 18. gs. sētkalu cunftes meistari bija pārtikuši pilsoņi, kuriem piederēja sava māja, darbnīca. Cunftē rūpējās ne tikai par materiālu sagādi, izstrādājumu skaistumu un kvalitāti, bet arī atbalstīja savus biedrus trūkumā un slimības gadījumā. Ja kāds no "brāļiem" mira nabedzībā, no cunftes lādes izsniedza naudu bērniem, tāpat gādāja par atraitnēm un bērniem.

16. gs. sākumā Kurzemi postīja Ziemeļu karš. Kara darbības sekas rezultātā izcēlās mēris, kas plosījās līdz 1711. gadam. Tas šoreiz bija vēl šausmīgāka nekā 1646. un 1661. gada vārģa. Vācu baznīcas draudze zaudēja 700 cilvēkus, t. i., aptuveni vienu trešdaļu no pilsētas vācu tautības iedzīvotājiem. Letviešu draudzē nomiruši vairāk par 5 000 cilvēkiem²². Par mēra upuriem kļuva daudzi amatnieki.

Posta sekas tomēr drīz tika pārvarētas. 18. gs. 30. gados Liepāja iegāja jaunā posmā, kas raksturīgs ar tirdzniecības un amatniecības atjaunošanos. Bija pabeigti ostas izbūves darbi, kas noslēdzās 1737. gadā, kad uzbūvēja molu. Tagad ostā varēja iebraukt lielie kuģi. Pieauga tirdzniecības apgrozījums caur Liepājas ostu. Šajā laikā pilsētā darbojās 48 firmas, kas tirgojās ar ārzemēm²³. Vairojās pilsētas vizuālā seja.

18. gs. 60. gados Kurzemes hercogs E. J. Bīrons izdeva vairākas pavēles ar mērķi uzlabot meistaru izstrādājumu kvalitāti, vajināt cunftes dzelzaino noslēgtību, palielināt amatnieku skaitu. 1765. gada 13. martā hercoga pavēle Liepājas birģeriem un rātes kungiem atcēla noteikumu par ierobežotu zālņu un mācēkļu skaitu meistars darbnīcā. Turpmāk viņu daudzumu darbnīcā varēja regulēt pats meistars, izejot no

savām iespējām un nepieciešamības²⁴. Otra hercoga pavāle aicināja amatniekus veltīgi neiztērēt savus līdzekļus, rīkojot lielās dzīres sakarā ar zoliju iecelšanu meistaru kārtā. Parasti sekas šādām dzīrēm bija smagas perdū naetas. Hercogu pavēlēja dzīres turpmāk nerīkot²⁵, bet naudu izlietot savas darbības paplašināšanai. Neskatoties uz hercoga rīkojumiem, cunīte palika slēgta. Vienlaicīgi cunīte varēja strādāt tikai divi meistari.

18. gs. beigās Kurzemes hercogiste nonāca ekonomisko un politisko pretrunu krustpunktā. Tās iekārta bija vēsturiski novecojusi. 18. gs. beigās augstāko pakāpi sasniedza Kurzemes muižnieku cīņa ar hercogu par varu. Muižnieki iesniedza Polijas karalim Kurzemes hercogistes vaists iekārtas un ekonomiskā stāvokļa rekturojumu un lūdza nosīnāt vai pilnīgi likvidēt hercoga varu. Pēcuga pilstnieku neapmierinātība ar muižnieku varu. Lai pilsētas varētu attīstīties, vajadzēja reformas, kas sekotn amatniecības paplašināšanos, manufaktūru veidošanos, tirzniecības apgrozījumu pieaugšanu.

1790.gadā izveidojās Kurzemes hercogistes pilsetu pilsonības savienība, t.e. Nemnieku savienība, kura centās panākt pilsētas pārvaldes reformas, lūdza tiesības piedalīties landtāgos un nomāt muižas. Tā kā savienība cīnījās par tirgotāju interesēm, tad no tās atdalījās amatnieki un izveidoja savu savienību. Jelgavā un citās pilsētās notika amatnieku nemieri.²⁶ Izcēlās zemnieku nemieri, kurus pamudināja 1794.gadā Polijā notiekošā Tadeuša Koctjuško sacelšanās. Konfederātu spēki 23. maijā ieņēma Liepāju un poļu nācijas vārdā pasludināja dzimtbūšanas atcelšanu. Hercogistes saimnieciski politiskās sistēmas krīze, nesaskaņas starp hercogu un muižniekiem, valsts iekārtas nesabalansētā struktūra un notikumi Polijā sekēja Kurzemes hercogistes orientēšanos uz Krievijas impēriju. Pēc Polijas trīsās dalīšanas 1795. gadā Kurzemes hercogisti iekļāva cariskās Krievijas sastāvā.

Pārmaiņas, kas virvoja politiskajā dzīvē, visai maz tomēr ietekmēja Kurzemes pilsetu saimniecību. Valdība aiz-

deva nekādus svarīgus likumus, kas mainītu pilsētas satversmi. Krišnas II izdotais 1795. gada likumu krājums "Pilsētas likumi" ienesa nelielas korekcijas cunftu tiesībās. Cunftēs bez vācu tautības amatniekiem varēja uzņemt arī krievus. Slēgtā cunftes sistēma saglabājās vēl līdz 1866. gadam. Par to liecina Kurzemes guberņas valdības 1825. gada 30. oktobrī apstiprinātā Liepājas zeltkaļu cunftes otrā šrēģe, kurā teikts, ka pilnībā paliek spēkā 1699. gadā pieņemtie statūti²⁷. Arī turpmāk bija jāievēro un jārespektē pirmo statūtu noteikumi, kas aptvēra zeltkaļu darba organizāciju, apmācības sistēmas un kvalitātes prasības, kā arī noteica meistaruru skaitu cunftē, tāpat morāles un ētikas normas. Jāsecina, ka nev notikusi cunftu sistēmas vājināšanās, kā tas varētu likties 19. gs. Eiropas attīstības kontekstā. Cunftē drīkstēja vienlaicīgi strādāt tikai četri meistari. Tomēr guberņas priekšniecība atstāja sev tiesības nākotnē saskaņā ar pieprasījumu palielināt meistaruru skaitu.²⁸

Līdz 19. gs. vidum saglabājās prasība par zeltu ceļošanu, gar ar piebildi, ka pietiek, ja zeltis iepazīstas ar vienu galvaspilsētu, guberņas vai ostas pilsētu²⁹, lai iegūtu pieredzi, izbēgtu no provinciālisma, apgūtu laikmetīgas formas un modernus dekorus.

Jaunie statūti nedaudz atviegloja meistardarbu instrādāšanas noteikumus. Meistardarbu varēja izgatavot pēc savas izvēles, vienojoties ar eltermani. Par atrastajiem trūkumiem "meisterstīķi" bija jāmaksā soda nauda, kuras summa nedrīkstēja būt lielāka par 6 rubļiem³⁰.

1840. gada 27. novembrī Krievijā apstiprināja nolikumu par sudraba provēšanu un proves palātām, bet tā paša gada 12. decembrī senāta pieņēma lēmumu par spēkā esošajiem dārgmetālu proves noteikšanas un zīmogošanas kārtības noteikumiem. Saskaņā ar lēmumu turpmāk Baltijas guberņā bija jāstrādā ar sudraba provi 84 zo.otpiki jeb 14 lotes. Kurzemē vēl ar zemo provi 12 lotes atļāva strādāt līdz 1843. gada 1. jūnijam³¹. Liepājas Vēstures un mākelas muzeja cunftu poķālu piekarī, kolekcijā atrodas Liepājas meistaruru darināti

piekariņi ar zemo provi vēl no 1853., 1855., 1864. un 1878. gada³², kas ļauj domāt, ka Liepājas zeltkariņi ignorēja liumu par provies izmaiņām un pilsētas valde neizdeva aizliegumu strādāt ar l'lotas sudraba provi. Uz šīm izstrādājumiem uzspiesto provies zīņu formu atšķirības liecina, ka meistari paši ir domojuši savus darbus. Tikai gadsimta otrā pusē Liepājas meistaru vārdi atrodami Jelgavas Vietsējas provies palātas registros un Rīgas apgabala provies palātas dokumentos.

Rezultātā līdz 19. gs. vidum saglabājas cunftu darbības pamatprincipi - radīt vienādus ražošanas un izstrādājumu realizācijas apstākļus, maksimāli ierobežot konkurenci, kā arī saskaņot cunftu un pārējo sabiedrības locekļu intereses.

- 1 Liepājas 300 gadu jubilejas piemiņai 1925. - Liepāja, 1925. - 17. lpp.
- 2 Ozoliņa Dz. Liepājas pilsētas pašvaldība, 1877 - 1913. - R., 1990. - 31. lpp.
- 3 LVLM, inv. Nr. LM 7690 /J.Šmite dienasgrāmata, 155. - 156. lpp./.
- 4 Ozoliņa Dz. Liepājas pilsētas pašvaldība. - 38. - 39. lpp.
- 5 Spehr E. P. Libaus Bürger und Einwohner von 1600 bis 1700 // Libauscher Kalender. - 1911. - S. 118.
- 6 Seuberlich E. Beiträge zur Geschichte den baltischen Goldschmiede. - Rīga, 1911. - S. 203.
- 7 Turpat. - 202. - 203. lpp.
- 8 Die Schragen der Goldschmiedeamtes zu Mitau // Dennenberg E. Das Mitausche Goldschmiedeamt. - Mitau, 1905.
- 9 Sauberlich E. Beiträge zur Geschichte... - S. 203. - 207.
- 10 Turpat. - 204.-206. lpp.

- 11 Die Schragen... - § 9.
- 12 Liepājas 300 gadu jubilejas piemīnai ... - 17. lpp.
- 13 Die Schragen... - § 23.
- 14 LVVA. - 749. f. - 4. apr. - 736. l. - 4. lp.
- 15 Die Schragen... - § 3.
- 16 Vilīte V. Kuldīgas sudrabiņi // Mate iāli feodālisma
posma Latvijas mākslas vēsturei. - R., 1989. - 4. laid. -
91. - 116. lpp.
- 17 Seuberlich E. Beitrage zur Geschichte... - S. 205.
- 18 Die Schragen... - § 21.
- 19 Lancmanis I. Liepāja no baroka līdz klasicismam. - R.,
1984. - 197. - 198. lpp.
- 20 Die Schragen... - § 22.
- 21 Liepājas 300 gadu jubilejas piemīnai... - 17. lpp.
- 22 Turpat. - 22. lpp.
- 23 Lancmanis I. Liepāja no baroka līdz klasicismam. -
66. lpp.
- 24 LVVA. - 27. f. - 1. apr. - 156. l. - 19. lp.
- 25 Turpat. - 21. lp.
- 26 Strods H. Kurzemes kroņa zemes un zemnieki 1793 - 1861. -
R. - 1987. - 15. - 16. lpp.
- 27 Reglement für das Amt der Gold- und Silber - Arbeiter in
Libau vom Jahre 1825 // Seuberlich E. Beiträge zur
Geschichte... - S. 186.
- 28 Turpat.
- 29 LVVA. - 2713. f. - 1. apr. - 159. l. - 66. lp.
- 30 Reglement für das Amt... - S. 186.
- 31 Vilīte V. Jauni materiāli par Jelgavas sudrabiņu darbi-
bu 17. - 19. gs. // Materiāli feodālisma posma Latvijas
mākslas vēsturei. - R., 1987. - 2. laid. - 79. lpp.

32 LVMM, inv. Nr. LM 1260; 1252; 1272; 1255; 1254

Sīksinājumi

LVMM - Liepājas vēstures un mākslas muzejs.

LVVA - Latvijas Valsts vēstures arhīvs.

LIEPĀJAS MEISTARU LĪMES

1. Liepājas pilsētas zīme.
2. Liepājas pilsētas zīme.
3. Johans Ernests Vite (Johann Ernst Vitte) 1713 - 1740
4. Andreass Lidbergs (Andreas Liedberg) 1732 - 1741
5. Bernhards Reishofs (Bernhard Reichhoff) 1737 - 1746
6. Bernhards Reishofs 1737 - 1740
7. Bernhards Reishofs 1737 - 1746
8. Johans Heinrihs Meijers (Johann Heinrich Meyer) 1718 - 1788
9. Johans Heinrihs Meijers 1718 - 1788
10. Johans Kristians Bīks (Johann Christian Bick) 1728 - 1755
11. Johans Kristians Bīks 1723 - 1755
12. Johans Heinrihs Meijers 1718 - 1788
13. Johans Heinrihs Meijers 1718 - 1788
14. Martins Kriģers (Martin, Martin Krüger) 1750 - 1788
15. Martins Kriģers 1750 - 1788
16. Johans Karls Kristofs Lorencs (Johann Karl Christoph Lorenz) 1759 - 1834
17. Johans Vilhelms Švarcs (Johann Wilhelm Schwarz) 1793 - 1814
18. Nikolaus Fromms (Nicolao. Fromm) 1806 - 1813
19. Nikolaus Fromms 1806 - 1813
20. Kristofs Vilhelms Štroms (Christoph Wilhelm Strohm) 1798 - 1810
21. Johans George Vilhelms Šulcs (Johann Georg Wilhelm Schultz) 1809 - 1825

1.

2.

3.

7.

4.

8.

5.

9.

6.

10.

LC

11.

12. *Long*

16.

IHM

12.

WS

17.

IHM

13.

E-ROH

18.

M-K

M-K

14.

NE

19.

M-K

15.

CS

20.

Schultz

24.

LORENTZ

12

LORENTZ

26.

IGWS

22.

LORENTZ

12

27.

Gaßner

23.

Götte

28.

F. H. B.

12

24.

HG

12

29.

Gaßner

12

25.

IP

31.

Helicoides

12

32.

12

32.

12

33.

22. Johans Georgs Vilhelms Šulcs	1809 - 1825
23. Kristofs Heinrihs Vilhelms Gempers (Christoph Heinrich Wilhelm Gemper)	1818 - 1836
24. Johans Kārlis Benjamins Meijers (Johann Karl Benjamin Meyer)	1805 - 1846
25. Teodors Samuēls Kaspari (Theodor Samuel Caspari)	1811 - 1876
26. Johans Georgs Lorencs (Johann Georg Lo- rentz)	1823 - 1867
27. Johans Georgs Lorencs	1823 - 1867
28. Heinrihs Vilhelms Golcs (Heinrich Wilhelm Goltz)	1812 - 1888
29. Heinrihs Vilhelms Golcs	1812 - 1888
30. Šneiders (Schneider)	1825 - 1836
31. Johans Jēkabs Pfeifers (Johann Jacob Pfeifer)	1831 - 1859
32. Sudraba prove 750/1000 tira sudraba	
33. Sudraba prove 750/1000 tira sudraba	

T. Aleksejeva

JELGAVAS "NEVĀCU" AUDEŽI 17. - 18. GS.

/NO LVVA MATERIĀLIEM/

Latvijas pilsētu "nevācu" amatniecības jautājumi vēlā feodālisma laikā nav vēl pietiekoši izpētīti. Sevišķi tas attiecas uz Kurzemi. Tāpēc ir lietderīgi ieviest vēsturiskajā apgrozībā un izanalizēt jaunus arhīva materiālus, kuri kopā ar jau zināmajiem avotiem¹ var paplašināt mūsu priekšstatus par etnosociālo un ekonomisko procesu gaitu minētajā laikā posmā Kurzemes hercogistes galvaspilsētā Jelgavā.

Audēju amata izvēli par analīzes priekšmetu noteica tas, ka tā saucamais "nevācu", tas ir, vietējais komponents, minētajā amatā Jelgavā dominēja visā vēlā feodālisma laikā un organiski iekļaujas Latvijas pilsētu tam laikam raksturīgajā rietumeiropiskajā cunftu sistēmā. Vietējo un Rietum-

eiropas komponentu izpāte Kurzemes amatniecībā minētajā periodā ir ļoti svarīga, jo tā atvieglo kultūras ietekmju ceļu un dažādu kultūras impulsu savstarpējās mijiedarbības izpratni.

Rietumeiropisko cunftu sistēmu pilsētās un vietējās amatniecības prasmi laukos nešķīra necaurejama siena, kā to savā monogrāfijā parāda A. Alsups, runājot par cunftu zeļļu ietekmi uz latviešu amatniekiem laukos².

Tāpat kādu konkrētu faktoloģisko materiālu par doto tēmu dod LVVA fondi? Ļoti informatīvs ir materiāls fondā "Jelgavas Mazā gilde un cunftes" (6904. fonds), taču diemžēl tā skaits nav liels. Praktiski tās ir tikai dažas lietas. Atļausimies pārskatīt tradīciju un sākt apskatu no hronoloģiski jaunākiem dokumentiem, pakāpeniski pārejot uz senākiem materiāliem. Ir saglabājusies "vietšjo" (einheimische) Jelgavas audsju 1798. gada rekrūtšu nodevu saraksts. No saraksta redzam, ka vietšjo audsju cunftē šai laikā ir 29 cilvēki (14 no tiem ir meistari: Antons Bergs, eltermanis Johans Eke, Jēkabs Bergs, Jēkabs Jēkabsons, Pēteris Jansons, Johans Georgs Freimanis, Mārtiņš Freimanis, Johans Erbs, Janis (Janne) Buholcs, Andrejs Mihailovskis, Ērmanis Juškēvičs, Vilhelms Fogelis, Matīss Groijers un kāds Rozenbahs; 7 zeļļi: Andrejs Vāvere, Kristaps Riters, kāds Janis (Janne) bez uzvārda, A. Mihailovska zeļļis bez uzvārda, kāds Ludvigs (bez uzvārda), kā arī Rozenbaha zeļļi Johans Šlejs un Gotfrīds Volfs³. Pārējie seši ir meistaru picaugušie dāli, kuriem bija zeļļu tiesības.

Kas attiecas uz "vietšjo" Jelgavas audsju cunftes nacionālo sastāvu⁴, tad jādomā, ka tas bija jaukts. Par to liecina ne tik daudz uzvārdi, kuri, kā zināms, feodālās pilsētas apstākļos ne vienmēr izmantojami kā nacionālās piederības kritēriji⁵. Šim nolūkam nepieciešami papilddati. Ir piemēram, saglabājusies Jelgavas Akadēmijas sīnēšanas skolotāja Kitnera (Küttner) galvojuma kopija ar iepriekšminētā Rozenbaha biogrāfiskajiem datiem, no kuriem var secināt, ka viņš ir vācietis⁶.

Vāciešu piedalīšanās latviešu cunftes darbā nerada nekādu izbrīnu. Šāda parādība ir labi zināma no Rīgas cunftes amatniecības vēstures, kura liecina par to, ka vācieši 17. gs. labprāt iestājas latviešu cunftēs, jo tur bija vieglāk kļūt par meistaru⁷. Turklāt Jelgavā vispār vācu audēju cunftes nebija. Šis fakts radīja nopietnas problēmas iecelšanai audēju meistariem, kurus tie centās atrisināt dažādā veidā. Tas pats Rosenbahs sākumā mēģināja atvērt ārpuscunftes darbnīcu⁸ "aiz pilsētas robežas, pie kanāla, Dobeles vārtu rajonā", bet cieta neveiksmi sadursmē ar "vietējo" audēju cunftes meistarū organizētu pretestību. Vairāku hercoģu kamerei adresētu sūdzību rezultātā viņiem izdevās panākt Rosenbaha patstāvīgas darbības aizliegumu (1794. gada 18. maijā)⁹, un 1798. gadā mēs redzam viņu jau cunftes sastāvā¹⁰.

Jāatzīmē, ka Jelgavas "vietējo" audēju cunfte ne vienmēr piekrita vācu audēju iekļaušanai savā sastāvā. Par to liecina nercoga kameras rezolūcija (1722. gada 11. marta) vācu audēja A. Zommerfelda sūdzībā, kurā teikts sekojošais: "... tā kā Jelgavā nav vācu audēju cunftes, tad viņam (A. Zommerfeldam - T. A.) ... ir atļauts kļūt par vācu audēju cunftes meistarū Liepājā, paturot Jelgavā par savu dzīvesvietu"¹¹. Tā kā Zommerfelds nesīdās izpildīt šo lēmumu, tad 1773. gadā kamera viņu bridināja vēlreiz¹².

Bez augšminētajiem faktiem ir zināmi vēl divi līdzīgi gadījumi. 1775. gadā "nevācu" meistari sūdzas par kādu Moskusu (Moscus), droši vien vācieti pēc tautības, kādreizējo pilsētas skrīverī, kurš ap 1772. gadu atstāja savu amatu un kļuva par audēju¹³. Sūdzībā ir teikts, ka Moskusam esot zēli un ka viņš tirgojoties ar vadmalu gandrīz vai līdz Hamburgai¹⁴. Otrs gadījums ir 1793. gada sūdzība pret tirgotāju Himmelreihu un viņa palīgu Hildebrantu par kāda vārda neno-saukta bitnieka vadmalas slēpšanu¹⁵.

Kameras lēmumi par šīm sūdzībām nav zināmi, bet rodas iespaids, ka Jelgavas "nevācu" audēju cunfte prata veiksmīgi aizstāvēt savas privilēģijas visa 18. gs. gaitā. Par to liecina arī cunftes noteikumi (Schrāgen), kuros ir teikts

par cunftes "neapstrīdamām tiesībām konfiscēt bitnieku darbu"¹⁶.

Viņpār "nevācu" audsju cunftu sūdzību skaits par privilēģiju pārkāpumiem nav liels, salīdzinot ar daudzu līdzīga rakstura sūdzībām citu specialitāšu amatnieku cunftēs. Ir zināms, ka cunftu amatnieku un bitnieku cīņa 17. - 18. gs. ir raksturīga iekšējai Baltijas pilsētu dzīvei. Šajā laika posmā šī cīņa ir fiksēta kā nelielās pilsētās (piemēram, Cēsis), tā arī lielajos amatniecības un tirdzniecības centros (Rīgā, Jelgavā), tieša, nevienāda pakāpē. Tā A. Zeida un T. Zeids savos pētījumos par amatniecību feudālisma posmā Cēsis min šuvēju meistarū cīņu ar bitniekiem¹⁷. Pēc autoru domām, Cēsis bitnieku vajāšana bija mazāka, nekā, piemēram, Rīgā vai Jelgavā, tomēr autori rāda šīs parādības universālo raksturu, atzīmējot, ka 18. gs. bitnieki Cēsis galvenokārt bija latvieši¹⁸.

Kas attiecas uz Rīgu, tad cunftu amatnieku un bitnieku konkurence šeit bija krasi izteikta visā minētā perioda gaitā. Par to liecina, piemēram, Rīgas zeltkaļu cunftes vairākkārtējās sūdzības par bitniekiem kā 17. gs., tā arī 18. gs.¹⁹ Aša konkurence raksturīga arī attiecībām starp mūrnieku un namdarū cunfti un tā pašā amata bitniekiem²⁰. Rīgas šuvēju cunftes meistari cīnījās ar bitniekiem jau no 17. gs. pirmās puses²¹, kā liekas, bez redzamiem panākumiem, jo arī 18. gs. beigās (1789. g.) savā kārtējā sūdzībā administrācijai tie min jau vairāk nekā 30 bitniekus²². Savukārt kurpnieku cunftes meistars tajā pašā gadā sūdzas par 246 (!) bitniekiem²³.

Atgriežoties pie audsjiem, jāsaka, ka Rīgā arī starp šo cunfti un bitniekiem bija raksturīga asa konkurence. Ir saglabājusies sūdzība sviedru ģenerālgubernatoram par Rīgas bitniekiem, kur tai 1692. gadā vien minēti 11 bitnieki - audsji, galvenokārt latvieši (Milgrāvja Kubule u.c.)²⁴.

Līdzīgu cunftu meistarū un bitnieku konkurenci vajadzētu sagaidīt arī Jelgavā, un, patiešām, te tā izpaudās ļoti spilgti. Tas redzams no L.Slokas publicētā hercoga

Pētera 1778. gada rikojuma, kur, atbildot uz daudzām sūdzībām, lauku amatniekiem aizliedza analogu reāžojumu izgatavošanu²⁵. Līdzīgs rikojums tajā pašā gadā ir zināms arī attiecībā uz pilsetās sedliniekiem-bitniekiem²⁶.

Asa konkurence un sīva cunītu meistaru un bitnieku cīņa raksturīga arī citiem Jelgavas amatniekiem vēl feodālisma laika posmā, kad šī parādība kļuva masveidīga²⁷. Acīm redzams ir fakts, ka cunītes, kā to apgalvo arī A. Bīrons un V. Dorošenko, bija "tikai viena no toreizējām rūpniecības formām"²⁸, par otru formu, bez šaubām, jāuzskata bitnieku darbs.

Uz šā fona nelielais Jelgavas "vietējo" audēju cunītes meistaru sūdzību skaits pret bitniekiem liekas visai divains. Šādā sakarībā svarīgs ir jautājums par Jelgavas latviešu tautības audēju-bitnieku esamību vispār, - 69o4. fonda materiālos tie it kā neparādās. Acīm redzot būtu nepareizi domāt, ka Jelgavā viņu nebija. Jelgavas Mazās gildes un cunītu fonda vienkārši šo faktu neatspoguļo lietu nelielā skaitā dsj. Un tiešām, caurskatot oīus fondus, tai skaitā arī Kurzemes hercogu arhīva fondu, izdevās atrast interesantas papildziņas. Tās ir Jelgavas audēju cunītes meistaru 1733. gada 29. maija un 21. jūlija sūdzības pret bitniekiem ar to pilnu uzskaitījumu. Izrādās, ka tie bija diezgan liela skaitā - lo cilvēku bez jau minētā vacieša Zommerfelda²⁹; divi no tiem bija lietuvieši³⁰, pārējie, liekas, latvieši. Pēdējo sastāvs arī nav viendabīgs. To vidū nosaukte bijušais Jelgavas audēju cunītes eltermana māceklis Indriķis, tās nosmā - juridieki brīvs cilvēks. Tādi (diemžēl bez uzvārda) sarakstā ir vēl divi: "kāds, kas dzīvo... tilta šajā pusē pie kalēja Zēģes"³¹ un "kāds, kas dzīvo... Meijera krogā pie Svētes (upes - T.A.)"³². Pārējie pieci ir domēģu muižās Svirlaukā un Vircovā pierakstītie zemnieki³³, kuri dzīvo Jelgavā vai Jelgavas apkārtnē.

Vērtīgas ir ziņas par katras audējān piederošo aužamo stellu skaitu. Kopā to ir 30 gabali. Tā kā ir zināms, cik cilvēku vajadzībām var pastārdāt viens audējs, strādājot uz vienān stellān, pētīnieki ir mēģinājuši izdarīt dažus aprēķinus³⁴, tomēr jābūv piesardnīģān ar vi. tāleģošām

slēdzieniem, jo lauku cilvēka un pilsētnieka pieprasījumi pēc audzēju ražojumiem ir tomēr stipri atšķirīgi.

Svarīgi ir konstatēt pašu faktu par "nevācu" bitnieku aušanas pastāvēšanu Jelgavā vēl feodālisma laika posmā un detalizēti izskatīt tās struktūru. Mēs redzam, ka bitnieku amatniecības formas ir dažādas: starp amatniekiem ir kā juridiski brīvi cilvēki, tā arī domēņu muižām pierakstītie zemnieki.

Gribētos tuvāk pakavēties pie šīs otrās bitnieku amatniecības formas, jo LVVA fondos atrodas interesanti papilddati par šo jautājumu. Runa ir par augšminētajiem hercoga domēņu muižu zemniekiem, kuri apmetas uz dzīvi Jelgavā un kuriem piederēja zināms skaits aušamo steļļu. Bieži tie dzīvoja tā saucamajā "Hercoga sloboda"³⁵. Tā ir Jelgavas teritorijas daļa, kas stiepjas gar hercoga Jēkaba laikā būvētajiem pilsētas vaļņiem (no Masajiem līdz Ezera vārtiem³⁶) un atradās hercoga administrācijas uzraudzībā. Ir saglabājušies hercoga administrācijas pārskati par šajā teritorijā atrodošos sēmes gabalu vai māju renti. Bez finansiāla rakstura informācijas pārskati bieži satur arī īsus biogrāfiskus datus par iedzīvotājiem. To vidū parādās arī audzēji. Tā kā tie ir samērā neliels skaits, atļausimies citēt attiecīgas pārskatu daļas pilnībā:

1. "Jurgens Bojs (Boy) - vecs "nevācu" audzējs, dzīvo pirmajā vaļņu rondelī (Rondel) pie pilsētas vārtiem. Māju nopircais 1699. gadā no hercoga "nevācu" namdara Mārtiņa Luderta. Maksa 2 dālderus gadā (sēmes renti - T. A.). Nodevu parāde ir par 6 gadiem"³⁷ (dati par 1706. gadu). 1708. gadā par to pašu audzēju ir teikts: "Enuda nesamaksāja nabadzības dēļ. Ja nesamaksā līds nakošajiem Jāņiem ("Johannis"), tiks izlikts..." Šis cilvēks nekad nesamaksāja savu parādu. Viņš mira lielā mēra laikā kopā ar savu gļāmi, bet viņa mājā ienāca kāds cits audzējs, kuru vārds nav zināms ("von einen anderen Weber bewohnt")³⁸.

2. "Kopš 1697. gada "nevācu" audzējs Johans Krāmers"³⁹ ... aizņem māju kopā ar kādu ratnieku. Pirms 9 gadiem (t.i.,

tajā pašā 1697. gadā - T. A.) nodeva hercogam linaudeklu 3 pošu kopsvarā⁴⁰ (t. i., ap 25 kg - T. A.) vai 120 olekšu garumā⁴¹ (t. i., ap 7½ metriem - T. A.), 3 olekstis par 6 grašiem" (dati par 1706. gadu). 1708. gadā par abiem ir teikts: "Veci, trūcīgi cilvēki, dzīvo lielā nabadzībā, nomicīti no pastāvīgām karaspēka daļu izmitināšanām..."⁴² Tālāk seko 1711. gada ieraksts: "Mēra laikā norīta kopā ar ģimenēm..."⁴³.

3. "Nevācu" audējs Toms Raže⁴⁴. 1692. gada 31. martā hercogs tam ir devis atļauju celt māju. Strādājis hercogam, paziņojis, ka iesniedzis atskaiti par padarītiem darbiem. Par visu laiku nodevis diegus 3 pošu kopsvarā, no kuriem no austas 120 olekstis linaudekla, 6 graši par oleksti. Kvīts par minētajiem darbiem nav. Viņam jāmaksā zemes rente par 14 gadiem (t. i., no 1692. gada) (1706. gada ieraksts).

Šis cilvēks arī mirst mēra laikā⁴⁵ un viņa vietā ieņāk kāds audējs Jomings (Joming)⁴⁶.

Tālāk sarakstos parādās vēl viens audējs Johans Vike (Wicke) (1728. - 1729. g.)⁴⁷ un kāds audējs Jansons, kurš dzīvo Miķeļa mājā uz valņa⁴⁸ (1746. - 1747. g. saraksts).

Par "nevācu" audējiem, kas strādāja hercoga vajadzībām laikā pēc 1747. gada, sarakstos ziņas pagaidām neizdevās atrast. Rodas iespaids, ka hercoga galvā nebija pieprasījuma pēc viņu produkcijas. Tas varētu būt saistīts ar Erneta Johana Birona izsūtīšanu, ar hercoga Pētera galma orientāciju uz ievestiem audumiem un konjunktūras izmaiņām att. Par šīs audēju amatniecības apakšformas trūkumu 18. gs. otrajā pusē netieši liecina Jelgavas cunftu pārstāvju 1770. gada 10. maija kolektīva sūdzība par "hercoga amatnieku" konkurēci: tajā minēti 12 amati, bet audēju to vidū nav⁴⁹.

Taisnības labad jāatzīmē, ka augšminētajā hercoga administrācijas pārskatā vai nodokļu samaksas sarakstā par dzīvošanu hercoga teritorijā 1711. gadā ir nosaukts arī vācu tautības audējs ar piezīmi, ka viņš ir vienīgais (ein deutscher Weber, der von denen Handwerk seiner ist)⁵⁰.

Noskaidrot audēju tautību ir svarīgi tāpēc, ka tas at-

ļauj skart jautājumu par dažādu etnisko tradīciju savstarpējo ietekmēšanos amatniecībā. Diemžēl šajā ziņā arhīva materiāls sniedz maz informācijas. Jelgavas "nevācu" audēju 1653. gada Statūtos ir aprakstīta cunfītes meistaru pieprasītā audēju prasme⁵¹, kura, starp citu, gandrīz burtiski sakrīt ar Rīgas "nevācu" audēju cunfītes 1625. gada Statūtu attiecīgo pantu⁵². Taču šajos aprakstos grūti saskatīt kādu etnisko tradīciju. Drīzāk jādomā, ka runa ir par tā laika Eiropas amatniecības standartu⁵³.

Tāpēc šeit jāapmierinās ar vēsturiskā materiāla fiksiāciju, jo šajā gadījumā arī tas ir pozitīvs vēsturnieka uzdevums. Ja T. Zeīds savā laikā ar nožēlu konstatēja, ka etnogrāfu un arheologu pētījumos par amatniecības vēsturi pirmajā plānā neizbēgami izvirzās darbarīki un ražojumi, bet pats meistars it kā nobīdīts malā⁵⁴, tad arhīva pētījumos aina ir gluži pretēja, jo parasti spilgti redzams pats darinātājs.

Jāatzīmē, ka atsevišķu amatnieku vārdu un dzīves apstākļu konkrēta izpētīšana dod vērtīgu informāciju šīs parādības izpratnē. Tā, piemēram, 1727. - 1729. g. hercoga zemes gabalu rentnieku sarakstā minētais "nevācu" audējs Johans Vike⁵⁵ 1733. gada dokumentos parādās kā Jelgavas audēju cunfītes eltermanis⁵⁶. Ja izelēdzem iespēju, ka runa varētu būt par kādu uzvārda brāli, tad jāpieņem, ka iepriekšminētās "nevācu" audēju amatniecības formas Jelgavā apskatāmajā laikā pozmā varēja pāriet viena otrā vai arī vienpusīgā virzienā.

Pēc šī ienācuma, ka Jelgavas "nevācu" audēju amatniecība pastāvēja divās formās: cunfītes amatniecība un ārpuscunfītes amatniecības divās apakšformās, svarīgi ir izsekot to periodizāciju.

Jelgavas "nevācu" cunfītes audēji savu juridisko statusu ieguva 1653. gadā, kad hercoga Jēkaba apstiprināja cunfītes statūtus⁵⁷, kaut gan dokumentos ir minēti arī vēl agrāki - 1616. gada Statūti⁵⁸. Šajā sakarībā negribētos piekrist J. Juškēviča viedoklim par hercoga Jēkaba subjektīvo gribu kā Jelgavas "nevācu" audēju cunfītes uzplaukuma pamatošoni⁵⁹.

Protams, hercoga Jēkaba tieksme apgādāt savas manufaktūras ar labi apmācītiem un pie tam lēta vietējiem darbspēka meistariem ir labi zināma⁶⁰. Tomēr, runājot par Jelgavas "nevācu" audzējiem, jāatzīmē, ka tādi eksistēja arī pirms hercoga Jēkaba laikiem. Viņu pēdas ir redzamas ne tikai 17. gs. pirmajā pusē, bet jau 16. gs. beigās⁶¹. Savukārt N. Kāne apgalvo, ka tīri latviska audzēju cunfte eksistējusi Jelgavā jau 1574. gadā⁶². Tātad rodas iespāids par "nevācu" audzēju amatniecības ļoti daļām vēsturiskām saknēm pilsētā. Šis iespāids pastiprinās, ja ņemam salīdzinošus datus, piemēram, par Rīgu, kur jau 17. gs. pirmajā pusē eksistēja latviešu audzēju cunfte, statūti pat rakstīti latviešu valodā⁶³. Vēstures literatūrā pastāv domas arī par Rīgas 15. gs. vērējū brālības tīri latvisko raksturu⁶⁴.

Tallinā igāņu tautības cunftes audzēji ir minēti jau 14. gs.⁶⁵ Tātad vietējo "nevācu" cunftes audzēju pēdas konstatētas vismaz vēl pirms 1682. gada. Tieši šajā gadā tur aizliedza zemnieku bērnu (Bauernknaben) pieņemšanu cunftē⁶⁶, kas vārtēja stipri ietekmēt tās nacionālo sastāvu.

Ja salīdzinām vēl ar Gēsim, tad redzam, ka visā 1647. gadā šeit minētie cunftes audzēji bija "nevācieši" (t. i., latvieši)⁶⁷, kas 18. gs. vairs netiek novērots. Visi šie fakti, protams, ir pārāk fragmentāri, lai liecinātu par kaut kādu visām Baltijas pilsētām raksturīgu likumsakarību, runa var būt tikai par hipotēzi vai jautājuma vispārinājumu.

Attiecībā uz Jelgavas "nevācu" audzēju amatniecības otras formas - bitniecības - pirmo apakšformu (t. i., juridiski brīvu cilvēku darbu ārpus cunftes) jāseaka, ka tā, kā izrādās, eksistēja līdzās cunftes amatniecībai ilgi un pastāvīgi, tādēļ tās pastāvēšanas saknes jāmeklē tikpat dziļi kā cunftes amatniecībai un arhīva dokumenti agri vai vēl to apliecina.

Par Jelgavas "nevācu" audzēju amatniecības otru apakšformu (domēņu zemnieku un t. s. hercoga amatnieku darbu) periodizāciju jau bija runa. Šeit vēl tikai jāpiebilst (ņemot vērā vienas formas pariešanas iespēju otrā), ka šis otrās

apakšformas pārstāvji varēja palikt Jelgavā arī 18. gs. otrajā pusē un iefiltrēties "nevācu" audēju cunftē. Tieši ar to varētu būt saistīts "nevācu" audēju cuntes uzplaukums un tās locekļu samērā lielais skaits attiecīgā periodā. Jārēķinās arī ar to, ka kāda tās apakšformas pārstāvju daļa varēja aiziet uz laukiem, jo tur no seniem laikiem praktizēta aušanas prasme, papildinot to ar jauniem paņēmieniem. Tādu iespēju attiecībā uz muižu manufaktūru strādniekiem Vidzemē nenoliedz arī A. Alsupe, runājot par Rietumeiropas kultūras impulsu izplatību Vidzemē.

Dabiski, ka Kurzemei, tās politisko un ekonomisko struktūru atšķirību dēļ, varētu būt savas īpatnības. Aotmredzot tās pilsētas un, pirmkārt, hercoga rezidence Jelgava jūtami veicināja kā seno aušanas tradīciju, tā ārējo kultūras impulsu ģenerāciju un akumulāciju un apvienošanas parādībā, kas jāuzskata par Latvijas materiālās kultūras neatņemamu sastāvdaļu minētajā laika posmā.

- 1 Piemēram, publicētie Jelgavas 17. gs. iedzīvotāju saraksti (RKder W. Bürgerverzeichnisse aus dem Herzogtum Kurland. - Riga, 1939. - S. 40), informācija J. Juškoviča grāmatā (Juškovičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. - R., 1931. - 338. - 343.lpp.)
- 2 Alsupe A. Audēji Vidzemē. - R., 1982. - 12. lpp.
- 3 LVVA. - 6904. f. - 1. apr. - 77. l. - 1. lp.
- 4 1793. gada sūdzībā hercogam tā dēvēja sevi par "vietējo" latviešu audēju cunfti (LVVA. - 6904. f. - 1. apr. - 77. l. - 19.lp.), bet hercoga kameron 1733. gada 16. marta rezolūcijā tā nosaukta par "vietējo nevācu audēju cunfti" (Turpat. - 440.l. - 1.lp.).
- 5 Keplinski K. Über den ethnischen Bestand der Tallinner Handwerker im XIV Jh. // Проблемы развития феодального и капитализма. - Тарту. 1975. - С. 19.

- 6 LVVA. - 69o4. f. - 1. apr. - 77. l. - 11. lp.
- 7 Latviešu etnogrāfija. - R., 1969. - 172. lpp.
- 8 Sk. "vietējo" Jelgavas audēju sudzību hercogam 1794.gada 9. maijā (LVVA. - 69o4. f. - 1. apr. - 77. l. - 6. lp.).
- 9 Hercoga kameras rīkojuma kopija (LVVA. - 69o4. f. - 1. apr. - 77. l. - 2. lp.).
- 10 Rekrāšu nodevu samaksas saraksts (Turpat. - 1. lp.).
- 11 LVVA. - 69o4. f. - 1. apr. - 44o. l. - 1. lp.
- 12 Turpat.
- 13 Turpat. - 77. l. - 9. lp.
- 14 Turpat.
- 15 Turpat. - 17. lp.
- 16 Turpat.
- 17 Zeida A., Zeida T. Amatniecības attīstība Cēsis feodālisma laikmetā // Vēstures problēmas. - R., 1961. - 4. laid. - 1o3. lpp.
- 18 Turpat. - 113. lpp.
- 19 Seuberlich E. Beiträge zur Geschichte der baltischen Goldschmiede.- Riga, 1913. - S. 179 - 18o.
- 20 Bērziņa A. Rīgas namdari un mūrnieki XIV - XVIII gadsimtos // Vēstures problēmas. - R., 196o. - 3. laid. - 129. lpp.
- 21 Feodālā Rīga. - R., 1978. - 221. lpp.
- 22 Turpat. - 289. lpp.
- 23 Turpat.
- 24 LVVA. - 7349. f. - 1. apr. - 178. l. - 123. lp.
- 25 Sloka L. Kurzemes draudžu hronikas. - R., 1934. - 3. d. - 116.-117. lpp.
- 26 LVVA. - 69o9. f. - 1. apr. - 384. l. - 18. - 19. lp.

- ²⁷ Меллер Г. А. Архивы учреждений города Елгави (XVI в. - 1944) и их сохранность в настоящее время // Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. - Рига, 1970. с. 319.
- ²⁸ Ефрон А. К., Дорошенко В. В. Советская историография Латвии. - Рига, 1970. - С. 130.
- ²⁹ LVVA. - 554. f. - 1. apr. - 1963. l. - 554. lp.
- ³⁰ Šis fakts ir interesants pats par sevi. Laikam ir pamats domāt par pastāvīgiem lietuviešu iedzīvotājiem Jelgavā minētajā posmā. Par to liecina, piemēram, Jelgavas pilsētas Statūtu (Polizeiordnung) 1748. gada labojuma projekts, kurā pašā nosaukumā ir ieviesti divi jēdzieni: "nevācu dienesta ļaudis" (undeutsches Dienstvolk) un "lietuvieši" (Littauer) (LVVA. - 554. f. - 1. apr. - 1829. l. - 4. lp.)
- ³¹ LVVA. - 554. f. - 1. apr. - 1963. l. - 554. lp.
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat.
- ³⁴ Alsupe A. Audēji Vidzemē. - 44.lpp.
- ³⁵ J. Juškoviča termiņš (Juškovičs J. Hercoga Jēkaba laikmets... - 359. lpp.), acīm redzot, vācu apzīmējuma "Fürstliche Freiheit" burtisks tulkojums.
- ³⁶ Juškovičs J. Hercoga Jēkaba laikmets... - 358.lpp.
- ³⁷ LVVA. - 554. f. - 3. apr. - 1878. l. - 17. lp.
- ³⁸ Turpat.
- ³⁹ Turpat.
- ⁴⁰ Liespfund - livisch Pfund - pods - 8,377 kg (Kahnt H., Knorr B. BL - Lexikon: Alte Masse, Münzen und Gewichte. - Leipzig, 1986. - S. 164.
- ⁴¹ Audēju olekts - 61,0-63,0 cm (Zemzaris J. Mērs un svare Latvijā 13. - 19. gs. - R., 1981. - 183. lpp.
- ⁴² LVVA. - 554. f. - 3. apr. - 1878. l. - 17.lp.

- 43 LVVA. - 554. f. - 3. apr. - 1878. l. - 17. lp.
- 44 Turpat. - 18. lp.
- 45 Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets... - 359. lpp.
- 46 LVVA. - 554. f. - 3. apr. - 1878. l. - 18. lp.
- 47 Turpat. - 23. lp.
- 48 Turpat. - 29. lp.
- 49 LVVA. - 6904. f. - 1. apr. - 227. l.
- 50 LVVA. - 554. f. - 3. apr. - 1878. l. - 14. lp.
- 51 "... zehn Ellen klein Flächsen-Lein von besten Garn auf 60 Gänge sechs Viertel breit, wohl und fein gearbeitet, da Knoten darin zu finden wären, die man mit 2 Fingern aufheben könnte, soll er jeden 3 Groschen zur Strafe geben, soviel auch für einen Fadenbruch eines Nagels breit" (LVVA. - 4038. f. - 2. apr. - 1146. l. - 385. lp.).
- 52 LVVA. - 4038. f. - 2. apr. - 1124. l. - 31. - 32. lp.
- 53 Saja sakarība būtu, protams, vācians salīdzināt latviešu un vācu audēju cunftu darba kvalitāti un ražojumu standartus. Diemžēl vācu audēju cunftes noteikums, kuri attiecas uz to pašu laika posmu, atrast pagaidām neizdevās. Tiesa, Rīgas vācu audēju cunftes 1765. gada Statūtos minēti pavisam citi darba standarti (LVVA. - 8. f. - 1. apr. - 191. l. - 8. lp.), un tas, protams, jāņem vērā. Taču salīdzināt dokumentus ar tik lielu laika starpību nav lietderīgi.
- 54 Zeids T. Dažas Latvijas lauku amatniecības vēstures problēmas feodālisma laikmetā // Vēstures problēmas. - R., 1961. - 4. laid. - 50. lpp.
- 55 LVVA. - 554. f. - 3. apr. - 1878. l. - 24. lp.
- 56 LVVA. - 554. f. - 1. apr. - 1963. l. - 560. lp.
- 57 LVVA. - 6904. f. - 1. apr. - 76. l. - 1. lp.
- 58 Turpat. - 75. l. - 1. lp.
- 59 Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets... - 338. lpp.

- ⁶⁰Mirbach O. v. Briefe aus und nach Kurland während der Regierungsjahre des Herzogs Jacob. - Mitau, 1847. - T. 2. - S. 249.
- ⁶¹Sk.: Jelgavas 1639. gada audēju saraksti: "Bartels, Cirulis, Martiņš Krels, Klāvs Utke, Jēkabs Lats, Miķelis Silvets, Jān(is) (Rāmē), Kaspars Mīrīts, Ellis Hillebrandts, Miķel(is) Lon(e) (Rāder W. Bürgerverzeichnisse... - S. 40.
- ⁶²Kaune N. Vecā Jelgava. - R., 1939. - 8. lpp.
- ⁶³1625. gada Statūti (LVVA. - 4038. f. - 2. apr. - 1124. l.) Šis cunftes pārvācošana vēlākajā laikā posmā ir izsekota speciālajā literatūrā ļoti sīki (Feodāla Rīga. - 288.lpp) un tas nav šī raksta izpētes objekts.
- ⁶⁴Stieda W., Mettig C. Schragen der Gilden und Ämter der Stadt Riga bis 1621. - Riga, 1896. - S. 119.
- ⁶⁵Kaplinski K. Über den ethnischen Bestand... - S. 94.
- ⁶⁶Stieda W., Mettig C. Schragen der Gilden und Ämter... - S. 171.
- ⁶⁷Zeida A., Zeida T. Amatniecības attīstība Cēsīs... - 87. lpp.

V. Pāvulāne

RĪGAS TIRGOTĀJU 18. GS. PARĀDNIĒKU SARAKSTI
KĀ RĪGAS UN TĀS TIRDZNICISKĀS AIZMUGURES SAKARU
PĒTĪŠANAS AVOTS

Rīga kā viena no galvenajām Austrumeiropas eksportostām 17. un 18. gs. bija saistīta ar ļoti plašu tirdzniecisko aizmuguri, kurā ietilpa Latvijas, Baltkrievijas, daļa Lietuvas, Ukrainas un Krievijas teritorijas. Jau kopš Hanzas laikiem ļoti liela nozīme tirdznieciskajos sakaros starp Rīgu un tās arvien pieaugošo tirdzniecisko aizmuguri bija kredīttirdzniecībai. Ar 15. gs. beigām kredīttirdz-

niecībā iestājās pārmaiņas - Rīgas tirgotāji paši veirs nebrauca uz piegādes rajoniem pārdot savas preces, lai savukārt tur iepirktu lauksaimniecības ražojumus, meža materiālus un citas preces. Rīdzinieki tagad ieguldīja naudas kapitālus piegādes rajonos, tādā veidā nodibinot tajos savu kundzību¹. Naudas ieguldīšana notika divējādā veidā: 1) Rīgas tirgotājs slēdza ar kādu preču piegādātāju kontraktu par preču piegādi tuvākajā Daugavas navigācijas sezonā, izsniedzot noteiktu summu avansā (Vorschuss, zadatek). Tas bija tīri tirdznieciskais darījums, izsniegtais avanss tik tikko sedza preču transporta izdevumus, muitas maksas, meža materiāliem arī preču izstrādāšanu, sākotnējo apstrādi utt.²

2) Rīgas tirdznieciskās eizmugures iedzīvotāji, sevišķi muižnieki, bieži aizņēmas no rīdziniekiem naudu uz procentiem. Kā garantiju debitori izrakstīja parādizmi (Obligati-on) un parakstīja līgumu (Contracten) par preču piegādi kredītoram. Tā kā aizdevuma summas bija visai ievērojamas, tad šādi līgumi tika parakstīti uz vairākiem gadiem (parasti uz 3 - 6). Jāatzīmē, ka aizdoteis kapitāls gandrīz vienmēr tika izlietots neproduktīvi, tas vienkārši tika izšķērdēts. Tātad to neinvestēja ne lauksaimniecībā, ne tirdzniecībā, ne rūpnieciskajā ražošanā. Bet līgumā paredzēto preču sagatavošanai un nogādei uz Rīgu parasti vajadzēja izsniegt jaunu avansu. Rīgas tirgotāji, būdami ieinteresēti pastāvīgā preču pieplūdā, nekavējās izsniegt kredītus, tādā veidā arvien vairāk iesaistot piegādātājus parādu tīklos. Tā tie nodrošināja sev pastāvīgus preču piegādātājus un preču stabilu pieplūdi, un tas pamatojās uz principa, ka parādnieks drīkst atvestās preces pārdot tikai savam kredītoram. Šis princips tika ietverts jau pirmajos vācu - krievu līgumos, bet vēlāk tas tika noformulēts 17. gs. tirdzniecības noteikumos. Tomēr šādai praksei līdzī nāca arī negatīva parādība - Rīgas tirgotāju kapitālu "iesaldēšana" piegādes rajonos.

Kredīta saistības, parādu uzkrāšanos 17. gs. pētījis J. Jēns. Minētais autors norāda, ka galvenie kredīta "iesaldēšanas" un pieaugšanas cēloņi bija kari, saimnieciskie

postījumi kara laikā, dažādas sērgas. Poļu vēsturieki aprēķinājuši, ka kari 17. gs. vidū samazinājuši Žečpospōlitas iedzīvotāju skaitu par vienu trešdaļu. Tas pats attiecas uz Ziemeļu karu. Darba roku, vilcējspēka trūkuma dēļ zemkopība stipri sašaurinājusies un lauki aizauguši³. Šādi apstākļi nedeva iespēju parādus segt ar preču piegādēm, turklāt tai pašā laikā bija nepieciešami jauni neudas līdzekļi saimniecības atjaunošanai. Rezultātā Rīgas tirgotāji bija spiesti dot jaunus kredītus, jo pretējā gadījumā tie riskēja zaudēt visu savu ieguldīto kapitālu⁴. Bez tam jāņem vērā vēl viens moments - parādniēki nereti, lai izvairītos no kreditora, kas par precēm praktiski jau bija samaksājis, veda savas preces uz Rīgu zem sveša vārda un pārdeva tās citam tirgotājam, vai pat veda tās uz kādu citu ostu (Karaļaučiem, Klaipeņu). Turklāt vaivadi, stārsti un citas augstas amatpersonas, kas Žečpospōlitas vājās centralizētās varas dēļ bija stipri neatkarīgas, nerēķinājās ar karaļa rīkojumiem kreditoru interešu aizsardzībai.

Visu augstāk minēto apstākļu dēļ jau 1656. gadā preču piegādātāju kopējie parādi Rīgas zemniekiem pārsniedza 1 milj. dālderu. 1710. gadā parādi arī bija pāri par 1 milj., bet 1763. gadā - pāri par 1 milj. 300 tūkst. dālderiem.

Virkne jautājumu, kas saistīti ar kredīta attiecībām, vēl gaida dziļāku izpēti. Jaunus materiālus šini ziņā dod vēl neapstrādāti 1710. un 1763. gadu⁵ parādnieku saraksti, kas glabājas LVVA Rīgas rātes ārējā arhīva fondā (673. fonda 304. un 733. lieta). 1710. gadi saķerā ar jaunajiem politiskajiem apstākļiem un centieniem atjaunot kara laikā stipri panīkušo tirdzniecību, rāte uzdeva Rīgas tirgotājiem sastādīt sarakstus par preču piegādātāju parādiem. Savukārt 1763. gadā tika veikta Rīgas tirdzniecības uzlabošanas komisijas aptauja par preču piegādātāju parādiem. Katrs Rīgas tirgotājs iesniedza savu sarakstu, no kuriem tika sastādīts kopējais parādu saraksts. Diemžēl no 1710. gada arhīvā saglabājušies tikai 23 atsevišķu tirgotāju iesniegtie dati (pavisam bija iesniegts 51 saraksts), kas uzrāda tuvu 60%

(613 000 dāld.) no parādu kopsummas (1 034 649 dāld.). Turpretim no 1763.gada saglabājušies gandrīz visi saraksti (84), izņemot tikai vienu (par 9749 dāld.), kas sastāda tikai ap 0,7% no parādu kopsummas (1 317 749 dāld.)

Informācijas bagātības un nozīmīguma ziņā šie dokumenti nav vērtējami vienādi. Daļa Rīgas tirgotāju - kreditoru iesniegusi ļoti plaši sastādītus sarakstus, kuros atzīmēts gads, no kura parāds skaitās, parādnieka sociālā piederība (nereti pat visi tituli un iepemamie amati), tautība, dzīves vieta, parāda raksturs un summa. Citi tirgotāji fiksējuši daļu minēto datu, ir arī tādi, kas uzrāda tikai parādnieka vārdu un parāda summu. Tas sagādā lielas grūtības materiāla analizēšanā. Protams, daudzi parādnieki parādās vairāku kreditoru sarakstos un kādā no tiem var atrast daļu iztrūkstošo datu. Taču virkne personu sastopama tikai vienā sarakstā.

Kā Rīgas rāte 1710.gadā, tā arī Rīgas tirdzniecības uzlabošanas komisija 1763.gadā pieprasīja, lai kreditori iesniegtu ar dokumentiem pamatotus parādnieku sarakstus. Tāpēc visumā šie saraksti ir pilnīgi ticami. Lielā mērā attiecīgo Rīgas tirgotāju un preču piegādātāju čārījumu apjomus un raksturu, kas fiksēti Rīgas tirdzniecības tiesas aktīs, ar parādu summu, lai šaubas par tās objektivitāti izgaistu. Jāatzīmē arī tas, ka preču piegādātāju sūdzības par Rīgas tirgotāju prasību nepamatotību attiecībā uz parādiem sastopamas ļoti reti.

Strādājot pie jautājuma par Rīgas eksportpreču piegādātāju sociālo sastāvu, vēsturniekiem lielas grūtības sagādā atsevišķu sociālo grupu īpatsvara noteikšana preču piegādē, jo trūkst konkrēta materiāla. Parādnieku saraksti šajā ziņā sniedz ļoti nozīmīgu, kaut arī netiešu informāciju. Sarakstos minētie parādnieki bija preču piegādātāji Rīgas tirgotājiem, jo aizdevumu izsniegšanas mērķis jau bija nodrošināt preču pastāvīgu stabilu pieplūdi. To apliecina arī fakts, ka nozīmīgākie parādnieki sastopami arī Rīgas tirdzniecības tiesas prāvās sakarā ar preču piegādi. Parādnieku saraksta⁶ apstrā-

des rezultātā iegūtie dati rāda ka mužiņieki, sevišķi lie-
lie Žečpospolitās magnāti, kas bija galvenie preču piegādā-
tāji Rīgas eksportam, bija arī lielākie Rīgas namnieku pa-
rādnieki (skat. 1. tabulu).

1. tabula
Rīgas namnieku parādnieku sadalījums
pēc sociālā sastāva

Sociālā piederība	Parādnieku skaits		Parāda summa		Parāde dāld. vidēji uz vienu cilv.
	skaitliski	%	dālderī	%	
Feodāļi	547	41,7	938 050	71,7	1715
Tirgotāji	337	25,6	225 120	17,3	667
Garīdznieki ^K	9	0,7	5 670	0,4	630
Nenoskaidroti	420	32,0	139 160	10,6	331
Kopā:	1 313	100,0	1308 000 ^{XX}	100,0	

Nenoskaidrot tabulā uzrādīto 547 personu piederību feu-
dāļu kārtai nebija viegli. Parādnieku sarakstos sociālā pie-
derība minēta tikai apmēram vienai trešdaiļai no tiem. Jāpie-
skaita vēl pārējie šīs vienas trešdaiļas dzimtu locekļi, kam
bija individuāli parādi⁷. Tādu bija daudz. Rezultātā sociālā
piederība jau noskaidrota apmēram pusei no šiem 547 parād-
niekiem. Bez tam sarakstos ir rindē parādnieku, par kuriem
vispār zināms, ka tie pieder lielo magnātu dzimtām, piemēram,
Ogiņski, Sapehas, Radziviļi, Potocki, Gurski, Eudn-Beļski,
Korsaki, Masaļski, Senguško u.c.

Daudzu parādnieku sociālo piederību var noteikt arī
netiešā ceļā. Rūpīgi izsekojot visiem sarakstiem, var kon-
statēt, ka, ja parādnieka vārda priekšā likts apzīmējums

^K Pie šīs grupas pieskaitīti arī klosteri un baznīcas.

^{XX} Šajā summā neietilpst jau minētie 9749 dālderī (sk.
1pp.), tāpēc šeit summa nesakrīt ar uzrādīto parādu kop-
summu (1317749 dāld.). Taču, tā kā šī parādnieka summa ir
visai liela, tad jādomā, ka tas bija kāds mužiņieks.

"Herr", tad tas pieder muižnieku kārtai. Kaut gan sarakstos ir pāris gadījumu, kad šāds apzīmējums dots arī pilsetas tirgotājam⁸. Ja parāda summa pārsniedz 5000 dālderu, tad gandrīz pilnīgi droši parādnieks ir feodālis, jo 1763. gada sarakstos no 126 zināmajiem tirgotājiem (šeit nav pieskaitīti šķēru tirgotāji) tikai diviem parāds sasnieuz šo summu. Ja atzīmēts, ka parādnieks ir no kādas muižas vai muižu kompleksa, tad tas ir vai nu pats īpašnieks vai tā nomnieks. Ja parādnieks ir sieviete, tad acīmredzot tā ir muižniece - muižas īpašniece, jo visos gadījumos, kad izdevies konstatēt debitora sievietes sociālo piederību, tā izrādījusies muižniece.

Pārējo sociālās piederības noteikšanai jāpiesaista dažādi citi vēstures avoti. Vispirms daļu 1763. gada sarakstos minēto feodāļu var konstatēt pēc tiem sarakstiem, kas saglabājušies no 1710. gada. Daudzus robus aizpilda Rīgas tirdzniecības tiesas aktis - kā jau atzīmēts, gandrīz katrs kaut cik vērtīgs parādnieks sastopams kādā tiesas prāvā. Prāves materiālos parasti minēta šāda preču piegādātāja sociālā piederība vai vismaz par to var spriest no kādiem netiešiem norādījumiem (piemēram, ka attiecīgai personai pieder kāda muiža, dažkārt minēts, ka prāve izstrādājuši vai transportējuši piegādātāja dzimtzemnieki un tml.). Jāatzīmē vēl viens vērtīgs avots feodāļu dzimtu noskaidrošanai, proti, memuāri⁹.

Ar visu iepriekš minēto palīdzību tad arī izdevies pagaidām noskaidrot šos 547 parādniekus - feodālus.

Dažiem no tiem parādi bija ļoti lieli. Vienpadsmit parādniekiem individuālo parādu summa pārsniedza 10 tūkst. dālderu katram, starp tiem jāmin trīs Ogiņsku un četri Saņņu dzimtu locekļi (skat. 2. tabulu).

Vienpadsmit lielāk magnātu (tas ir nepilns 1% no parādnieku kopskaita) parādu summa (484 145 dāld.) sastāda 37% no kopsummas. Sevišķi jāatzīmē dižciltīgā Ogiņsku dzimta - šīs dzimtas 7 pārstāvju parādu summa dažādiem Rīgas tirgotājiem (ap 263 700 dāld.) sasniedz 1/3 (26%) no

1763. gada parādu konsummas. Ar 1710. gada parādnieku sarakstos Ogiņski bija vieni no lielākajiem, ja ne paši lielākie parādnieki. Tas pats sakāms par Sapehu, Slušku, Počeju dzimtām. Jāņem vērā, ka no 1710. gada saglabājusies tikai puse sarakstu.

2. tabula

Feodāļu saraksts, kuru parādi Rīgas namniekiem pārsniedz 10 tūkst. dālderus

Nr. p.k.	Parādnieks	Parāda summe dālderus	Kreditoru skaits	Parāda uzkrāšanās laiks
1.	Kazimīrs Ogiņskis	195 375	6	1690.-1714.g.
2.	Kazimīrs Sapeha	97 801	2	1676.-1700.g.
3.	Marcjāns Ogiņskis	36 817	5	1697.-1742.g.
4.	Johāns Fīzenhauzens	30 650	2	1699.-1720.g.
5.	Dominiks Sluška	27 651	2	1690.-1693.g.
6.	Kazimīrs Počejs	19 656	1	1699.-1725.g.
7.	Benedikts Sapeha	19 361	2	1679. - ? g.
8.	Georgs Sapeha	17 466	2	1699.-1724.g.
9.	Regīna Ogiņska	15 000	1	1699.g.
10.	Antons Počemkovskis	12 832	7	1745.-1762.g.
11.	Aleksandrs Sapeha	11 537	1	1698.-1727.g.

Kopā: 484 146

Parādnieku feodāļu skaitliskais, bet jo sevišķi parādu summas lielais īpatsvars izskaidrojams ar to, ka magnātu latifundijas, sevišķi 17. un 18. gs., spēlēja galveno lomu Ēspospolitās saimnieciskajā dzīvē¹⁰, un tie naudas iegūšanas nolūkos intensīvi eksportēja savu saimniecību produkciju.

Augstā labības un citu lauksaimniecības un meža preču konjunktūra Rietumeiropā pamudināja feodāļus tirgoties ar ārzemju tirgotājiem bez vietējo tirgotāju starpniecības ar savu faktoru palīdzību, kā arī koncentrēt tirdzniecību ar atsevišķām prešām savās rokās (monopoli). Tie baidījās no pilsētu tirgotājiem kā konkurentiem tirdzniecībā ar lauk-

saimniecības un meža precēm, tāpēc centās tos izspiest kā starpniekus tirdzniecībā ar ārsemmiekiem, kā arī no politiskās dzīves kā eventuālus karaļa atbalstītājus¹¹. Tādējādi feodāļi bija galvenie preču piegādātāji. Ar to arī izskaidrojami viņu lielie parādi. Tirdzniecības tiesas aktis rāda, ka tie bieži aizrēķinās no rīdziniekiem ievērojamas summas, ko apņēmas segt ar precēm¹².

Otra lielākā parādnieku grupa bija tirgotāji. Larakstā droši var konstatēt 337 parādniekus tirgotājus. Pie tiem jāpieskaita arī ebreju tautības parādnieki. Skaitliski tie (211) sastādīja diezgan lielu grupu (16% no parādnieku kopskaita), bet viņu parādi Rīgas namniekiem bija tikai nedaudz virs 9% no parādu summas. Par 37 ebrejiem parādnieku sarakstos pateikts, ka tie ir pilsētu vai miestu iedzīvotāji, galvenokārt no Polockas, Vitebskas, Daugavpils, Družas, Ušacas, Bešenkovičiem, Dīsnas, Dubrovnas u.c. Ar tirdzniecības tiesas materiālu un citādu pagāmienu palīdzību dzīves vieta un nodarbošanās noskaidrota vēl virknei ebreju parādnieku. Jāatzīmē, ka daļa ebreju kalpoja pie feodāļiem kā faktori. Taču tas bija vairāk vai mazāk īslaicīgi, pie kam tie, nerunājot jau nemaz par ģimenēm, palika dzīvot pilsētā un uz vietām izbrauca tikai kartot šariņumus¹³.

Pārējie 126 parādnieki - tirgotāji ir citu tautību pārstāvji. No tiem apmēram 65% ir fiksēti ar piezīmi "tirgotājs" vai kādas pilsētas "namnieks". Pārējo sociālā pierība tika noskaidrota ar tirdzniecības tiesas materiālu palīdzību vai citādā ceļā.

Jāpiezīmē, ka tirgotāju skaitliekam īpatsvaram parādnieku kopskaitā noteikti vajag būt ievērojami lielākam, jo no vēl pagaidām nenoskaidrotajiem parādniekiem (32% no parādnieku kopskaita) lielākai daļai jābūt pilsētniekiem. Tas izriet no tā, ka tie viņi bija sīki parādnieki - parāds vidēji uz vienu cilvēku (33. daļd.) bija vairāk nekā 5 reizes mazāks nekā feodāļu vidējais parāds uz vienu cilvēku (1715 daļd.). No zināmajiem tirgotājiem tikai septiņiem (tai skaitā pieciem ebrejiem) parāds pārsniedza 5000 daļd. (skat.

3. tabulu). Vislielākie parādi bija Mogiļevas virgotājam Georgam Erdmanim¹⁴. Viņš bija plaša mēroga koktirgotājs un viņu kredītsēja trīs Rīgas namnieki.

3. tabula

Tirgotāji, kuru parādi rīdziniekiem
pārniedza 5000 dālderus

Nr. p.k.	Parādnieks	No kurienes	Parāda summa dālderus	Kredītoru skaits	Parāda uzkrāšanās laiks
1.	Georgs Erdmans	Mogiļeva	15 640	3	1694.-1715.
2.	Marko Šmulovičs	Kumeņeca	7 909	1	1739.
3.	Israels Jaibovičs	Bešenkoviči	6 465	4	1732.-1740.
4.	Mozus Solomovičs ar dālu	Bešenkoviči	5 670	2	1739.
5.	Vavžipecs	Špaks Krustpils ?	5 434	1	1753.
6.	Marko Moušovičs	Ušaca	5 204	5	1738.-1753.
7.	Vulfs Markovičs ar dālu	?	5 186	1	?
Kopā:			51 508		

Sākot ar 16. gs. vīlu, pilsētnieki zaudēja iespēju konkurēt tirdzniecībā ar Žečpospoltas feodāliem. Šajā laikā pēdējie ieguva virkni privilēģiju, piemēram, monopoltiesības tirgoties ar atsevišķām precēm, tiesības izvest savus (bet ne uspirktus) ražojumus bez mitas u.c. Stēlana Batorija laikā (1576.-1586.) stipri pieauga lielo magnātu loma saimnieciskajā un politiskajā dzīvē, kas 17. gs. otrajā pusē izvērtās pilnīgā magnātu oligarhijā. Notika pilsētu pakļaušanas process šļahtai, un ne tikai privāto pilsētu vien, bet būdami stārestī un vaivadi, feodāļi pakļāva sev arī karaļa pilsētas¹⁵. Pēc poļu vēsturnieku pētījumiem ar 17.gs. sākumu vērojama tirdzniecības kapitāla samazināšanās pilsētās, un 17. gs. vidū iestājās Žečpospoltas pilsētu panīkums¹⁶. Rezultātā pilsētās neizveidojās spēcīgs tirgotāju slānis, kas spētu konkurēt ar feodāliem. Tikai 18.gs. otrajā

pusē sāka veidoties pilsētu buržuāzija¹⁷. Minētie iemesli travēja tirgotāju darbību un, neņemot vērā atsevišķus izņēmumus, to loma preču piegādē Rīgas eksporttirdzniecībai 17. gs. un 18. gs. pirmajā pusē bija visai nemozīmīga. Jau 16. gs. no lauksaimniecības ražojumiem pilsētu tirgotāji izveduši tikai apīņus, vasku, linsēklas un kaņepes, bet citus produktus, kuru eksports bija feodāļu privilēģija, tirgotāji eksportēja tikai tad, ja tie kalpoja kā šļahtas faktori.

Ļoti niecīgu Ipatsvaru kopējā parādu summā sastāda klosteri, baznīcas, tāpat atsevišķi garīdznieki. 1763. gada parādnieku sarakstā minētas tikai 9 garīgās personas, t.i., 0,7% no visiem parādniekiem, tai skaitā tādas, kas nav parādā personīgi, bet pārstāv kādu klosteri vai baznīcas īpašumu, to parāda kopējā summa ir ļoti niecīga - tikai 5670 dāld. jeb 0,4% no visas kopsummas.

Ar ko to izskaidrot? Kā liecina Rīgas tirdzniecības tiesas aktis, vesela rinda augstāko garīgo personu (piemēram, Viļņas bīskaps Ignāts Masalskis, Polockas arhbīskaps Floriāns Hrebņickis, cits Polockas arhbīskaps Cipriāns Žahovskis u.c.), kā arī daudzie klosteri un baznīcas, kam piederēja lieli nekustamie īpašumi¹⁸, nodarbojās ar lauksaimniecības produktu ražošanu tirgum, tātad arī cirta mēžus un pludināja uz Rīgu kokmateriālus. Analizējot Rīgas tirdzniecības tiesas aktis, V.Dorošenko konstatē visai lielu garīgo iestāžu un personu tirdzniecisko aktivitāti¹⁹. Bet parādnieku rakstos to nav. Acīmredzot katoļu baznīcas un klosteru bagātības bija tik lielas, ka tie bija mazāk atkarīgi no Rīgas namnieku kredītiem. Baznīcas un klosteri paši bieži uzstājās kredītoru lomā.

Analizējot 17. gs. Rīgas tirdzniecības tiesas protokolus, V.Dorošenko konstatē, ka dažkārt pilsētu tirgotāji piegādāja preces pa vairākiem kopā, grupās. Sastopamas divējāda veida grupas: 1) radnieki, kas pārstāv veselu "tirdzniecības namu", un 2) svešu, pat dažādās pilsētās dzīvojošu tirgotāju "korporācijas"²⁰. Tādi paši gadījumi (varbūt vēl biežāk) ilgošti 18. gs. tirdzniecības tiesas protokolos. Par

Šāda veida tirdzniecību liecina arī parādnieku saraksti - par ievērojamu daļu tirgotāju parādiem atbild vai arī parādnieki kopā kā radnieki vai "kompanjoni". Tas izskaidrojams ar to, ka pa vairākiem kopā bija vieglāk sagādāt kreditoram preces (tirgotāji preces pirka mazām partijām no zemniekiem un sīkajiem muižniekiem), bez tam kopīgi uzstājoties, sīkākie tirgotāji pavairoja un koncentrēja viņu rīcībā esošos kapitālus, kas tiem deva iespēju konkurēt ar muižniekiem. Jāatzīmē, ka parādi, par ko kopīgi atbild vairāki tirgotāji, tomēr ir nelieli. Izņēmums ir Gregoroviči, kuri bija plaša mērķa tirgotāji - sešu Gregoroviču parādi laikā no 1698. līdz 1751. gadam sasniedza 13 433 dāld.

Interesanta aina atklājas šīnī ziņā ar ebreju parādniekiem. Tiem ļoti bieži ir kopēji parādi; pēc 1763. gada sarakstiem 53, t.i., viena ceturtdaļa visu ebreju vienu vai vairākas reizes par parādiem atbild pa vairākiem kopā. Diezgan daudz ir tādu ebreju, kam individuālu parādu nemaz nav, kas liecina, ka tie tirgojušies tikai kompānijās. Dažas kompānijas bijušas visai ilgstošas. Piemēram, Daugavpilī ebreji Mozus Israelovičs un Leiba Hiršovičs minēti kā kopīgi parādnieki loģākus no vietas.

Feodāļiem šādas "kompānijas" novērojamas reti, un arī tad tie galvenokārt ir vienas dzimtas locekļi. Dažkārt feodāļi saistījās kompānijās ar pilsētu tirgotājiem vai sīkiem ierādņiem. Acīmredzot šāds fakts izskaidrojams ar to, ka feodāļi tirdznieciskos darījumus paši kārtoja reti, tie nestājās personīgos sakaros ar Rīgas tirgotājiem, bet tirgojās ar savu pilnvaroto un faktoru starpniecību, vai arī vienojās ar vietējiem tirgotājiem, kam bija lielāka pieredze un zināšanas tirdzniecībā, kas pazina Rīgas tirgu²¹, tāda veidā radot kaut ko līdzīgu kompānijām.

Parādnieku nacionālās piederības noteikšanā saraksti mazāk noderīgi. Vienīgi ebreju tautības parādnieki izdalīti atsevišķi ar apzīmējumu "Jude", pie kam tos viegli konstatēt pēc vārdiem. Daudzi parādnieki apzīmēti kā "Pohle", taču tas nekādā ziņā nenozīmē, ka parādnieks būtu pēc tautības polis. Ar šādu apzīmējumu sastopami gan baltkrievi, gan

lietuvieši, gan ukraiņi, gan paši poļi, kā to liecina arī Rīgas tirdzniecības tiesas materiāli. Apzīmējums "polis" šeit var nenozīmēt tautību, bet gan to, ka preču piegādātājs ir no Žečpospolitas un ka tas pieder pie valdošā sociālā slāņa, jo pārpoļojās galvenokārt tikai baltkrievu, lietuviešu un ukraiņu feodāļi.

Arī pēc uzvārdiem var maz ko spriest, jo pārpoļojušies feodāļi tos poliskoja. Var identificēt daļu neslāvisko uzvārdu, piemēram, lietuviešu, vāciešu. Diezgan droši no 1763. gada sarakstos minētajiem parādniekiem var konstatēt kādus 50 - 60 lietuviešu uzvārdus un apmēram 10 vāciešu uzvārdus. Tas, protams, nenozīmē, ka lietuviešu parādnieku skaitliski būtu tik maz, daļai lietuviešu bija pilnīgi poliski uzvārdi. Sevišķi grūti pēc uzvārdiem noteikt baltkrievu, krievu, ukraiņu un poļu parādniekus. Piedevām uzvārdi uzrakstīti ļoti neprecīzi un nepareizi, jo Rīgas vāciešiem, kas sarakstus sastādīja, ļoti grūti padevas slāvisko uzvārdu izruna un rakstība.

Krievu parādniekiem arī nav sarakstā norādīta tautība, izņemot Johana Harnes sarakstu, kur minēts krievu dižciltīgais Mihails Povaļa Ševkovskis no Smolenskas.

Pat tad, ja minēta pilsēta, no kurienes parādnieks nāk, nevar spriest par viņa nacionālo piederību, jo tirdzniecības pilsētas pie Daugavas un Dņepras augšteces sakarā ar aktīvo tirdzniecību nacionālais sastāvs bija visai raibs.

Parādnieku sarakstu nepilnības dēļ tie dod tikai ļoti vāju ieskatu par preču piegādes rajoniem. Dažkārt Rīgas tirgotāji gan uzrādījuši parādnieka dzīves vietu, taču identificēt to ar preču piegādes rajonu var tikai nosacīti: tirgotājs preces ne vienmēr uzpirka savas dzīves vietas tuvumā, bet lielo feodāļu īpašumā nereti bija izkaisīti pa visu Baltkrievijas un Lietuvas teritoriju.

1763. gada sarakstos vecākie parādi fiksēti no 17. gs. 40. gadiem, tomēr to ir ļoti maz un summas niecīgas. Parādi sak ukraiņiem galvenokārt kopš 17. gs. 70. gadiem (skat. 4. tabulu).

4. tabula

Parādu uzkrāšanās (pa gadu desmitiem) pēc 1763.gada sarakstiem

Gadi	Kopsumma			no tās							
	dāldeross	%	vidēji gadā dāldeross	feodaļu parādi		tirgotāju parādi		garīdznieku parādi ^{**}		nezināmi parādi	
				dāldeross	% [*]	dāldeross	%	dāld.	%	dāld.	%
Pirms 1650.	800	-	.	670	84,0	-	-	-	-	130	16,0
1650.-1699.	600	-	60	370	61,7	-	-	-	-	230	38,3
1660.-1669.	5 100	0,4	510	4 200	82,3	500	10,0	-	-	400	7,7
1670.-1679.	35 700	2,7	3 570	33 300	93,3	800	2,2	-	-	1 600	4,5
1680.-1689.	40 700	3,1	4 070	37 100	91,0	500	1,2	1400	3,5	1 700	4,3
1690.-1699.	429 800	32,9	42 980	393 300	91,5	16 500	3,8	200	0,1	10 800	4,6
1700.-1709.	126 200	9,7	12 620	75 440	60,0	29 500	23,4	3100	2,5	18 160	14,1
1710.-1719.	143 400	11,0	14 340	133 000	92,8	5 970	4,2	370	0,3	4 060	2,7
1720.-1729.	43 100	3,2	4 310	27 100	62,7	9 500	22,1	-	-	6 500	15,3
1730.-1739.	126 300	9,7	12 630	36 500	28,9	67 400	53,3	-	-	22 400	17,8
1740.-1749.	98 200	7,5	9 820	39 940	40,6	31 800	32,2	200	0,2	15 260	26,9
1750.-1759.	135 100	10,3	13 510	101 430	75,0	28 100	20,9	100	0,1	5 470	4,1
1760.-1763.	38 400	3,0	9 600	21 200	55,2	12 850	33,5	200	0,5	4 150	10,2
Nezināmi	84 600	6,5	.	34 500	40,7	21 700	25,7	100	0,1	28 300	33,5
Kopā	1 308 000		938 050	938 500		225 120		5670		139 160	

* Procenti no absolūtā parāda attiecīgā gadu desmitā.

** Pie šīs grupas pieskaitīti arī klosteru un baznīcu parādi.

Pēc tabulas redzams, ka vislielākie parādi uzkrājušies 17. gs. 90. gados, sasniedzot vienu trešdaļu no visas parādu kopsomas. To nav grūti saprast. Kā zināms, 17. gs. 80. un 90. gadi Rīgas vēsturē vērtējami kā ļoti aktīvas tirdzniecības periods. Ik gadus Rīgas tirgotāji slēdza kontraktus ar preču piegādātājiem par ievērojamām preču partijām, deva lielus avansus šo preču ražošanas, apstrādes, transporta izdevumiem. Tač sākās Ziemeļu karš, kura laikā tirdzniecība caur Rīgu atsevišķos gados gandrīz pārtrūka pilnīgi. Tā rezultātā preces, par ko jau daļēji vai pilnībā bija samaksāts un kam tuvākajos gados bija jānonāk Rīgā, palika guļam Daugavas un Dņepras augštecēs. Raksturīgi tas, ka tieši no 1698. un 1699. gada uzkrājās vislielākie parādi.

Samērā prāvi parādi saprotamu iemeslu dēļ uzkrājās Ziemeļu kara laikā (pāri par 20% no parādu kopsomas). Protais, Rīgas sakari (izņemot atsevišķus periodus) ar tirdzniecisko aizmuguri nebūt nepārtrūka pilnīgi, par ko liecina Rīgas eksporta dati. Taču apbrīnojama, no vienas puses, ir Rīgas tirgotāju drošme un uzticība saviem klientiem, no otras puses, pareiza stāvokļa izpratne - lai kādas robežs nonāktu Rīga un Daugavas tirdzniecības ceļš, Rīga vienmēr sapēms preces no savas tradicionālās tirdznieciskās aizmugures. Tādā arī 1763. gada parādnieku sarakstos Rīgas tirgotāji uzrāda visai lielas summas - vairāku tūkstošu un atsevišķos gadījumos pat vairāku desmittūkstošu dālderu apjomā, kas izsniegti piegādātājiem kara gados. Dabīgi, ka karam bija negatīva ietekme uz stabili netraucētu preču piegādi. Tāpēc arī šajos gados parādi sasniedza tik ievērojamus apjomus. Kara laikā preču piegādātāji atrada noietu sevām precēm citās ostās, ko veicināja vēl viens apstāklis, proti, parādnieki tādsjādi izvairījās no parādu samaksas vecajiem kreditoriem. Stāvoklis acīmredzot bija diezgan sarežģīts, jo pretējā gadījumā nebūtu iznācis Pēteris I 1724. gada 14. janvāra ukaze, kas paredzēja, ka no katru gadu pievestajām precēm tikai 1/20 jānodod veco līdz Nīštates mieram uzkrājušos parādu segšanai. Rīgā aizliedza arestēt piegādātājus par veciem pa-

rādiem, kā arī nedrīkstēja no šiem parādiem rēķināt procentus.²²

Jāatzīmē feodāļu parādu lielais īpatsvars 17. gs. 60.-90. gados (pāri par 80 - 90% no visas attiecīgo gadu desmitu parādu summas). Ar 18. gs. 20. gadiem stāvoklis ievērojami mainījies - feodāļi gan joprojām ir lielākie parādnieki, taču jūtami audzis pilsētnieku (tai skaita ebreju) parādu īpatsvars. (20 - 30%, bet 30. gados pat pāri 50%). Interesanti atzīmēt, ka no 17. gs. beigām parādā ir tikai daži ebreji. Lai nodrošinātu eksistenci Žečpospólitas pilsētu panikuma laikā, ebreji devās uz laukiem, kur tie kalpoja lielajiem feodāļiem kā faktori, nomāja krogus, dzirnavas, apstāģēja kā ceļojoši tirgotāji ciemus. Poļu vēsturnieki atzīst, ka ebreju loma latifundijās augstāko pakāpi sasniedza 18. gs. pirmā pusē²³. Tādā veidā kļuvuši ekonomiski spēcīgāki, tie uzsāka arī aktīvāku patstāvīgo tirdzniecību. Acīmredzot ar to izskaidrojams ebreju parādu īpatsvара straujais pieaugums 18. gs. 20. gados, bet jo sevišķi 30. gados, kad viņu parādu īpatsvars sasniedza 48,6% no parāda kopsummas.

Saraksti rāda, ka lielajam vairumam parādnieku (1083 no 1313) ir tikai viens kreditors. Tas liecina par ļoti stingrām parādam un stabilu klientūru, kā to rāda arī Rīgas tirdzniecības tiesas aktis. Šādu kārtību sargāja Rīgas tirdzniecības noteikumi. Tomēr prāvam skaitam (230) parādnieku bija divi un pat vairāki kreditori, dažkārt pat vienlaicīgi.²⁴

Jāatzīmē, ka starp feodāļiem un tirgotājiem nav vērojama nekāda starpība kreditoru skaita ziņā uz vienu cilvēku (skat. 5. tabulu). Paši Rīgas tirgotāji varēja kreditēt neierobežotu skaitu preču piegādātāju. 1763. gada saraksti rāda, ka viena kreditora parādnieku skaits svārstījies no 1 līdz 100.

Pēc 1710. gada sarakstiem vienai trešdaļai (16) lielāko kreditoru pienācās pāri par 90% (932 813 dāld.) no visas parādu kopsummas, bet pēc 1763. gada sarakstiem vienai trešdaļai (28) kreditoru - pāri par 86% (1 136 213 dāld.). Vairums no tiem bija pazīstamākie Rīgas lieltirgotāji.

Parādnieku sadalījums pēc kreditoru skaita

Parādnieki	Parādnieku grupējums pēc kreditoru skaita												Kopā	
	pa vienam kreditoram		pa diviem kreditoriem		pa trim kreditoriem		pa četriem kreditoriem		pa pieciem kreditoriem		pa sešiem un vairāk kreditoriem			skaitis
	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%	skaitis	%		
Pecādāji	413	75,5	86	15,7	32	5,9	7	1,3	5	0,9	4	0,7	547	
Tirgotāji	263	78,1	41	12,2	19	5,6	9	2,7	3	0,9	2	0,6	332	
Garīdznieki*	9	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9	
Nezināmi	398	94,8	19	4,5	3	0,7	-	-	-	-	-	-	420	
	1083		146		54		16		8		6		1313	

* Šeit pieskaitīti arī klosteri un baznīcas

Nozīmīgākais no tiem bija Hanss Bērenss, kam pēc 1710. gada sarakstiem pienācās 382 935 dāld., t.i., 37% no visas parādu summas, bet 1763.gadā - 293 513 dāld., t.i., pāri par 22%. Pēc Hansa Bērensa nāves viņam pienākošos summu mantoja dēls Kārlis Bērenss, kuram bez tam piegādātāji vēl atsevišķi bija parādā krietnu summu - 31 650 dāld. Acināredzot Hanss Bērenss savu tirdzniecisko darbību un saimnieciskās aizmugures aktīvu kredītēšanu izvērsa vispārēja tirdznieciska uzplaukuma periodā, jo parādi uzkrājušies tieši, sakot ar 1685. gadu un beidzot ar 1705. gadu. Pēc 1710. gada sarakstiem spriežot, Hansam Bērensam palikuši parādā 44 debitori, bet pēc 1763. gada sarakstiem - seši parādnieki.

Ievērojamāko kreditoru skaitā jāmin arī Antonijs Tirings. 17. gs. vidū, šķiet, nepiederēja pie nozīmīgākajiem lieltirgotājiem, jo pēc 1710. gada saraksta tam pienācās tikai 4 196 dāld., taču pēc 1763. gada sarakstiem tā mantiņiekam pienācās jau 154 687 dāld.²⁵

Abos sarakstos lielāko kreditoru skaitā minēti arī Johans Harms (Harmens?), Vilkeni, Holanderi, Holmsingi. Taču jāatzīmē, ka vairums Rīgas namnieku usvārdi, kas minēti 1710. gada sarakstos, nav vairs uzrādīti 1763. gada sarakstos, starp tiem tādi izcili 17. gs. beigu posma tirgotāji kā Šulca²⁷, Rēsi²⁸, Šreilbers²⁹, Šēdāns³⁰, Dreilingi³¹, Korde u.c. Turpretim otrajā sarakstā lielāko kreditoru skaitā parādās pilnīgi jauni usvārdi, piemēram, Kārlis Gercs (pienākas 96 000 dāld.), Eberhards fon Krigers (54 544 dāld.), Rotgers fon Bekers (80 080 dāld.), Hinrihs Bērenss fon Rautenfelde (34 179 dāld.) un daudzi citi. Speciālu pētījumu trūkums par Rīgas tirgotājiem 18. gs. pirmajā pusē nedod iespējas rast izskaidrojumu šādām izmaiņām.

Nobeigumā jāatzīmē, ka dotais pārskats par to, kādā mērā 18. gs. parādnieku saraksti izmantojami daļēdu ar Rīgas tirdzniecību saistītu jautājumu risināšanā, rāda, ka izzīņas materiāls ir visai bagāts, tomēr nepilnīgs. Tāpēc to nepieciešams papildināt, salīdzināt, konfrontēt ar cita

rakstura avotiem, sevišķi ar Rīgas tirdzniecības tiesas aktīm. Taču, no otras puses, šis vēstures avots sniedz tādu neatsveramu izziņas materiālu Rīgas kredīttirdzniecības pētiēšanā, kāds citur nav atrodamš.

¹Jensch G. Der Handel Rigas im 17. Jahrhundert // Mitteilungen aus der livländischen Geschichte. - Riga, 1930. - Bd. 24., Heft 2. - S. 61.

²Par to ļoti plašu materiālu sniedz Rīgas tirdzniecības tiesas aktis (Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 1381.fonds).

³Kaczmarczyk Zd., Leśnodorski B. Historia państwa i prawa Polski od połowy XV w. do r. 1795. - Warszawa, 1957. - Część 2. - S. 225.

⁴Jensch G. Der Handel Rigas... - S. 62.

⁵1710. gada materiālus daļēji izmantojis J. Jenšs, kurš publicējis kopsējo parādu sarakstu, kā arī Rīgas tirgotāja Hinriha Bērensa iesniegto individuālo parādnieku sarakstu (Jensch G. Der Handel Rigas ... - Beilage II, III).

⁶Seit un arī turpmāk skaitliskie dati sniegti tikai no 1763. gada sarakstiem, jo, kā jau teikts, no 1710. gada sarakstiem saglabājusies tikai nepilna puse.

⁷Piemēram, Bērensa fon Rautenfelda parādnieku sarakstā ierakstīti parādnieks Leons Biruļa ar piezīmi, ka viņš ir Vitēskas vaivadijas dižciltīgais (Adel); pārējo Biruļu dzimtas piederīgo (tādu vēl ir 7), kas sastopami parādnieku sarakstos, ko iesnieguši citi rīdzinieki, sociāla piederība nav norādīta.

⁸Iespējams, ka tie bija nobilitējušies pilsētnieki, jo, kā atzīmē poļu vēsturnieki (Kaczmarczyk Zd., Leśnodorski B. Historia państwa... - S. 396), 18. gs. otrā pusē nobilitācijas ceļā āhātā ieplūda diezgan liels skaits turīgo pilsētnieku, kas nopirka zemi. Apzīmējumā "Herr" lietoja

attiecībā arī uz pilsetu rātes locekļiem.

- ⁹Kā piemēru var minēt Minskas vaivada Kšištofa Zavišas memuārus / Zawisza K. Pamiętniki Krzysztofa Zawiszy, wojewody Mińskiego (1666 - 1721). - Warszawa, 1862).
- ¹⁰Kaczmarczyk Zd., Leśnodorski B. Historia państwa... - S. 245.
- ¹¹Turpat. - 59.lpp.
- ¹²Piemēram, 1699. gadā grāfs Georgs Sapeha saņēma no Rīgas namniekiem Rennenkampfa, Šulca, Fegezaka 17 330 dāld., pret ko iekļāja veselas četras muižas; 1699. gadā Regīna Ogiņska, dzimusi Počeja, kopā ar Bogaļovskas stārstu Kazimīru Počeju saņēmusi 15 000 dāld. no kompānijas "Grathed Cayleys"; jau minētais Kazimīrs Počejs vai pašā gadā saņēmis no Karļa Bērensa 15 000 dāld.; vaivads Kazimīrs Ogiņskis 1714. gadā saņēmis no Karļa Gerca 48 000 dāld.
- ¹³Par to liecina daudzi piemēri Rīgas tirdzniecības tiesas aktīs. Var minēt dažus no tiem: Ušacas iedzīvotājs Marko Maušovics kalpoja pie kasteļāna Žabas par faktoru, bet pēc kāda laika no tā aizgāja un sāka nodarboties ar tirdzniecību patstāvīgi; 1715. gadā Žabas faktors bija ebrejs Davids Isakovičs, vienlaicīgi viņš bijis namnieks Ušacā (ko nomājis, tas nav zināms) un Ušacas iedzīvotājs. Tādējādi būdami faktori, tie tomēr skaitījās pilsetu vai miestu iedzīvotāji.
- ¹⁴G. Erdmani pie tirgotājiem var pieskaitīt tikai nosaukti: 18. gs. viņš kādu laiku ir Kričevas stārstijas nomnieks.
- ¹⁵Kaczmarczyk Zd., Leśnodorski B. Historia państwa... -S.62.
- ¹⁶Turpat. - 229. lpp.
- ¹⁷Turpat. - 394. lpp.
- ¹⁸Lehtonen U. Die polnischen Provinzen Ruenslands unter Katharina II in den Jahren 1772 - 1782. - Berlin, 1907. - S. 253.

- ¹⁹Дорошенко В.В. Протоколы торгового суда как источник для изучения экономических связей Риги с русскими, бело-русскими и литовскими землями в XVII в. // Экономические связи Прибалтики с Россией. - Рига, 1961. - С. 127.
- ²⁰Turpat. - 138. lpp.
- ²¹1723. gada 17. jūnija sūdzība par detaisnībū Rīgā preču piegādātāji raksta, ka Baltkrievijas muižnieki neprotot valoco (acimredzot vācu); tāpēc bieži vien ar presēm un Rīgu sūtot sbrėjus (LVVA. - 749. f. - 6. apr. - 953. l. - 438. lpp.).
- ²²LVVA. - 673.f. - 1.apr. - 822. l. - 213. lpp.; 552. l. - 1. lp.
- ²³Kaczmarczyk Zd., Leśnodorski B. Historia państwa... - S. 264.
- ²⁴Piemēram, Smoļenskas kases pārzinis Antons Počemkovskis 1754./55. gadā palicis parādā Hācam 3136, K. Bērensam - 841, Šicam - 6718 dāld.; Vitebskas tirgotājs Pjotrs Dimans 1758./59. gadā palicis parādā Portenam junioram - 250, Rihteram - 165, Mikelsonam - 50, Mīnderam - 27 dāld.; Vitebskas vaivadiestes zemes rakstvedis Kazimirs Hurko 1738./39. gadā palicis parādā Gotanam 70, Gravem - 575, Krigeram - 2207, R. Bekeram - 111, Grotam - 380, Kesleram - 1505 dāld. u.c.
- ²⁵Šis trešdaļas katrs tirgotājs kredīti pārsniedza lo oco un sasniedza vairākus desmitūkstošus dālderu.
- ²⁶Pirdzniecības nams "Antonijs Tīrings un dēli" lielas summas bija parādā diviem Rīgas namniekiem; Hermanim Šreiberam - 91 862 dāld. un Hermanim Hincem - 27 801 dāld., tā kā pašs A.Tīringa pēctiņš pienācās vair: tikai 35 024 dāld.
- ²⁷Nelaiķim Eberhardam fon Šulcam pienākušos parādu summu manto meita Anna, kura acimredzot vēlāk laulību rezultāti mainījusi uzvārdu un tāpēc 1763. gada sarakstā nopa-rādās.

- 28 Hansam Rēsam pienākušos summu manto Kārlis Gerca, bet par pārējicm divie: Rēsiem nekās nav zināms.
- 29 Sarakstā minēts, ka Hermanim Šreiberam pienākušos summu manto viņa mantinieki.
- 30 Tas pats teikts par Lotgeru Sēdenu.
- 31 1710.gada sarakstā minēti četri Dreilingi, starp tiem dažiem pienākas ļoti prēvas summas, bet 1963.gada sarakstos nav minēts neviens Dreilingis.

ZUSAMMENFASSUNG

V. Klisāns

UNBESIEDELTE UND WENIG BESEDIELTE LÄNDER IN SENGALLIEN UND DEN NAHELIEGENDEN TERRITORIEN IM 13. JAHRHUNDERT

Unter dem Einfluss der längen Agrarkolonisation, demographischer und anderer Prozesse hat die geographische Struktur der Besiedlung und die Landschaft Lettlands im Laufe der Jahrhunderte gewechselt. Im 13. Jahrhundert gab es neben den dicht besiedelten Bezirken auch grosse unbesiedelte und wenig besiedelte Länder. Existenz solcher Territorien spiegelt sich in den schriftlichen Quellen des 13. Jahrhunderts und auch im Verbreitungsgebiet derzeitigen archäologischen Denkmäler dar. Die dokumentarische Quellen des 13. Jahrhunderts, die Livländische Rimchronik, oder retrospektiv auch die Landkarten der 16. - 18. Jahrhunderten zeugen davon, dass solche menschenleere, aber an den Wäldern und Sümpfen reiche Gebiete die von Sengaller bewohnten Länder von den Siedlungen der Kuren, Liven und Selonier abgetrennt haben. Man kann manche wilden Gebiete auch in Mittelsengallen lokalisieren.

Vorwiegend bilden die unbesiedelten und wenig besiedelten Gebiete die Länder mit dem schwach, mittelmässig und stark podsolierten Boden und Sumpfboden. Man kann sich vor-

stellen, dass diese schwer Übergangbare Landschaften eine bestimmte Rolle in der militär-politischen Geschichte des 13. Jahrhunderts gespielt haben. Die grössten Niederlage hat der Orden und die Bischofsarmee in Livland an den Schlachten gegen die Sengaller gerade in den waldigen und sumpfigen Gebieten geleidet. Südsemgallen könnten die Kreuzfahrer nur in den 70. - 80. Jahren des 13. Jahrhunderts unterwerfen - so kann man auch das Phänomen der "hundertjährigen Kämpfe" der Sengaller durch die geographische Lage der unbesiedelten Wälder und Sümpfe erklären.

A.Vijups

THE PENANNULAR BROOCHES WITH DISCSHAPED TERMINALS IN THE MEDIEVAL ARCHAEOLOGICAL MATERIAL OF LATVIA

The article is an analysis of 141 penannular brooches with discshaped terminals in Latvia 15. - 17. centuries archaeological material. It is tipological analysis with the aim to show the development and multishaped tipology of these brooches, and also the long existence of penannular brooches as jewelry shape in Latvia territory. The author concludes:

1) The penannular brooches with discshaped terminals developed from penannular brooches with flated and bowed up terminals. They appear at the end of 15. century and are wide spread in 16. - 17. cent. As for discshaped terminal ornamentation there are 4 basic types and one additional type (V type) without ornament on the terminals. The type I and II have cruciform ornament on the terminals and both are considered to be the first of that group of brooches (end of 15. end 16. cent. mainly), the type III and IV have discs with cartshape (III) and with mannerism style elements (IV) ornamentation (the chronology is the middle of 16. cent. and 17. cent.).

2) The local craftsmen made the initial forms of these

brooches (types I and II), but latter ones (types III, IV) are professional guild craftsmen work.

3) The penannular brooches with discshaped terminals mainly are found in Vidzeme, presentday Madona (34 brooches), Ogre (21) and Riga (19) districts, in Kurzeme and Zemgale they are rare (26 brooches together), only several are in Latgale (3). It is possible to conclude that these brooches were typical directly in latvian and estonian parts of Vidzeme (Livland).

4) The cruciform ornament on penannular brooches is considered as simbol connected with christianity and also as well known mark in folk believes in period before christianisation. Hypothetically brooches had a special functions of amulets. The appearance of elements close to mannerism style in ornament (typ. IV) testify special kind connections between local inhabitants and West Europe syle art.

It is syncretic combination of ancient native origin tradition with West Europe styl art influence realised by professional guild craftsmen, who overtook ancient brooch shape (penannular brooch) and added to it "modern" ornaments. The penannular brooches with discshaped terminals are also an example of specific syncretic convergence of ancient and modern traditions and believes in 15. - 17.cent. as to look at most oldest types (I,II). The disc cruciform ornament of types I and II is connected with elements of prechristianity believes as well as cross as a simbol rooted in Christianity.

I. Leinasare

DIE ALTERSGRUPPEN DER MÄDCHEN IN DER ÄLTESTEN GESCHICHTE LETTLANDS

Der Beitrag ist den Fragen der Initiation der Mädchen gewidmet. Die Ältesten Belege für die Forschung der Altersgruppen fallen in das 2. Jahrtausend vor unserer Zeitrechnung (die Gräberfelder Doles Kivutkalns). Hier tritt die

Altersgruppe der Halbwüchsigen von 7 - 9 bis zu 14 - 16 Jahren klar zutage. Ähnliche Daten liefert auch das Inventar der Gräberfelder der Lettgallen (7. - 12. Jhr.) und der Liven (11. - 12. Jhr.)

Im Leben der Mädchen bildet das Alter von 10 - 14 Jahren eine wesentliche Grenze, wenn in ihren Organismen physiologische Veränderungen sich vollziehen. Dieser Übergang zu den jungen Mädchen wurde in der Zeit der Sommersonnenwende gefeiert. Ein Bestandteil des Rituals war das Prüfgeln der Mädchen. Noch im 20. Jhr. versetzt die Mutter der Tochter eine Ohrfeige, wenn sie die physiologische Reife erreicht. Jetzt hat das Mädchen das Recht, zum Festkleid ausser Ringen und Armbändern noch Halsketten zu tragen, zu denen, angefangen vom 7. Jhr., Kaurimuscheln (Schlangenköpfe) befestigt wurden. Die Mädchen trugen einen Gürtel, dessen Schmuckmotiv oft die Ringelnattermuskler war.

Zur Zeit der Sommersonnenwende beginnt und einige Jahre danach schliesst ein Abschnitt im Leben des jungen Mädchens ab und hiermit beginnt die Zeit der jungen Frau. Der Übergang zur Frau in dieser Nacht erklärt den Gedanken, der in den Volksliedern seinen Niederschlag findet, dass im Frühling bestimmt eine Wiege im Haus stehen wird, dass bedeutet gleichzeitig, dass das Mädchen zur Frau - Mutter geworden ist (LD 33292). Noch in den schriftlichen Belegen aus dem 16. Jhr. sind Angaben erhalten geblieben, dass Frauen bis zur Geburt des ersten Kindes noch als Jungfrauen betrachtet wurden. Das ethnographische Inventar beweist, dass die Jungfrauen auch unterschiedliche Kopfbedeckungen getragen haben.

Als die Urgesellschaft verfiel, wurde die Familie als selbstständige Produktionseinheit gefestigt, und sie bildete auch ihre Familientraditionen heraus. Zur grössten Feier der Familie wurde die Hochzeit, an die der Verlauf der Initiation der Mädchen während der Sommersonnenwende anknüpft.

S.Viba

SOME CONCLUSIONS ON TRADITIONS
OF THE WINTER SOLSTICE

The winter solstice occupies a particular place in the reasoning of the primitive man. The main leit-motif of this time is demonstration of the end of the previous secular world and an interval of nontime, a void, a period of chaos, initiation of a new life and heralding in of the new period, harmony of nature and society. Everything is permitted in this time of chaos. A folk - song says:

I was ashamed yesterday, I'll feel ashamed tomorrow

I'm without shame on'y this Christmas night. (Lfd. 33473)

Birth of a new life is connected with initiation rites, therefore children play an important role in rituals of the summer and the winter solstices. They are flogged with a special ritual switch at Christmas night it was believed to ensure growth of the new life.

Long night, first mentioned in documents in 1609, is the focal point in the cycle of the winter solstice. The traditional ritual of this night is burning of an oak log, which symbolizes the power of fertility. Fire does not only put an end to the previous life, but also favours birth of the new life. Procedures of the log night are supposed to bring fertility to the herds and fields. That night man thinks also about continuation of his kin. A folk - song says:

Budeliti, father birch my brode!

God will present her with a nursling next year. (Lfd 13985)

Rituals of the winter solstice reflect the primitive man's conception of the course of development of nature and society in which man and nature are interrelated.

U.Gintnere

ZUR FRAGE DER ENTSTEHUNG DER BRAUTKOPFBEDECKUNGEN
IM WESTLICHEN TEIL LESTLANDS

Im Artikel ist die Entwicklung der Kopfbedeckungen der Jungfrauen und Brautkrone analysiert.

Die Autorin schlussfolgert, dass in Südkurland die Kopfbedeckung der Braut konnte auch eine Mütze sein, diese Tatsache bildet ein Seitenstück zu den in Litauen gefundenen mit Bronze verzierten Mützen, die aus dem 3. - 4. Jahrhundert stammen.

Der Meinung der Autorin nach, diese Kopfbedeckung der jungen Frau - bis zur Geburt des Kindes - wurde auch als die Mütze der Frauen Nicas genutzt.

D.Garoza

DIE BILDUNG UND ENTWICKLUNG
DER GOLDSCHMIEDZUNFT IN LIEPĀJA

(Ende des 17. Jhr. - Mitte des 19. Jhr.)

Werkstätten der Goldschmiede bestanden in Liepāja schon in den Jahren 1630 - 1640, aber die Meister arbeiteten unabhängig voneinander, sie hatten keine Pflichten gegeneinander. Nach 1699 wurde die Arbeit und das Gemeinschaftsleben der Goldschmiede organisiert und reglementiert nach einheitlichen Regeln - am 8. Septer 1699 wurde im Stadtrat Schragen festgesetzt, die die Zahl von Meistern, Gesellen und Lehrlingen streng reglementierten.

Im 17. und im 18. Jhr. arbeiteten in Liepāja Goldschmiede aus Städten Deutschlands, Schwedens und Preussens, sowie aus den näheren Städten des Herzogtums - aus Grobiņa, Aizpute, Kuldīga, Jelgava und Rīga.

Das geschlossene Zunftsystem blieb bis 1866 erhalten. Daher kann man schlussfolgern, dass Anfang des 19. Jhr. das Zunftsystem nicht geschwächt worden ist. Die Grundprinzipien

der Arbeit der Zunft - gleiche Produktions- und Bevlise-
tionsbedingungen schaffen, die Konkurrenz maximal einschrän-
ken - blieben bis zur Mitte des 19. Jhr. erhalten.

T. Aleksejeva

"UNDEUTSCHE" WEBER VON MITAU
VOM 17. BIS 19. JAHRHUNDERTEN

(Nach den Beständen des Historischen Staatsarchivs)

Das Problem des sogenannten "undeutschen" Handwerks in
Kurland und besonders in dessen kulturhistorischem Zentrum -
Mitau während des Bestehens des Kurländischen Herzogtums
ist bei weitem nicht gelöst. Desto wichtiger scheint es,
einige Aspekte davon auf Grund der noch nie von Fachhis-
torikern ausgewerteten Dokumente zu erforschen. Es handelt
sich um die in den Beständen des Historischen Staatsarchivs
Lettlands aufbewahrten Dokumente des Kurländischen Landes-
archivs, sowie um Materialien der Mitauer Zünfte u. a.

Einige Gesetzmässigkeiten des "undeutschen" Handwerks
Kurlands kommen in der Tätigkeit des sogenannten "undeut-
schen" oder "einheimischen" Weberamts von Mitau zum Vor-
schein, das nie ein deutsches Analoges gehabt hat und sich
erfolgreich gegen den Böhmhasen deutscher, lettischer und
litauischer Herkunft behauptete. Was die Böhmhasen betrifft,
so kann man ihre Tätigkeit als eine zweite Form des "un-
deutschen" Weberhandwerks in Mitau betrachten, die ihrer-
seits zwei Unterformen hatte. Es handelt sich um die ausser-
zünftige Tätigkeit 1) der persönlich freien Menschen, 2)
der sich in der Stadt aufhaltenden Bauern der herzoglichen
Ämter.

Allen Anschein nach nimmt die letzte Form in der zwei-
ten Hälfte des 18. Jahrhunderts allmählich ab. Es ist nicht
ausgeschlossen, dass sie teilweise in die zünftige Hand-
werksform übergegangen ist oder die Fertigkeiten des ein-
heimischen Weberhandwerks auf dem Lande beeinflusst hat.

Bezüglich der Periodisierung des "undeutschen" Weber-
handwerks Mitau's kann man annehmen, dass es genau wie in

den benachbarten baltischen Regionen tiefe historische Wurzeln gehabt hatte.

V. Pāvulāne

SCHULDNERLISTEN DER RIGAER KAUFLEUTE IM 18. JH. ALS FORSCHUNGSQUELLE DER BEZIEHUNGEN ZWISCHEN RIGA UND SEINEM HANDELSHINTERLAND

Um eine stabile Warenlieferung für den Rigaer Export zu sichern, zogen sich die Rigaer Kaufleute seit dem 16. Jh. mittels der Kredite Warenlieferanten an. Es wurde verwirklicht, indem man Vorschuss für die Warenlieferung verlieh oder Gelddarlehen gab, deren Rückzahlung die Warenlieferanten mit Verträgen über die Warenlieferung gewährleisten. Doch diese Praxis wurde von einer negativen Erscheinung begleitet: "Einfrieren" des Kapitals der Kaufleute in der Lieferungsgebieten. Die Schulden der Warenlieferanten nehmen im Laufe der Zeit zu, und nach den Schuldnerlisten machten sie nach 1710 schon 1 034 649 Taler aus, aber 1763 noch mehr - 1 317 749 Taler.

Die Analyse der Listen aus dem Jahr 1763 zeigt, dass die Adligen (Gutsbesitzer), die die wichtigsten Warenlieferanten für den Rigaer Export waren, auch die grössten Schuldner den Rigaer Kaufleuten waren: ihre Gesamtschuld macht mehr als 70% von der Gesamtsumme der Schulden aus, während der Schuldenanteil der Kaufleute-Schuldner weniger als 20% von der Gesamtsumme der Schulden aufweist. Besonders grosse Summen schuldeten den Rigaer Kaufleuten die mächtigen Magnatengeschlechter. Z.B. die Gesamtschuld verschiedenen Rigaer Kaufleuten seitens 7 Mitglieder des Oginski-Geschlechts machte einen Fünftel der Gesamtsumme der Schulden im Jahre 1763 aus. Die Schulden häuften sich vorwiegend in den Perioden politischer Verwicklungen: 1690 - 1699 - 33% aus der Gesamtsumme, welche 1763 in den Listen angegeben wurde, 1710 - 1719 - 11%, 1750 - 1759 - 10%.

Eingehende Analyse der beiden Listen (1710 und 1763)

gibt wertvolle Materialien über den in der Praxis bestehenden Charakter der gegenseitigen Beziehungen der Rigaer Kaufleute und der Warenlieferanten.

MŪSU AUTORI

- AIKSEJEVA T.** - Latvijas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante
- GAROZA D.** - Iepājas vēstures un mākslas muzeja speciāliste
- GINTNERE U.** - Iepājas vēstures un mākslas muzeja Vēstures nodaļas vadītāja
- KLIŠĀNS V.** - Latvijas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asistents
- LEINASARE I.** - Latvijas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes docente, vēstures doktore
- PĀVULĀNE V.** - Latvijas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes docente, vēstures doktore
- VĪBA S.** - Latvijas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes doktorante
- VIJUPS A.** - Latvijas universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes lektors

SATURA RĀDĪTĀJS

Klišāns V.	Neapdzīvotās un mazapdzīvotās zemes Zemgalē un tai pieguļošajās teritorijās 13.gs.	3
Vijups A.	Pakavsaktas ar ripu galiem Latvijas viduslaiku arheoloģiskajā materiālā	18
✓ Leinasaro I.	Meitoni vecuma grupas Latvijas senvēsturē	62
Vība S.	Dažas atziņas par ziemas saulgriežiem	78
✓ Gintnere U.	Līgavas galvassegu ģenēzes jautājums Rietumlatvijā	88
Garozā D.	Liepājas zeltkaļu cunftes izveidošanās un attīstība (17. gs. b. - 19.gs. v.)	102
Aleksejeva T.	Jelgavas "nevācu" audēji 17. - 18. gs. (No LVVA materiāliem)	118
Pāvulāno V.	Rīgas tirgotāju 18. gs. parādnieku saraksti kā Rīgas un tās tirdznieciskās aizmugures sakaru pētīšanas avots	131
	Zusammenfassung	151
	Mūsu autori	159